

JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

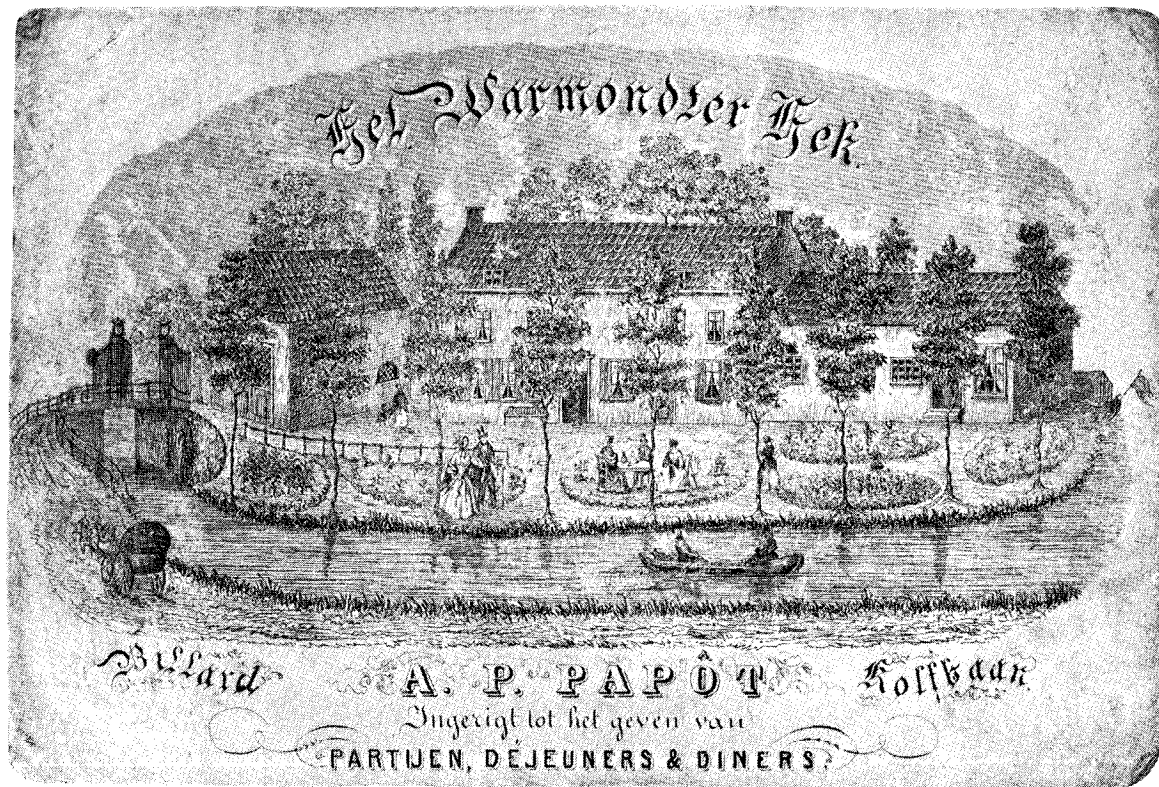
LEIDEN EN OMSTREKEN

1955

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDS JAARBOEKJE
1955

Het Warmonder Hek

Billard

A. P. PAPÛT

Koffkaak

Ingerigt tot het geven van

PARTIJEN, DEJEUNERS & DINERS.

DE UITSPANNING VAN A. P. PAPÛT BIJ HET WARMONDERHEK.

(Prent uit ± 1845.)

J A A R B O E K J E

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1955

ZEVEN EN VEERTIGSTE DEEL

**GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD-LEIDEN
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN**

WOORD VOORAF

Telken jare is het ook voor onze commissie een zekere verrassing welke inhoud de nieuwe jaargang weer zal hebben. Hoewel er steeds naar gestreefd wordt niet alleen uit alle tijdvakken iets te bieden, maar ook, naast wat zwaardere kost, iets lichters aan de lezers voor te zetten, is het niet altijd gemakkelijk aan deze — gezien de afhankelijkheid van het aanbod van de copy — misschien ook wel wat hoge eis te voldoen.

Daarom is het de commissie een groot genoegen andermaal in staat te zijn een bundel van gemengd gehalte aan de leden voor te leggen.

Voor het eerst werden in de Kroniek enkele afbeeldingen, betrekking hebbend op de meest markante gebeurtenissen, opgenomen. Reeds eerder werd besloten in deze rubriek de gouden bruiloften niet meer te vermelden; thans werd ook afgezien van de vermelding der diamanten bruiloften, daar ook een dergelijke gebeurtenis in de tegenwoordige tijd te vaak voorkomt om in het Leidse leven een feit van betekenis te zijn.

Hoewel het over het algemeen geen gewoonte is, wil de commissie (zonder daarmee te kort te doen aan de overige eveneens zeer gewaardeerde bijdragen) in het bijzonder de aandacht vestigen op het artikel van haar oud-medelid, Mr **S. J. FOCKEMA ANDREÆ**, over de vroegste jaren van Leiden, hetwelk mede in het licht van een eventuele *herdenking van de stichting onzer stad* wel buitengewoon interessant mag worden genoemd.

Met groot genoegen zag de commissie in de vacature van de heer **FOCKEMA ANDREÆ** de heer **BICKER CAARTEN**, die als bestuurslid van Oud-Leiden en als medewerker reeds vele jaren zijdelings zijn krachten aan ons Jaarboekje had gegeven, benoemd.

DE REDACTIE

VERENIGING „OUD-LEIDEN”

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROF. DR P. J. BLOK EN MR DR J. C. OVERVOORDE

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

BESTUUR :

DR A. KESSEN (1952), *Voorzitter.*

DR W. C. BRAAT (1931), *Onder-Voorzitter.*

J. HENNES (1952), Secretaris, Franchimontlaan 47, tel. 23756.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE (1946), *Penningmeesteres*, Van Slingelandtlaan 5, girorek. 175228.

A. BICKER CAARTEN (1936).

E. PELINCK (1949).

Mevrouw J. TERWEN-DE LOOS (1946).

Mejuffrouw A. J. VAN NIENES (1954).

JHR MR F. H. VAN KINSCHOT, aangewezen door het Gemeentebestuur (1946).

IR D. BOOGERD (1945), Directeur der Gemeentewerken.

J. G. F. A. HAGE (1953), aangewezen door het L.S.C.

Mejuffrouw M. DE JAGER (1954), aangewezen door de V.V.S.L.

Ere-Lid: IR G. L. DRIESSEN.

Lid van verdienste: G. VAN DER MARK.

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst :

Het Secretariaat.

Commissie voor de redactie van het Leidse Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

E. PELINCK (1938), *Voorzitter*.

MR N. KOLFF (1943), *Secretaris*, Beestenmarkt 14, tel. 24472.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE (1937).

MR R. VAN ROIJEN (1938).

A. BICKER CAARTEN (1954).

Commissie , Het Leidsche Woonhuis."

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat MR E. RIJKE).

Ingesteld op 1 Juni 1945.

PROF. MR A. N. MOLENAAR, *Voorzitter*.

A. BICKER CAARTEN, *Secretaris*, Maredijk 23, tel. 24054.

J. C. VAN ECK, NOTARIS, *Penningmeester*, Breestraat 56,
girorek. 85873.

G. VAN DER MARK.

MR J. SLAGTER.

Commissie voor Volkskunde.

Opgericht 11 September 1950.

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.

Mejuffrouw L. G. DE GRAAF, *Secretaresse*, Johan de Wittstraat 26.

Nrc. VAN BEELEN, Katwijk.

H. J. DE KORT, Hazerswoude.

Mevrouw M. C. VAN OVEN-VAN DOORN.

E. PELINCK.

L. C. J. ROOZEN.

Bestuurskamer: Regentenkamer van het Brouchovenhof,
Papengracht 16.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

Voor:

Aarlanderveen: Mevrouw F. **TH. VAN DER WIND**—**PEEREBOOM VOLLER** (1945).

Alkemade: G. M. **ZOETEMELK** (1946).

Alphen aan den Rijn: E. **VAN ELK** (1945).

Hazerswoude-Dorp: B. **OFFRINGA** (1936).

Hazerswoude-Rijndijk: H. J. **DE KORT** (1950).

Hoogmade: **MR A. J. SORMANI** (1941).

Katwijk: C. **VARKEVISSER** (1950).

Koudekerk aan den Rijn: J. W. **VAN OMMERING** (1938).

Leiderdorp: G. **SCHEEPSTRA** (1943).

Lisse:

Noordwijk: **PROF. L. OSWALD WENCKEBACH** (1941).

Noordwijkerhout: J. J. **BERGMAN** (1950).

Oegstgeest: W. J. **VAN VARIK** (1941).

Rijnsburg: S. C. H. **LEENHEER** (1945).

Voorhout: C. J. N. **DE GRAAFF** (1949).

Voorschoten: D. J. **BRINKS** (1940).

Warmond: P. H. **ROMEIJN** (1936).

Wassenaar: **DR H. J. HONDERS** (1942).

Woubrugge: J. C. **VAN WAGENINGEN** (1953).

Zoeterwoude: A. H. J. **PAARDEKOOPEL** (1944).

Vertegenwoordiger van „Oud-Leiden” in de Monumenten-
commissie der gemeente Voorhout:

E. **PELINCK** (1942).

Idem in die der gemeente Rijnsburg:

IR H. A. VAN OERLE (1944).

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1954

ALGEMEEN. Terugblikkende op 1954 kan worden gezegd, dat dit jaar voor onze Vereniging gunstig is verlopen. Bepaalde hoogte- of dieptepunten zijn niet aan te wijzen.

Het bestuur ontving tal van uitnodigingen voor openingen van tentoonstellingen, het bijwonen van recepties e.d., waaruit m.i. terecht de conclusie mag worden getrokken, dat „Oud-Leiden” als regionale Vereniging grote bekendheid geniet. Evenals in 1953 was het bestuur ook meermalen aanwezig op plechtigheden buiten Leiden, zo b.v. bij de receptie ter gelegenheid van de opening van de nieuwe Warmonderhekkbrug en de herdenking van de opheffing van de tol te Warmond.

Verheugend is het, dat het historisch besef in de diverse dorpen rondom Leiden groeiende is, getuige o.m. de historische tentoonstelling te Voorschoten in Juli 1954 en te Rijnsburg in Augustus 1954, waarbij door bestuursleden van hun belangstelling werd blijk gegeven.

BESTUUR. Wegens drukke werkzaamheden zag Ir H. VAN OERLE zich genooddaakt zijn functie als bestuurslid neer te leggen. Voor het vele werk door hem voor onze Vereniging gedaan, worde hem hier nog eens hartelijk dank gezegd. Gelukkig zijn alle banden nog niet afgesneden en kunnen we zo af en toe nog van zijn zo bij uitstek deskundige adviezen profiteren.

Mejuffrouw A. J. VAN NIENES werd bereid gevonden Ir VAN OERLE op te volgen. Omstreeks November werd de vertegenwoordigster van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten mejuffrouw R. LINDEMAN opgevolgd door mejuffrouw M. DE JAGER.

LEDENVERGADERING. Deze werd gehouden op 29 Januari 1954 in „De Lakenhal”. In verband met de zeer strenge vorst was de opkomst niet zo groot als gewoonlijk.

Tijdens deze vergadering werd ingesteld het „lidmaatschap

van verdienste". Als eerste werd hiertoe terstond benoemd de heer **G. VAN DER MARK**, tot voor kort verbonden aan de dienst der Gemeentewerken alhier, thans verbonden aan de gelijknamige dienst te Amersfoort. Gedurende een reeks van jaren heeft de heer **VAN DER MARK** het werk van Oud-Leiden op enthousiaste wijze gesteund. Vooral moet gedacht worden aan de belangeloze leiding bij de restauratie van het aan de Vereniging toebehorende pand Kloksteeg 2.

CONTRIBUTIE. Krachtens besluit van de laatste ledenvergadering bedraagt deze sedert 1 Januari 1954 vijf gulden en vijftig cent. Het oude contributiebedrag ad vier gulden, onveranderd gebleven sinds 1920, was ten enenmale onvoldoende, zoals reeds in het jaarverslag 1953 werd vermeld.

LEDENSTAND. 1954 werd ingegaan met 1070 leden, terwijl op 1 Januari 1955 het ledental 998 bedroeg.

Het is onprettig te constateren, dat er telken jare leden zijn, die rustig het Jaarboekje accepteren, doch in de loop van het jaar weigerachtig zijn om de contributie te betalen.

JAARBOEKJE 1954. Evenals in 1953 werden ook dit jaar de pogingen van de redactie-commissie om het jaarboek vroegtijdig te doen verschijnen, met succes bekroond. Voordat zulk een jaarboek wordt afgeleverd, is heel veel werk verzet, waarvoor de enthousiaste redactie-commissie gaarne hier op deze plaats nog eens dank wordt gebracht.

LEZINGEN. Op 29 Januari (na afloop van de ledenvergadering) hield Prof. Dr H. **VAN DE WAAL** een voordracht met lichtbeelden over Rembrandt en het Clair-obscur. Boeiend van begin tot eind en in hoge mate interessant. „Zeeland in de Vikingtijd” was het onderwerp van een lezing met lichtbeelden welke op 12 Maart werd gehouden door Dr W. C. **BRAAT**, lid van ons bestuur. De oudste geschiedenis van dit gewest wist spreker op vlotte wijze duidelijk uiteen te zetten. Het was een interessante avond.

Het seizoen 1954/1955 werd ingezet met een lezing van Dr R. **VAN LUTTERVELT** over de Vaderlandse Geschiedenis in beeld, op 3 November. Meer dan 200 leden waren aanwezig. Het was een leerzame avond, waarop men prachtig lichtbeeldenmateriaal te zien heeft gekregen.

De laatste voordracht in 1954 werd gehouden op 15 December door Dr H. **BRUNSTING**, die aan de hand van lichtbeelden de

interessante geschiedenis van het Rijksmuseum van Oudheden aan het Rapenburg vertelde.

EXCURSIES. Op 22 Mei werd met ongeveer 200 deelnemers een excursie ondernomen naar Kasteel Zuilen en de Ned. Herv. Kerk te Oudshoorn. Afgaande op de reacties van vele leden kan deze tocht als zeer geslaagd worden bestempeld.

Op 5 Juli werd een kostelijke avondwandeling langs de oever van de Brasem gehouden, terwijl de Lutherse Kerk aan de Hooglandse Kerkgracht en het Gemeenlandshuis van Rijnland tijdens een avondexcursie op 15 Juli werden bezocht.

Montfoort, IJsselstein en Wijk bij Duurstede waren het doel van de laatste excursie, gehouden op 25 September. Dit was een dagexcursie, welke mede dank zij de medewerking van de Vereniging „Oud-Utrecht” en de gastvrijheid van de plaatselijke autoriteiten, een zeer interessante werd. Velen zullen er ongetwijfeld een prettige herinnering aan bewaren.

COMMISSIES. De redactie-commissie voor het Leidse Jaarboekje heeft wederom een interessant jaarboek 1955 gereed.

Als opvolger van Mr S. J. **FOCKEMA ANDREÆ** werd in deze commissie benoemd het lid van het Bestuur de heer **BICKER CAARTEN**.

Voor de Commissie voor Volkskunde was het verslagjaar belangrijk. Immers het boekje „Leids Volksleven” kwam uit en had een uitzonderlijk goede pers. De verkoop gaat uitstekend. Een gelukwens aan het adres van deze commissie is hier zeker op zijn plaats.

Het was ook deze commissie die gedurende het afgelopen jaar 2 bijeenkomsten voor genodigden organiseerde, waarop volkskundige onderwerpen aan de orde kwamen. Op 7 April sprak mevrouw **BLÖTE—OBES** over het Zeepaardje in de Volkskunde, terwijl de heer **ROOZEN** op 6 October een en ander over het boerenleven in Rijnland vertelde.

Door de goede zorgen van de Commissie „Het Leidsche Woonhuis” werden aan het aan „Oud-Leiden” toebehorende pand Kloksteeg 2 de nodig gebleken herstellingen aangebracht; enig verfwerk zal binnenshuis spoedig worden uitgevoerd. Het huis bevindt zich in goede staat. De commissie zette haar pogingen voort om te geraken tot aankoop van een wevershuisje.

Ten einde de secretaris bij te staan bij het vele voorbereidende werk en de leiding bij de excursies, is besloten tot de instelling

van een excursie-commissie onder voorzitterschap van de schrijver van dit verslag.

CONTACT MET CORRESPONDENTEN. De gemeenschappelijke bijeenkomst, waarvan in het jaarverslag 1953 al werd gerept, is gehouden op 7 October. Het is een bijzonder aardige avond geworden, waardoor de banden met de correspondenten zeker zijn versterkt. Ook in 1955 zal, gezien de gebleken nuttigheid, een dergelijke avond worden georganiseerd. Uit de gevoerde discussies bleek wel, dat niet alleen de steden: maar ook de dorpen veel schoons moeten laten verloren gaan, teneinde vrij baan te maken voor woningbouw en verkeer. Een moeilijk vraagstuk, waarmee men schier overal te doen heeft. Men denke maar aan de hoofdstedelijke dempingsplannen. Zij die hier beslissingen moeten nemen, zijn waarlijk niet te benijden.

RIJKSSUBSIDIE. Ook voor 1954 werd een Rijkssubsidie ontvangen, waarvoor het Departement van Onderwijs; Kunsten en Wetenschappen (afd. O.K.N.) gaarne hartelijk dank wordt gebracht.

RESTAURATIES. In samenwerking met de gemeente Oegstgeest werd de 16de-eeuwse put bij het kasteel „Oud Poelgeest” gerestaureerd. In de kosten droeg de Vereniging 50 % bij. De eigenaar van het pand Gerecht nr 10 ontving subsidie in de kosten van restauratie van de stoep voor dit perceel, terwijl Regenten van het Hof Meermansburg een bijdrage ontvingen in de kosten van het herstellen van de cartouche van het gevelfront.

Helaas kunnen hier geen verdere restauraties worden vermeld. Moge het aantal in 1955 groter zijn. Het verlenen van deze subsidies werd mogelijk gemaakt door de hierboven vermelde Rijksbijdrage.

Aanvragen om bijdragen in restauratiekosten kunnen te allen tijde bij het bestuur worden ingediend.

DIVERSEN. Evenals andere jaren werden ook in 1954 de eerstejaarsstudenten door de zorg van „Oud-Leiden” rondgeleid.

Meer dan 250 leden van het Historisch Genootschap **Roterodamum** brachten op 26 Juni een bezoek aan onze stad. Namens het bestuur werd het gezelschap door ondergetekende in de **Pieterskerk** verwelkomd, waarna ons lid, Ir **TERWEN**, voor de **Rotterdamers** een lezing hield welke tot onderwerp had „**Leiden** in het algemeen en de **Pieterskerk** in het bijzonder”. Na afloop hiervan werden verschillende objecten bewonderd onder leiding

van een zestal gidsen, allen leden van onze Vereniging. Het is bijzonder prettig, dat er een vaste kern is, waarop we steeds bij rondleidingen e.d. een beroep mogen doen.

Op verzoek van „Oud-Leiden” stelde het Gemeentebestuur voor de Koornbeurs een wachtverbod voor auto's in. Dit komt het stadsschoon ter plaatse ten goede. Het stedelijk schoon zal er ook bij zijn gebaat wanneer klimop zal zijn geplant langs de school aan het Pieterskerkhof. Binnenkort zal de gemeentelijke plantsoenendienst op ons verzoek hiermede een begin maken.

De Kerkeraad van de N.H. Gemeente te Leiderdorp werd bereid gevonden bij de kerk opgegraven fundamenteën op te nemen in de tuinarchitectuur.

De aloude fontein op de Vismarkt „springt” thans weer op historisch verantwoorde wijze, dank zij het initiatief van ons bestuur en de medewerking van de Dienst der Gemeentewerken.

Jammer blijft het, dat deze fontein slechts zo nu en dan eens spuit en niet — zoals in vele andere steden — gedurende de zomermaanden.

Tot slot een woord van dank aan allen die, op welke wijze dan ook, onze Vereniging in het afgelopen jaar tot steun zijn geweest.

HENNES,
secretaris.

Leiden, 3 Januari 1955.

Goedgekeurd door de algemene ledenvergadering, gehouden op 31 Januari 1955.

REKENING EN VERANTWOORDING OVE

Saldo Postcheque en Girodienst	f 1110.31	
„ Amsterdamsche Bank Leiden	„ 1648.46	
„ Leidsche Spaarbank	„ 648.37	
„ Rijks Postspaarbank	„ 1559.44	f 4966.5
Ontvangen: Contributies per giro	f 5073.50	
„ „ Amsterd.' Bank	„ 235.—	
Contributie over 1955		„ 5308.5
Verkochte Jaarboekjes		„ 413.—
„ registers op Jaarboekjes		„ 26.5
In rekening gebrachte incassokosten		„ 8.—
Verhuur lantaarnplaatjes		„ 11.1
Doorbetaling		„ 3.—
Rijkssubsidie over 1953 ontvangen in 1954		„ 8.9
„ over 1954		„ 1000.—
Opbrengsten bij excursies		„ 1500.—
Kastelenboeken		„ 1384.—
Extra overdrukken		„ 141.5
Giften: f 40.— en f 1.—		„ 34.5
Rente Amsterdamsche Bank'	f 6.30	„ 41.—
„ Leidsche Spaarbank	„ 15.55	
„ Rijks Postspaarbank	„ 24.01	„ 45.8
		f 14892.4

BALANS PE

ACTIVA		
Postcheque en Girodienst		f 3661.4
Amsterdamsche Bank		„ 1875.2
Leidsche Spaarbank		„ 663.9
Rijks Postspaarbank		„ 1583.4
103 Kastelenboeken P.M.		—
		f 7784.0

Gezien en accoord:
Leiden, 21 Januari 1955.

CHR. C. VLAM
J. N. VAN WESSEM

54 VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”

JITGAVEN		
Leids Jaarboekje 1954: f4194.— en f78.04 . . .	f	4272.04
Reizen en excursies	„	602.73
Jitgaven bij excursies	„	1377.—
Secretariaatskosten	„	32.21
Onkosten penningmeesteresse	„	31.32
Contributies aan verenigingen	„	37.50
Portier Brouckhovenhof	„	20.—
Assurantie inventaris bestuurskamer	„	7.50
Voorbetaling	„	8.90
Dubbel betaalde contributie retour.	„	4.—
Algemene rekasting	„	94.47
Onkosten Amsterdamsche Bank	„	13.—
Cassas-retourkosten	„	21.25
J. G. N. Renaud: opgravingen Ter Lips, Voorschoten	„	213.35
Restaurantie gevel Oude Singel 70	f	68.14
Restaurantie stoep Gerecht 10	„	67.50
Maartense: Letters Hoogstraat 5 en 6	„	112.50
Restaurantie waterput Oud Poelgeest te Oegstgeest .	„	125.—
Saldo Postcheque en Girodienst	f	3661.47
„ Amsterdamsche Bank	„	1875.21
„ Leidsche Spaarbank	„	1583.45
„ Rijks Postspaarbank	„	663.92
	f	7784.05
	f	14892.46

JANUARI 1 955

PASSIVA		
Voortuit ontvangen contributies 1955	f	
Log te betalen rekeningen	„	475.—
Log te betalen restaurantie gevel Meermansburg . .	„	1838.51
Rijkssubsidie	„	2833.45
Saldo voor bijzondere publicaties	„	403.85
Voordelig saldo aan Leidsch Woonhuis.	„	2185.53
Hospitaal Vereniging	„	
	f	7784.05

Januari 1955

De Penningmeesteres :
F. A. LE POOLE

OVERZICHT

VAN DE FINANCIËN VAN DE COMMISSIE „HET LEIDSCHÉ WOONHUIS”
OVER DE JAREN 1953 EN 1954

ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
1953			
Voordelig saldo 1952	f 46.03	Aan grondbelasting 1953	f 42.36
Huur van het pand Kloksteeg 2 te Leiden van 4/1 '53 t/m 2/1 '54 52 x f 9.— plus verhoging	„ 468.55	„ straatbelasting 1953	„ 14.88
Van de Vereniging „Oud-Leiden” voor de helft van haar voordelig saldo over het jaar 1952	„ 515.70	„ Rijnlands Bundergeld	„ 2.91
Bijdragen.	„ 1.—	„ brandassurantiepremie	„ 16.80
	—	„ J. A. Verwer, schilder	„ 32.43
		„ J. Ravestein, taxateur	„ 25.—
		„ Mej. A. M. Jasperse, bijdrage' in kosten verandering riolermg	„ 100.—
	f 1.031.28	Voordelig saldo	„ 796.90
			f 1.031.28
ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
1954			
Voordelig saldo 1953	f 796.90	Aan Leidsche Spaarbank voordelig saldo 1953	f 796.90
Huur van het pand Kloksteeg '2 te Leiden van 2/1 '54 t/m 2/1 '55: 21 x f 10.80. f 226.80 31 x f 9.— „ 279.—	„ 505.80	Aan grondbelasting 1954	„ 42.36
(zijnde de verhoging der huur met ingang van 30/5 '54 ongedaan gemaakt)		„ straatbelasting 1954	„ 14.88
		„ Rijnlands Bundergeld' 1954	„ 2.91
		„ brandassurantiepremie	„ 16.80
		Voordelig saldo	„ 428.85
	f 1.302.70		f 1.302.70
Inlage Leidsche Spaarbank per 31/12 '54		f 1.863.19	
Rente daarvan over 1953		„ 43.19	
Kas, voordelig saldo 1954		„ 428.85	
		Totaal f 2.335.23	

De Penningmeester: J. C. VAN ECK.

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE

De Commissie kan op een goed jaar terugzien. In de eerste plaats verscheen eindelijk het boekje „Leids Volksleven”. Zonder zelfverheffing mag de Commissie zeggen, dat het goed is uitgevallen. Het werd dan ook unaniem geprezen in de pers.

De Commissie is thans bezig aan de voorbereiding van het boekje „Noordwijks Volksleven”.

Evenals vorige jaren heeft de Commissie wederom twee avonden voor belangstellenden in folklore gehouden. De eerste, op 7 April, was gewijd aan de folklore van het zeepaardje en werd gehouden door mevrouw M. C. **BLÖTE—OBBES** uit Voorschoten. De tweede vand plaats op 2 November, waar de heer L. C. J. **ROOZEN**, lid der Commissie, sprak over Boerenleven in de omgeving van Leiden. Beide avonden werden bijgewoond door ongeveer 15 personen. Er begint zich aldus een vaste kern van belangstellenden in volkskunde te vormen. De discussie is steeds levendig en leerzaam. Een en ander geeft de Commissie de moed om op de ingeslagen weg voort te gaan.

L. G. DE **GRAAF**,
Secretaresse

Commissie voor Volkskunde

KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN VAN 1954

(VAN DE PERSONEN,
ACHTER WIER NAAM EEN * IS GEPLAATST, IS IN DIT
JAARBOEKJE EEN LEVENSBERICHT OPGENOMEN)

JANUARI

- 4 De Gemeente-reinigings- en ontsmettingsdienst viert zijn veertigjarig bestaan.
- 5 Receptie ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het College van Collectanten der Ned. Hervormde Diaconie.
- 7 Te Katwijk aan Zee wordt een Christelijke Opleidingsschool geopend.
- 9 Nationale Dierenzorg opent een asyl aan de Zijdedeweg in Wassenaar.
De viering van de 40ste verjaardag van het 4de Regiment Infanterie wordt door ruim 1200 oud-militairen in de Morspoortkazerne bijgewoond. Hierbij onthult Kolonel b.d. H. D. **BUURMAN** een gedenkplaat.
- 11 De Gemeente Katwijk koopt het landgoed Het Panbos.
- 13 De correspondent der Ver. Oud-Leiden te Rijnsburg, S. C. H. **LEENHEER**, blijkt aldaar Karolingische scherven te hebben gevonden.
- 14 Overleden te Delft in de leeftijd van 75 jaar Mr Dr B. Ph. **LIBOUREL**, notaris aldaar, van 1906- 1917 privaat-docent aan de Rijksuniversiteit te Leiden, vele jaren secretaris-penningmeester van het Leidsche Universiteitsfonds.
- 15 Viering van het 60-jarig bestaan van het „Haardenhuis **JAN DE NIE & ZONEN**“, waarvan het vijftigjarig bestaan ten gevolge van de oorlogsomstandigheden niet gevierd kon worden.
- 16 Afscheid na een bijna 50-jarige werkzaamheid van het Kamerlingh-Onnes-laboratorium van de technicus 1ste klasse H. Th. **VAN DER STARRE**.

JANUARI

- 20 Installatie van een Commissie van advies van het Gemeentebestuur met betrekking tot een nieuw te bouwen schouwburg onder voorzitterschap van H. DE WILDE.

- 23 Prof. Dr C. C. BERG en Prof. Dr B. A. VAN GRONINGEN 25 jaar hoogleraar te Leiden.

Zestigjarig bestaan van het Leidse mannenkoor „Kunst na arbeid”.

- 26 Overleden J. HERINGA oud-directeur N.V. van Cranenburgh en Heringa's sajefabrieken te Leiden *.

- 28 Opening van een nieuwe Christelijke kleuterschool te Oude Wetering.

Afscheid van C. VAN VLIET als voorzitter van de Leidse Groenteveiling.

Overleden, 44 jaar oud, L. A. MOOY, lid van de Gemeenteraad van Voorschoten, (K.V.P.), van 1949 tot 1953 wethouder.

- 29 De algemene ledenvergadering der Vereniging Oud-Leiden benoemt G. VAN DER MARK, die het vorige jaar zijn functie bij Gemeentewerken wegens vertrek naar Amersfoort heeft neergelegd, tot lid van verdienste.

De Minister van Economische Zaken opent aan de Oosterkerkstraat te Leiden de nieuwe fabriek van Royal Typewriter.

Inaugurale rede, getiteld *Enkele beschouwingen over de geschiedenis en beschaving der Oud-Turkse volkeren* van Dr K. E. O. JAHN als buitengewoon hoogleraar aan de Leidse Universiteit.

- 30 Afscheid van Mejuffrouw J. H. DE LANGEN als onderwijzeres aan de Christelijke school van de Pasteurstraat te Leiden.

- 31 Huldiging van A. HEKKER, die gedurende 60 jaar de functie heeft vervuld van organist der R.-K. Kerk te Warmond.

FEBRUARI

- 2 Mevrouw S. A. Th. GOUDSWAARD-KNIPSCHER bedankt als lid van de Gemeenteraad van Leiden.
- 8 Bij de viering van de Dies der Leidse Hogeschool worden twee nieuwe academi klokken — de oude zijn door de Duitse bezetter weggevoerd —, geheten **Libertas** en **Scientia**, gedoopt door de echtgenoten van de President-Curator en van de Rector **Magnificus**.
Erepromotie in de Geneeskunde van P. J. WAARDENBURG.
- 9 In de Leidse Gemeenteraad wordt scherpe critiek geleverd op het materiaal der Eltax-bussen.
- 10 Receptie ter ere van het 75-jarig bestaan der R.H.W.-fabrieken van limonades en metaalvrije minerale wateren te Leiden.
- 13 Afscheid van H. DE WILDE als werkend lid der Kon. Ver. Litteris Sacrum in *De Patriot* naar ALFRED NEUMANN. Hij wordt benoemd tot erelid.
Overleden, 85 jaar oud, Ds H. MEIJERING, van 1900-1939 predikant der Gereformeerde Kerk te Katwijk a/d Rijn.
- 17 Overleden in de leeftijd van bijna 73 jaar Prof. Dr E. GORTER, oud-hoogleraar aan de Leidse Universiteit, die men als een der grondleggers der kindergeneeskunde hier te lande kan beschouwen.
- 27 Afscheid als Inspecteur der Belastingen te Leiden van J. G. HAGENS, die de dienst wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd verlaat, waarbij hij van velerlei kant gehuldigd wordt en benoemd wordt tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.

MAART

- 1 Mr F. PORTHEINE wordt geïnstalleerd als lid van de Gemeenteraad van Leiden voor de V.V.D. als opvolger van Mevrouw GOUDSWAARD-KNIPSCHER.
De Burgemeester opent een tentoonstelling van grafische kunst in de Lakenhal.

MAART

De Leidse Gemeenteraad besluit tot intrekking van de in 1875 aan de Sociëteit Minerva verleende vergunning tot het hebben van een stoep op de openbare weg.

Eervol ontslag verleend aan de Burgemeester van Alkemade J. M. H. L. HOYNCK VAN PAPENDRECHT.

- 10 Overlijden op de leeftijd van 77 jaar van Prof. Dr W. MARTIN, van 1908- 1940 buitengewoon hoogleraar in de Kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
- 15 Installatie van de Leidse Welstandscommissie door de Burgemeester.
- 18 In aanwezigheid van autoriteiten wordt een schip voor de Braziliaanse Marine van de scheepswerf „Alphen” te water gelaten.
- 19 Inaugurale rede van Dr D. WIERSMA, benoemd tot buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden in de Forensische Psychiatrie, getiteld *De schuilhoeken van het absolutistische denken*.
- 20 Overleden in de leeftijd van 66 jaar Mejuffrouw M. R. DRIESSENS, die meer dan 40 jaar assistente is geweest in de Openbare Leeszaal en Bibliotheek Reuvens.

Te Katwijk reikt de Directeur-Generaal van de Scheepvaart de De Ruytermedaille uit aan Schipper H. GROEN, die in Februari 1954 een in nood verkerend schip op sleeptouw heeft genomen en veilig binnen IJmuiden gebracht.
- 22 De Gemeenteraad van Leiden besluit tot reorganisatie van de Gemeentelijke **Volkscredietbank** tot een gemeentelijke dienst onder directie van de Gemeente-ontvanger, welke dienst gehuisvest zal worden in een gebouw dat zal verrijzen op het nog steeds openliggend terrein aan de Herengracht, waar vroeger de fabriek der N.V. Leidsche Katoenmaatschappij v.h. DE HEYDER & Co was gevestigd.
- 25 De Deken van Leiden wijdt de nieuwe vleugel in van het R.-K. St Elisabeth-ziekenhuis, door welke aanbouw een uitbreiding met 76 bedden is verkregen.

MAART

- 26 De Ned. Organisatie voor Z(uiver) W(etenschappelijk) O(nderzoek) heeft subsidie verleend aan Prof. Dr D. J. KUENEN voor oecologisch onderzoek in Meyendel. (waarbij de invloed van klimaat en bodem op plant en dier wordt onderzocht).
- 27 Het (Leidse studenten) Genootschap Exercendo organiseert ter ere van zijn lustrum een welsprekendheidswedstrijd van standwerkers.

APRIL

- 2 Opening van de (4de) Paasveetentoonstelling, georganiseerd door de Vebo.
- Inaugurale rede van Dr S. R. DE GROOT, benoemd tot hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden: *Vervreemding van de Natuurkunde*.
- 5 Bij de receptie van het Gemeentebestuur van Lisse ter ere van het eerste lustrum der jaarlijkse bloemententoonstellingen bij Meukenhof doet Minister CALS mededeling van de benoeming van Voorzitter VAN WAVEREN tot ridder in de Orde van de Ned. Leeuw.
- 8 Plotseling overlijden van Ds W. DE WIT, die 30 October van het vorige jaar bevestigd was als predikant der Gereformeerde Gemeente aan de Nieuwe Rijn te Leiden.
- 10 Heropening van het vogelpark Avifauna, thans Gemeenteeigendom, door de Burgemeester van Alphen a/d Rijn.
- Overleden, 70 jaar oud, M. Th. LAKEN, die ruim 25 jaar de functie bekleedde van secretaris-penningmeester der Coöperatieve Groenten-, Fruit- en Bloemenveilingvereniging „Leiden en Omstreken”.
- 11 Overleden te Wassenaar Prof. Mr Dr P. N. VAN EYCK, hoogleraar in de Ned. Taal- en Letterkunde aan de Leidse Universiteit, die ver buiten de Universitaire wereld als schrijver en vooral als dichter een grote vermaardheid genoot.
- 12 Overleden in de leeftijd van 84 jaar W. A. KRIEST, die in 1935 als hoofd van de school aan de Aalmarkt afscheid nam na een loopbaan van 45 jaar bij het onderwijs.

APRIL

- 24 Indrukwekkend bloemencorso in de bollenstreek.
- 28 Bezoek van H.M. de Koningin en Z.K.H. de Prins der Nederlanden met het Deense Koninklijke paar aan de tentoonstelling bij Keukenhof.
- 29 Opening Oud-Hollands centrum op de Leidse Burcht.

MEI

- 4 Officiële opening door de Inspecteur van het Nijverheids-
onderwijs van de R.-K. Technische School „Don Bosco” aan
de Boerhaavelaan.
- 7 Inaugurale rede van Dr C. G. G. J. **VAN STEENIS**, benoemd
tot bijzonder hoogleraar aan de Leidse Universiteit in de
Floristiek en Plantengeografie van de Indische Archipel en
omgeving, getiteld *Homo destruens*.
- 11 Ambtsaanvaarding van Dr L. D. **BRONGERSMA** als lector in
de Systematische Dierkunde met een openbare les.
- 14 Herdenking in het Academiegebouw van de honderdste
verjaardag van **BOLLANDS** geboorte.
- 15 Overleden G. **BURGERSDIJK—ELSHOUT**, oud-firmante Burgers-
dijk en **Niermans ***.
- 18 Installatie van E. J. M. **KOLFSCHOTEN** als burgemeester van
Alkemade.
- 20 Deze en volgende dagen brengt H.M. de Koningin, vergezeld
door Z.K.H. de Prins der Nederlanden, een werkbezoek aan
Leiden en de Rijnstreek. Voor nachtverblijf ligt het Konink-
lijk jacht Piet Hein voor het terrein der Leidsche Studenten-
Roei vereniging Njord. Het Leidse Gemeentebestuur biedt
gedurende dit bezoek een diner aan in het „Prinsenhof”
(thans kantoorgebouw van De Nationale Levensverzekering-
Bank). Vlootschouw op het Brasemermeer.
- 21 Officiële opening van de nieuwe brug over de Zijlwatering
ter verbinding van Haagsche Schouw en Valkenburg, waar de
oude brug gedurende de Duitse bezetting was afgebroken en
sedertdien een noodbrug heeft gelegen.

MEI

Inaugurale rede van Dr F. R. KRANS als hoogleraar aan de Leidse Universiteit, getiteld *Wandel und Kontinuität in der sume-risch-babylonischen Kultur*.

- 22 Vijfenzestigjarig huwelijk van het echtpaar KUIVENHOVEN—DIRKZWAGER te Leiden.
- 24 Dokter J. DE BRUYNE 25 jaar in Leiden gevestigd.
- 26 Overleden L. DE NEEF, oud-raadslid (voor de Christelijk-Historische Unie) en -wethouder van Oegsteest.
- 27 Viering van het vijftwintigjarig priesterjubileum van de Deken van Leiden M. A. JANSEN.
- 28 De Commissaris der Koningin opent het centrum voor prae-ventieve gezondheidszorg te Voorschoten, geboren uit de samenwerking der Kruisverenigingen met het Gemeente-bestuur.
- 29 Opening van het heringerichte vrouwenpaviljoen op Ende-geest.

JUNI

- 7 Overlijden van Mr P. A. PIJNACKER HORDIJK, oud- dijkgraaf van Rijnland*.
- 12 Het echtpaar VAN DER LINDEN-BEIJ te Leiden 65 jaar getrouwd.

De Commissaris der Koningin ontsluit definitief de hekken van de tol te Warmond, welke daarna onder feestbetoon worden verbrand.
- 14 De Directeur van het Stedelijk Museum De Lakenhal J. N. VAN WESSEM in vaste dienst der Gemeente benoemd.
- 21 Overleden, 85 jaar oud, P. A. HIBMA, van 1905-1934 school-hoofd te Leiden, die ook op de voorgrond trad in de kringen der Leidse Doopsgezinden.
- 22 Vertrek der Paters Capucijnen uit het Huis Beresteyn te Voorschoten.

Foto N. v. d. Hors:

HET KONINKLIJK BEZOEK. IN MEL. AANKOMST VOOR HET STADHUIS.

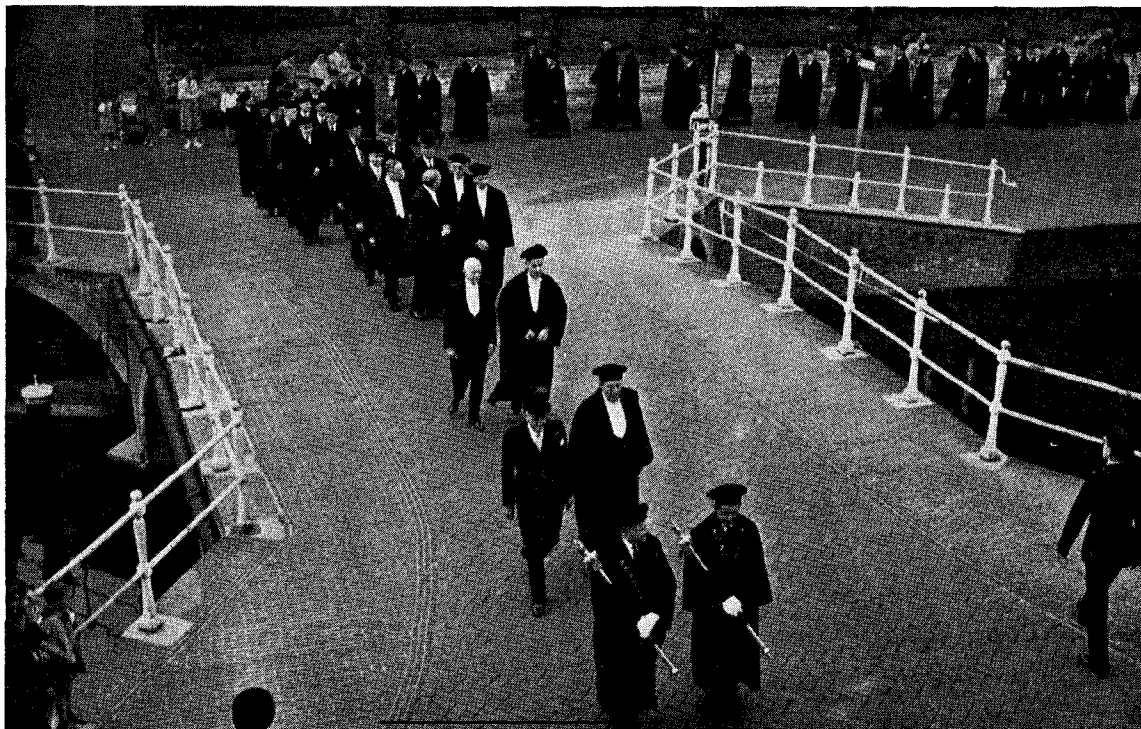

Foto N. van der Horst

EREPROMOTIE TER GELEGENHEID VAN HET P.E.N.-CONGRES OP 23 JUNI.

JUNI

- 23 Erepromotie (met cappa) aan de Leidse Universiteit van JEAN SCHLUMBERGER, E. M. FORSTER en VICTOR E. VAN VRIESLAND ter gelegenheid van het P.E.N.-congres.

Door de steun van Z(uiver) W(etenschappelijk) O(nderzoek) komt de collectie M. E. G. BARTELS o.a. bevattende 14.700 (voorn. Javaanse) vogels aan het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie.

- 25 Opening van de tentoonstelling *Van vergrootglas tot oog der wetenschap* in het Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen.

Plotseling overlijden van Prof. Mr E. M. MEIJERS, 74 jaar oud, wereldberoemd jurist en rechtshistoricus, ontwerper van de voorgenomen algehele herziening van het Nederlandse Burgerlijk Wetboek, wiens verwijdering als hoogleraar door de bezetter in 1940 het sein werd van het openlijk verzet der Leidse studenten.

- 26 Overleden in de leeftijd van 83 jaar Prof. Dr Ph. S. VAN RONKEL, van 1921 tot 1940 hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden in de Maleise Taal- en Letterkunde en de Algemene Taalkunde van de Indische Archipel.

JULI

- I Herdenking in de Pieterskerk van Prof. MEIJERS in aanwezigheid van H.K.H. Prinses Wilhelmina.

Afscheid na bijna 42 dienstjaren van J. H. SCHÜLLER, technisch assistent A van het Museum voor Natuurlijke Historie, aan wie de gouden medaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau is toegekend.

Conflict van de Burgemeester met de Gemeenteraad van Voorhout.

Overleden op de leeftijd van 72 jaar GERARDUS DIK, gedurende 30 jaar dirigent van „Werkmans Wilskracht”.

- 2 Openlucht tentoonstelling van beeldhouwwerk op de Leidse Burcht.

JULI

- 3 Opening der tentoonstelling van sieraden uit de Volksverhuizingstijd in het Rijksmuseum van Oudheden.

De Coöp. Schoenmakersvereniging „Ons Belang” vijftig jaar geleden opgericht, toen de huidige penningmeester C. SPAAN-
DERMAN reeds dadelijk in het bestuur werd gekozen, waarin hij sedertdien onafgebroken zitting heeft gehad.

- 9 Overlijden in de leeftijd van 65 jaar van Prof. Dr J. J. L. DUYVENDAK, sedert 1931 hoogleraar aan de Leidse Universiteit, sinoloog van internationale vermaardheid.

Huldiging van Prof. Dr A. W. BYVANCK, die als hoogleraar aftreedt, door de Historische Kring, die hem een bundel opstellen Varia Historica aanbiedt.

- 10 Overleden HUGO VAN POELGEEST, bekend als industrieel en als dierenbeschermers *.

- 12 In het in financiële moeilijkheden verkerende bedrijf der C.V. Tieleman en Dros wordt het werk stopgezet.

- 13 Officiële opening van het nieuwe wijkgebouw Oranje-Groenekruis aan de Langestraat te Leiden.

- 16 Begonnen met de afbraak van de stoep van de Sociëteit Minerva.

Het nieuwe gebouw der school voor lager onderwijs volgens de methode-Montessori aan het Louise-de-Coligny-plein te Oegstgeest officieel geopend.

- 17 Surséance van betaling verleend aan de C.V. Tieleman en Dros.

Gouden jubileum der hengelaarsvereniging D.V.V.

- 21 Overleden, 43 jaar oud, J. TH. VAN RUITEN, Gemeenteraadslid (Katholieke fractie) van Noordwijk.

- 22 Afscheid van de presidente der Leidse Vakschool voor Meisjes, J. A. DE KOSTER-SIJTHOFF, die tot erepresidente wordt benoemd.

- 23 Gedeeltelijke hervatting van het werk bij TIELEMAN & DROS.

JULI

- 25 Intrede van Ds A. R. **ZIJLSTRA** als predikant der Gereformeerde Kerk te Koudekerk a/d Rijn.
- 29 Bijeenkomst van de School met de Bijbel te Warmond om afscheid te nemen van het schoolhoofd H. **MORET**, die benoemd is tot leraar Mulo te Zutfen.

AUGUSTUS

- 7 Mr Dr W. **HUGENHOLTZ**, advocaat te Leiden, als opvolger van wijlen **HUGO VAN POELGEEST** benoemd tot voorzitter der Ned. Ver. tot bescherming van Dieren.

Het bloemencorso Rijsburg-Katwijk-Noordwijk verregent 's avonds in Katwijk.

- 8 Overleden in de leeftijd van 61 jaar A. **KNETSCH**, sedert 1946 Gemeenteraadslid van Leiden in de Prot.-Christelijke fractie.
- 14 Overleden, 78 jaar oud, J. P. **GOUVERNEUR**, oud-burgemeester van Sassenheim (burgemeester van 1920-1940).
- 15 Viering van het gouden priesterfeest van Mgr **TH. M. P. BEKKERS** te Voorschoten.
- 24 A. **VAN DER BREGGEN-PANNEVIS** te Rijsaterwoude 100 jaar.
- Opening van een tentoonstelling van Rijsburgs verleden door Burgemeester **HÖWELER**.
- 27 Overleden, 69 jaar oud, P. C. **ZANDER**, van 1911 tot 1946 hoofd der Christelijke school voor L.O. aan de Middelste Gracht te Leiden.
- 28 Op zijn 65ste verjaardag treedt A. **VAN DER HOOGT**, die tevens dezer dagen na 44 dienstjaren van de Openbare Opleidingsschool aan de Langebrug te Leiden als schoolhoofd afscheid nam, af als directeur van het Kon. Genootschap Mathesis Scientiarum Genetrix, waaraan hij 32 jaar, waarvan ruim 14 als directeur, verbonden was. Hij wordt benoemd tot ere-lid van Mathesis.

AUGUSTUS

- 31 Afscheid in het Verenigingsgebouw te Koudekerk a/d Rijn, van het schoolhoofd H. J. **KERKHOVEN** van de Christelijk-Nationale School aan de Rijndijk, waaraan hij 26 jaar verbonden is geweest.

Eerste cementzuiger van Nederland te Alphen a/d Rijn in bedrijf.

SEPTEMBER

- 1 Als chef van het bouw bureau voor de spoorwegwerken te Leiden treedt Ir J. **THIJSSSE** op als opvolger van Ir F. **SCHALIJ**, die elders bij de Ned. Spoorwegen een functie heeft verkregen.

Technische school te Alphen a/d Rijn in gebruik genomen.

Opening in de Pieterskerk van het 8ste Internationale congres voor Celbiologie.

- 3 Het Hoogheemraadschap van Rijnland viert zijn 750-jarig bestaan, waarbij het nieuwe gemaal te Katwijk in gebruik genomen wordt en een standbeeld aldaar wordt onthuld van Graaf **WILLEM** 1, wiens grondleggende werkzaamheden voor de Hollandse waterstaat door de secretaris van Rijnland, Mr S. J. **FOCKEMA ANDREÆ** in een ter ere van Rijnlands feest verschenen publicatie zijn uiteengezet. Ter ere van dit feest spuit de fontein op de Vismarkt op de oorspronkelijk bedoelde wijze (welke op initiatief der Ver. Oud-Leiden is hersteld). De Dijkgraaf van Rijnland, Mr J. **SLAGTER**, wordt benoemd tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Heren sociëteit te Voorschoten opgericht.

- 5 Bij het ongeluk van het vliegtuig de Triton in Ierland komen o.a. Prof. Dr G. O. E. **LIGNAC**, hoogleraar in de Faculteit der Geneeskunde, en zijn echtgenote om het leven. Mevrouw H. **LIGNAC-ENTHOVEN** was op maatschappelijk en politiek terrein in velerlei opzicht werkzaam.
- 8 De paardenmarkt te Valkenburg door de Burgemeester geopend.
- 10 In de ondergrondse gewelven der Stadsgehoorzaal wordt de Leidato, Leidse Middenstandstentoonstelling, geopend.

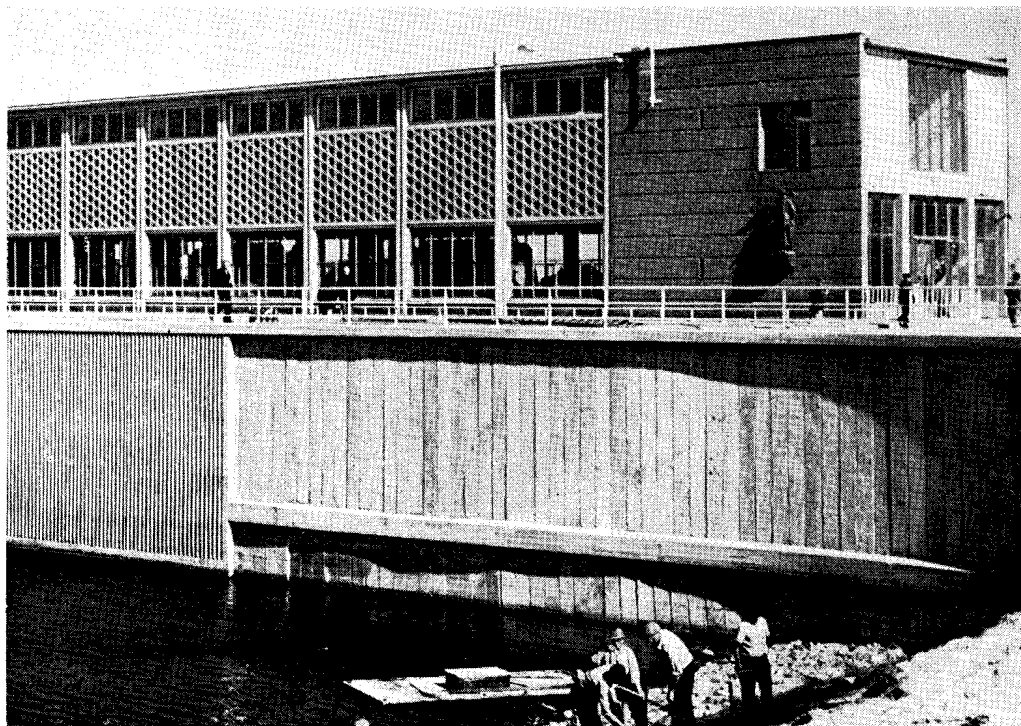

Foto H. Groenendijk

HET NIEUWE GEMAAL VAN HET HOOGHEEMRAADSCHAP RIJNLAND
TE KATWIJK, officieel in werking gesteld op 3 September. Rechts het standbeeld van Graaf
Willem I, dat diezelfde dag werd onthuld.

Foto Nationaal Foto Persbureau

H.K.H. PRINSES WILHELMINA onthulde 27 September op het Binnenplein van het stadhuis het door P. STARREVELD vervaardigde bronzen beeld.

SEPTEMBER

- 11 Een afdeling Rijnland der Ned. Heidemaatschappij opgericht in de watertoren der L.D.M. te Katwijk.
- 16 De nieuw gebouwde fabriek voor overhemden aan de **Trek-vlietweg** van de E.L.M.I. door de Burgemeester van Leiden geopend.
- 17 Herdenking van het 75-jarig bestaan van de Leidse Plantsoenendienst, ter gelegenheid waarvan de Burgemeester het Park Roomburg opent.
- 20 Rectoraatsoverdracht aan de Leidse Universiteit van Prof. Mr J. M. **VAN BEMMELEN** aan Prof. Dr J. N. **BAKHUIZEN VAN DEN BRINK**.
- 25 Aan de R.-K. toneelvereniging „Onder Ons” te Hazerswoude wordt bij haar honderdste jaarvergadering, door de Commissaris der Koningin, persoonlijk medegedeeld, dat haar het praedicaat „Koninklijk” is verleend.
- 27 Overleden in de leeftijd van 69 jaar J. C. **BAUMANN**, oud-burgemeester o.a. van Woubrugge (1916-1928) en Oegstgeest (1946—1949), die tot kort voor zijn overlijden nog op velerlei gebied werkzaam was, o.a. als districtshoofd van het Rode Kruis.

H.K.H. Prinses **WILHELMINA** onthult op de binnenplaats van het Leidse Stadhuis een bronzen beeldje, vervaardigd door de beeldhouwer **PIETER STARREVELD**, symboliserend het verzet tegen de bezettende macht, als geschenk mede van H.M. de Koningin bij de voltooiing van het herrezen Stadhuis.

Overleden C. J. F. **DOLK**, sedert 1937 notaris te Leiden.
- 30 Viering van het 75-jarig bestaan der afdeling Sassenheim van de Vereniging voor Bloembollencultuur.

OCTOBER

- 2 Het 3-Octoberfeest wordt gevierd o.a. met een optocht *De Leidse tuin van Pieter de la Court*.
- 3 Afscheid na meer dan 30 jaar van Pastoor **TH. M. BEUKERS** van Leiden.
- 5 Receptie ter ere van het 50-jarig bestaan der Alphenense waterverffabriek.

OCTOBER

- 8 De herberg-uitspanning *De Oude Deyl* onder Wassenaar bestaat 350 jaar.

Inaugurale rede van Dr A. J. **RASKER**, benoemd tot bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden vanwege de Ned. Hervormde Kerk als opvolger van Prof. Dr G. **SEVENSTER**: *Het gezag van de Heilige Schrift*.

- 10 Afscheid van Ds A. J. **SNAAYER** van de Leidse Doopsgezinde Gemeente wegens vertrek naar Haarlem.
- 15 Feestviering bij de Hollandsche Constructie Werkplaatsen **die** 40 jaar bestaan, terwijl tegelijk de dochtermaatschappij, De Electrolasch Maatschappij, 25 jaar bestaat.
- 18 De Gemeenteraad van Leiden aanvaardt in principe het plan voor een nieuwe veemarkt op het Schuttersveld na langdurige discussie en besluit tot de bouw van een torenflat nabij de Kanaalweg.

Overleden W. H. **VAN OORDT**, fabrieksdirecteur te Alphen a/d Rijn. *

- 22 Inaugurale rede van Dr J. **GOSLINGS** als bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden vanwege het Leidsche Universiteitsfonds in de Reumatologie. In verband met zijn benoeming tot hoogleraar heeft de Heer **GOSLINGS** zijn functie van fractieleider van de Partij van de Arbeid in de Leidse Gemeenteraad neergelegd.

- 23 Prof. Dr H. W. **SIEMENS** 25 jaar hoogleraar in de Dermatologie te Leiden.

Bevestiging tot predikant in de Pieterskerk van vijf kandidaten tot de Heilige Dienst, die bestemd zijn in het kader der Presbyteriaanse Kerk onder Nederlandse emigranten in Australië te werken.

- 27 Afscheid van Mejuffrouw N. **DE RAVE** van de op 1 September 1924 geopende Christelijke Kleuterschool aan de Herensingel te Leiden (thans Prinses Beatrixschool), waarvan ze al die jaren de leiding heeft gehad, Mejuffrouw J. **BAKKER** wordt als haar opvolgster geïnstalleerd.

- 29 Inaugurale rede van Dr J. **SCHACHT** als hoogleraar in het Arabisch aan de Rijksuniversiteit te Leiden, getiteld *De Arabieren en de Islam*.

OCTOBER

- 30 Afscheid van Mejuffrouw J. L. **VAN HOOEN** als directrice der Meisjes-H.B.S., na een werkzaamheid als zodanig van 27 jaar, bij welke gelegenheid haar de erepenning der Gemeente Leiden wordt geschonken.

NOVEMBER

- 7 Overleden te Leiden in de leeftijd van 66 jaar D. M. **VAN DE VIJVER**, oud-hoofdinspecteur van de Vervoerdienst der Noord-Zuid-Hollandse Vervoermaatschappij („de Blauwe Tram”).
- 9 Ingebruikneming van groepshuizen der Martha-Stichting te Alphen a/d Rijn.
- 10 Bekendgemaakt wordt, dat het Leidse agentschap der Nederlandsche Bank in een correspondentschap zal worden omgezet. Tegen dit besluit wordt in handels- en industriële kringen een actie in het leven geroepen.
- 11 Viering van het 25-jarig bestaan der Anna-Kliniek.
- 13 Prof. Dr **SOPHIA ANTONIADIS** 25 jaar hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
- 15 Overleden te Leiden in de ouderdom van 77 jaar M. **BOLDERDIJK**, gedurende vele jaren leider van verschillende dilettant-muziekgezelschappen.
De Gemeentesecretaris van Katwijk D. C. O. **BOEKHOVEN** 25 jaar in functie.
- 18 Opening van een Sociëteit voor bejaarden te Oegstgeest in het gebouw Irene.
- 19 Inaugurale rede van Prof. Dr H. G. **BEIJEN**, tot dusver hoogleraar te Groningen, die in Leiden Prof. **BYVANCK opvolgt als** hoogleraar in de **Archaeologie**.
- 21 Bevestiging en intrede van Ds F. H. **VON MEYENFELDT**, komende van Amersfoort, in de Gereformeerde Kerk te Leiden.
Te Oud-Ade wordt onder grote belangstelling het diamanten jubileum gevierd van A. P. **VAN DER GEEST** als organist van de St Bavo-parochie aldaar.
- 24 Dorpscentrum De Kaag geopend.

NOVEMBER

- 25 Overleden J. DEKKER, Gemeente-architect Hazerswoude. *
- 26 Overleden te Katwijk in de leeftijd van 85 jaar C. DEN DULK, reder, oud-voorzitter der Rederijvereniging De Vuurbaak, oud-lid van de Gemeenteraad en oud-Kerkvoogd.
- De Burgemeester van Alphen a/d Rijn haalt een krachtschakelaar over ter in-bedrijfstelling van de naar zijn Gemeente overgebrachte fabriek *De Baronie*.
- 29 Overleden, oud 84 jaar, Mejuffrouw A. C. BERENDS, directrice der Openbare Leeszaal Reuvens sedert de oprichting in 1910 tot 1935.

DECEMBER

- 1 C. M. HAMERSVELD, 25 jaar directeur der Leidse Courant.
- 2 Viering van het 50-jarig bestaan van het harmoniegezelschap Crescendo en huldiging van zijn dirigent W. J. SMOLDERS, die er al die tijd als zodanig aan verbonden was.
- 6 Overleden, 90 jaar oud, J. ZITMAN, ere-lid van de Ned. Bond van Grond- en Huiseigenaren en van de Ned. Aannemersbond, oud-lid van de Gemeenteraad van Leiden (voor de Vrijzinnig Democratische Bond) en oud-bestuurslid van charitatieve verenigingen.
- Onverwacht overlijdt te Utrecht Prof. Dr D. J. STEENHUIS, hoogleraar te Leiden in de Röntgenologie, in de leeftijd van 67 jaar.
- 7 Overlijden van C. J. FORTMANN, oud 64 jaar, bekende figuur in de Leidse zakenwereld, voorzitter der Midza-combinatie.
- 10 Eerste gewone opvoering sedert de oorlog voor het Leidse publiek van het Leidsch Studenten Tooneel (subvereniging L.S.C.).
- Overleden Jos. PENNING DE VRIES te Oude Wetering, lid van de Pachtkamer gedurende 16 jaar, die belangrijke functies op maatschappelijk gebied heeft bekleed.
- 11 Plotseling overlijden op 60-jarige leeftijd van G. H. L. Baron VAN WASSENAER VAN CATWIJCK, hoofdingeland van Rijnland. *
- 17 Inaugurale rede van Dr K. W. TACONIS als bijzonder hoogleraar te Leiden over toepassing van koude temperaturen.

IN MEMORIAM

J. HERINGA

1 DECEMBER 1879-26 JANUARI 1954

JODOCUS HERINGA werd 1 December 1879 te Utrecht geboren; na een gelukkige in Nederlands-Indië doorgebrachte jeugd ging hij naar Willemsoord waar hij in 1900 de zee-officiersrang behaalde. Na een zestal jaren verliet **HERINGA** de Koninklijke Marine en aanvaardde een betrekking te Leiden bij de textielfabriek van de Gebr. **VAN WIJK**. In 1911 verbond hij zich met de heer **VAN CRANENBURGH** ten einde gezamenlijk de door laatstgenoemde voordien met de heer **VERVOORT** gedreven sajefabriek te beheren. In deze functie kwamen reeds spoedig tot uiting zijn scherp verstand, zijn zakelijk inzicht, zijn doortastendheid en zijn gave zijn ondergeschikten tot werkelijke medewerkers te maken. De in 1921 in een naamloze vennootschap omgezette firma ontwikkelde zich goed en na het uittreden in 1925 van de heer **VAN CRANENBURGH** wist **HERINGA** de zaak tot grote bloei te brengen. Op het door hem gelegde fundament werd tot op heden gunstig voortgewerkt, een feit waarvan de vele plaats gevonden uitbreidingen mede getuigen.

HERINGA was er niet de man naar zijn voortreffelijke eigenschappen alleen ten nutte van zijn bedrijf te gebruiken. Toen bleek welke leidersgaven hij bezat werd natuurlijk zeer vaak een beroep op hem gedaan en het is voor de stad Leiden gelukkig geweest dat **HERINGA** de tijd wist te vinden op velerlei gebied bestuursfuncties te vervullen. Zo zien wij hem optreden ondermeer als Voorzitter van de Leidsche Vereeniging van Industrieelen, Voorzitter van de afdeling Leiden van de Vrijheidsbond, Voorzitter van de afdeling Leiden van de Kon. Ver. Onze Vloot, Voorzitter van de Rotaryclub, bestuurslid van het Verbond van Nederlandse Werkgevers, het Kon. Genootschap Mathesis Scientiarum Genetrix, de vereniging de Ambachtsschool en de Leidse Schoolvereniging. **HERINGA** was ouderling van de Waalse Gemeente, regent van het Oude-liedenhuis en van het Jean Michelshof. Vele jaren was hij lid van de Kamer van Koophandel en Fabrieken.

Allen die in een dezer functies met hem samenwerkten prijzen de uitmuntende wijze waarop, de grote belangstelling waarmede en de prettige vorm waarin zijn adviezen werden gegeven.

Naast al dit werk wist HERINGA tijd over te houden voor kameraadschappelijke omgang met zijn jaargenoten uit de Marine en met zijn vele in Leiden verworven vrienden.

Vóór dit alles ging dan nog de tijd welke hij door een goede werkindeling en een zeer krachtig gestel aan zijn gezin wist te geven. Een voorbeeldig huisvader zijnde werd hij daarenboven een steun voor velen van zijn talrijke familieleden.

Toen HERINGA in 1939 met zijn vrouw voor familiebezoek naar Nederlands-Indië vertrok, werden zijn werkzaamheden in Leiden — tijdelijk naar men dacht — stopgezet. Tijdens zijn verblijf in interneringskampen in Indië was hij velen tot hulp en voorbeeld. Teruggekeerd zijnde bleek dat zijn werkkraft geleden had en zich niet herstelde, en zo moest hij zijn bezigheden steeds meer beperken tot na een langdurig ziekbed op 26 Januari 1954 aan zijn nuttig leven een einde kwam.

v. H.

G. BURGERSDIJK-ELSHOUT

25 OCTOBER 1875-15 MEI 1954

Op 15 Mei 1954 overleed op 78-jarige leeftijd mevrouw G. BURGERSDIJK—ELSHOUT. Met haar ging een hoogstaande, zeer begaafde vrouw heen, wier hart warm klopte voor alles, wat haar gezin, haar vrienden, haar stad en haar land betrof.

Door haar buitengewoon helder verstand en warmvoelend hart was zij tot op hoge leeftijd het middelpunt van een grote kring familieleden en vrienden, voor wie het een voorrecht mocht heten, met haar van gedachten te wisselen over alles, wat haar belangstelling had.

Als oudste dochter van een bekend hoofd van de openbare school te Gorinchem, was ook mevrouw BURGERSDIJK aanvaankelijk voor het onderwijs bestemd. Haar opleiding genoot zij aan de beroemde kweekschool te Arnhem, onder de bezielende leiding van de heer LEOPOLD, over wie de leerlingen en oud-leerlingen nog jaren later met groot ontzag en diepe verering spraken; en een reünie van „oud-kwekers” was voor allen, die deze kweekschool hadden bezocht, altijd een bron van vreugde en grote dankbaarheid.

Na het behalen van de lagere acte en de hoofdacte, gevolgd door de acten Frans, Duits en Engels, was mevrouw BURGERSDIJK enige jaren bij het onderwijs werkzaam, eerst in Maarssen, later in Den Haag, terwijl zij zich tevens aan de studie in de geschiedenis wijdde.

In 1900 volgde haar huwelijk met de heer P. J. BURGERSDIJK, de jongste der 2 firmanten van de bekende antiquarische boekhandel Templum Salomonis te Leiden. Het onderwijs werd vaarwel gezegd, maar de bestudering der geschiedenis bleef haar grote belangstelling houden, en tot de laatste dagen vóór haar heengaan verdiepte zij zich in alles, wat er in de wereld voorviel, en gaf er haar, van veel bezonken oordeel getuigend, commentaar op.

Na de dood van haar echtgenoot in 1915 trad mevrouw

BURGERSDIJK tot de firma toe, aanvankelijk in de boekhouding, vervolgens in het antiquariaat, maar in beide voelde zij zich onvoldoende op haar plaats. Weldra echter wist zij met grote energie een afdeling nieuwe boekhandel op te richten, en het was hier, in het perceel op de Breestraat, tegenover het stadhuis, dat zij gelegenheid kreeg, eerst recht haar gaven te ontplooien. Door haar grote belezenheid (slechts zelden vroeg men haar tevergeefs naar de plaats van een citaat!), haar buitengewoon goed geheugen en haar hartelijke belangstelling voor boeken en mensen, wist zij vaak bij de keuze van een boek behulpzaam te zijn; en voor menig een, hetzij huismoeder, student, hoog- of zeergeleerde was het dikwijls een apart genoegen met haar over een of ander boek of artikel van gedachten te wisselen.

Na de oorlog, die voor mevrouw **BURGERSDIJK** veel spanning, zware zorgen en groot leed bracht, begon het werk haar zwaar te vallen, en weldra zag zij zich genoodzaakt de arbeid, die haar zo lief was geweest, te beëindigen.

Dit otium cum dignitate schonk haar de tijd en de gelegenheid om zich, meer nog dan voorheen, geheel te wijden aan haar omgeving, die haar gezelschap gaarne zocht, en voor wie zij een rustpunt betekende in het vaak zo oppervlakkige en verwarde leven. Met haar wijs oordeel, haar warme belangstelling en haar liefdevol hart was zij voor velen een zegen. Zij bezat in ruime mate het geheim, om met overgave te luisteren, en wist vaak met een enkel woord het beste uit de ander naar voren te brengen, en hem zijn zelfvertrouwen te hergeven.

En toen zij op de avond van de 15de Mei, na een gelukkige dag, plotseling werd weggenomen, betekende dit voor zeer velen een groot leed en een persoonlijk gemis.

Zij ruste in vrede na een welbesteed leven!

C. HOVENS GRÉVE

MR P. A. PYNACKER HORDIJK

2 SEPTEMBER 1872-7 JUNI 1954

Op 7 Juni 1954 overleed te Oegstgeest Mr P. A. PIJNACKER HORDIJK, oud-dijkgraaf van Rijnland. Geboren te Tiel, waar hij het gymnasium afliep, studeerde hij rechten te Amsterdam. Daarna bekwaamde hij zich te Leiden voor de rechterlijke macht in Ned. Indië. Van 1900 tot 1903 vervulde hij functies bij landraden op Java. Ziekte van zijn echtgenote noopte hem te repatriëren. Na enige tijd als ambtenaar O.M. bij het kantongerecht te Utrecht werkzaam te zijn geweest, werd hij in 1906 benoemd tot secretaris van het hoogheemraadschap van Rijnland te Leiden. In 1910 verwisselde hij deze betrekking voor die van directeur der Oranje Nassau-hypotheekbank te 's-Gravenhage, doch in 1915 riep Rijnland hem weer naar Leiden en wel als dijkgraaf, een ambt dat hij tot 1943, in welk jaar hij wegens het bereiken van de 70-jarige leeftijd moest aftreden, met grote bekwaamheid en energie heeft vervuld. Hij was een dijkgraaf van formaat en zeer veel heeft hij tot stand gebracht tot blijvend heil van dit hoogheemraadschap. Het grootste werk, onder zijn leiding tot stand gebracht, was het naar hem genoemde grote Dieselgemaal te Gouda; op de dag dat dit gemaal feestelijk in gebruik werd gesteld, werd hij begiftigd met de orde van de Nederlandse Leeuw, een zeer verdiende onderscheiding. Bovendien zal zijn naam aan Rijnland verbonden blijven omdat hij de stoot gaf tot maatregelen ten behoeve van de bestrijding der vervuiling en verzilting van het boezemwater. Als dijkgraaf was hij een krachtig regeerder met een warm hart voor zijn ambtenaren.

In het maatschappelijk leven te Leiden was hij in vele opzichten een figuur van betekenis. Talloos zijn zijn functies geweest in allerlei verenigingen en organisaties; slechts enkele worden hier genoemd: Voorzitter der Maatschappij van Weldadigheid, mede-oprichter en bestuurslid van het Leids Borgstellingsfonds, lid van het bestuur van de Leidse Spaarbank, Voorzitter van de

Burgerwacht, lid van de Voogdijraad. Voor al die betrekkingen gaf hij zijn hele persoon; geen moeite was hem ooit te veel om iets te doen voor zijn medemensen. Zijn warm sociaal gevoel dreef hem naar dit werk, waarin hij veel voldoening heeft gevonden en waarvoor velen hem dankbaar zijn geweest. Maar zijn eigenlijke levenswerk ligt in Rijnland en in de geschiedenis van Rijnland zal zijn naam niet worden vergeten.

J. s .

HUGO VAN POELGEEST

24 JANUARI 1879-10 JULI 1954

Het heengaan van de grote mensen- en dierenvriend HUGO VAN POELGEEST was even eenvoudig als zijn levensgewoonten. Zonder dat men het ook maar enigszins kon verwachten is hij weggeleden in de eeuwigheid. Velen hebben bij zijn uitvaart innige getuigenis gegeven van hun verering voor deze beminnelijke mens, die zijn grote gaven uitsluitend scheen te beschouwen als verkregen om andere wezens te helpen in hun moeizaamheden.

Van wie met hem in aanraking kwamen zullen er wellicht geen geweest zijn die weggingen, zonder zich bewust te zijn in hem een onzelfzuchtige raadsman en hulp te hebben gevonden; die in elk geval zich de volle moeite getroostte om met takt en verstand voor hen te doen wat maar even mogelijk was.

Ook zonder met anderen in aanraking te komen was zijn geest er op gericht om vooral het voor de mensen betere te bevorderen; dit was een erezaak voor hem, een vanzelfsprekendheid: het materieel-betere voor mens en dier, het moreel-betere voor de mens, die daartoe immers zijn gaven heeft.

Beide wijzen van hulpverlening waren voor hem tezamen te verwezenlijken in de dierenbescherming die het dier helpt en de mens verheft.

Tot dit laatste was ook de veredeling van het handwerk een middel dat hem aantrok, vooral op het hem van kindsaf bekende terrein: de steenbakkerij. Daar dreef zijn geest hem eerst tot sociaal werk : medewerking aan een verantwoorde fabrikantenorganisatie (veel later was hij Voorzitter van de Leidsche Vereeniging van Industrieelen); maar tevens slaagde hij er in om in eigen kring op „Ouderzorg” handvormproducten te doen vervaardigen, die men kan gerust zeggen aan de spits staan van wat waar ook — gemaakt werd. Men vindt ze reeds toegepast aan de muren van de Grafelijke Zaal in Den Haag, aan het Vredespaleis en aan talloze andere bouwwerken hier

en elders. Het glazuren van baksteen en het maken van allerlei vormstukken en tegels in baksteenklei had plaats op de tegenover „Ouderzorg” gelegen fabriek „Canton”. Daar werden later o.m. levensgrote beelden naar modellen van de beeldhouwer L. Zijl gebakken, talloze wapenschilden en siertegels met emblemen, in een bijzondere, voorname stijl, zoals men vergeefs elders kon zoeken. Het spiegelde alles de voorname geest van de overledene, die een begrijpende vriend vond bij deze tak van zijn bedrijf in de enige jaren geleden ontslapen **PH. E. VIERVANT TUKKER**.

Er is sindsdien veel veranderd in ons land. „Ouderzorg” en „Canton” bestaan nog als getuigen van de hoge opvattingen van **HUGO VAN POELGEEST**, die dit jaar juist 50 jaar verbonden was aan de steenfabriek die onder hem tevens een centrum van dierenzorg is geworden, sinds 34 jaar het Leidse Dierenasyl herbergde en tevens een dertigtal jaren van 1917 af het knooppunt is geweest waarin alles wat dierenbescherming in Leiden betrof tot ver uit de omtrek samenkwam.

Van 1917 af actief medewerker werd hij in 1929 onder-Voorzitter en was sinds 1942 Voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren. In deze functie heeft hij zijn krachten ingezet voor de voorkoming van stalbranden, verbeterd veevervoer, humanere slachtmethoden, vermindering van de gruwelijke palingbehandeling, het vraagstuk van het gebruik van giften in de landbouw, de vogelbescherming en de verplegende dierenbescherming, resulterende in een ontwerp-Dierenwet, waarvan sedert 1932 verschillende ontwerpen, sommige in wetsvorm, zijn voorbereid welke aan de Regering werden aangeboden.

Sinds 1951 werden daarbij onder auspiciën der Nederlandsche Vereeniging kadercursussen gegeven voor eerste hulp en verzorging van dieren, tot het verkrijgen van een diploma dat officieel is erkend door het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening.

Reeds in 1950 werd begonnen met de voorbereiding ener organisatie voor hulpverlening aan en tot bescherming van dieren in abnormale tijden en omstandigheden en in 1952 is aan de Ned. Ver. t. Bescherming v. Dieren een taak toebedeeld bij bescherming van dieren in oorlogstijd in het plan van de Bescherming Bevolking van Regeringswege.

Bij de watersnood van 1953 nam **HUGO VAN POELGEEST** onder zijn persoonlijke leiding de evacuatie en onderbrenging van

duizenden huisdieren uit de rampgebieden, om deze later zo veel mogelijk naar de oorspronkelijke eigenaars terug te voeren.

Dit summiere overzicht is wel voldoende om — zonder vermelding van de talloze daartoe voerende commissievergaderingen, bezoeken aan autoriteiten en benodigde briefwisseling — een indruk te geven van het zeer belangrijke werk op dit charitatief terrein door **HUGO VAN POELGEEST** verricht in de vele functies die hij belangeloos, met opoffering van al zijn vrije tijd, gedurende 36 jaren in de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren heeft vervuld. Velen zullen hem daarvoor met de grootste erkentelijkheid in ere blijven gedenken.

Liefde voor onze geringste medeschepselen — die zelf nimmer tot begrip en waardering daarvan in staat zijn — is wel de hoogste vorm van onzelfzuchtigheid, waartoe een mens zich kan verheffen.

A. J. **KROPHOLLER**

WILLEM HENDRIK VAN OORDT

31 JULI 1895-18 OCTOBER 1954

Op 18 October 1954 ontving de naaste omgeving van WILLEM HENDRIK VAN OORDT het ontstellende bericht, dat de directeur van de Dakpannen- en Kleiwarenfabrieken voorheen D. VAN OORDT & Co. te Alphen aan den Rijn in de kracht van zijn leven plotseling was overleden. Met hem ging een plichtsgetrouw, eerlijk en gelovig mens heen, die misschien op de buitenstaander een enigszins gesloten indruk maakte, maar die bij nadere kennis-making toch een beminnelijk man bleek te zijn, die voor zijn medemenssen een zeer warm gevoel had en daarnaast een kundig en bekwaam leider van zijn bedrijf was.

Geboren te Leiden in 1895 uit een familie, waar het dakpannen-bedrijf meer dan één vertegenwoordiger had, was hij aanvankelijk niet daarvoor bestemd: een oudere broer zou de vader in diens bedrijf opvolgen. Na de H.B.S. te hebben afgelopen, volgde hij een opleiding voor de Gemeente-administratie en zo kwam in 1926 een benoeming tot Gemeente-ontvanger in Vianen. Het ambtelijke leven bevredigde echter niet en wij zien hem in 1930 ontslag nemen, waarna een periode van studiereizen in het buitenland volgde. In 1934 overleed zijn vader en bleek, dat de fabriek in Alphen hem nodig had, en hij aarzelde niet om zijn lot aan die fabriek te verbinden, welke toen nog een rustig seizoen-bedrijf was, dat voornamelijk op handkracht was ingesteld en dat in de volgende crisisjaren daarvan in hoge mate de terugslag ondervond.

Hij wist echter de energie op te brengen en de middelen te vinden om tot een machinaal bedrijf te komen en zo verrees te Alphen op het terrein van de oude fabriek een modern bedrijf met een productie, welke die van de oude fabriek vele malen overtrof en dat toch de goede naam van het product ten volle wist te handhaven.

Dat hij in het bedrijf een geacht en gezien leider was, bleek uit de grote verslagenheid, die daar heerste toen het overlijden de

dag daarop in de fabriek bekend werd; dat hij ook daarbuiten in vele kringen zeer gewaardeerd werd, kwam niet alleen tot uiting op de begrafenis te Noordwijk, waar velen aanwezig waren, niettegenstaande de familie ingevolge zijn wens aan het overlijden nog geen ruchtbaarheid had gegeven, maar ook uit de vele functies, die hij naast zijn directeurschap vervulde. Verscheidene fabrikantenverenigingen hadden hem in haar besturen verkozen, hij was commissaris van meerdere vennootschappen en zijn belangstelling ging ook naar vele sociale instellingen uit. Geboortig in Leiden en de laatste 19 jaren ook weder in Leiden woonachtig, lag toch het terrein van zijn werkzaamheden meer in Alphen dan in Leiden en zo zal hij wellicht voor vele Leidenaars min of meer onbekend zijn gebleven. In Alphen hangt echter na zijn overlijden in vele gezinnen zijn portret ter gedachtenis, terwijl hij voor zijn vele vrienden en bekenden een trouwe toeverlaat was, op wiens hulp of sympathie nimmer vergeefs een beroep werd gedaan.

Hij ruste in vrede.

G. H. LAMBERT

J. DEKKER

25 FEBRUARI 1893-25 NOVEMBER 1954

Op 25 November 1954 is aan de Rijnstreek een man ontvallen, die, daar geboren en getogen zijnde, er met zijn gehele wezen aan verknocht was; een merkwaardige man, die door een veelzijdige bekwaamheid en een grote werkkraft daartoe in staat gesteld, zéér, zeer veel tot stand heeft gebracht: de architect **JAN DEKKER**, geboren te Hazerswoude Dorp op 25 Februari 1893 en aldaar ook overleden. Als zoon van de bekende molenbouwer, **JAN DEKKER**, verkreeg hij reeds op jonge leeftijd een grote praktijkervaring. Zelf inziende, dat, hoe waardevol zijn praktische scholing ook was, een ruime mate van theoretische kennis door hem niet kon worden gemist, bekwaamde hij zich verder. Zo volgde hij ook de colleges van Professor **GRANPRÉ MOLIÈRE** te Delft en het is vooral diens invloed geweest, die in veel werk ¹⁾ van **DEKKER** is terug te vinden. **DEKKER** is in zekere zin een selfmade man te noemen. En hoe heeft hij zich ontwikkeld . . . ! Dank zij zijn zakelijk inzicht, zijn kennis, zijn dynamiek en zijn gave om met zeer verschillende mensen te

¹⁾ Enkele van de voornaamste opdrachten en werken van de heer **DEKKER** mogen hier worden genoemd:

Het Raadhuis te Hazerswoude Dorp, 1928.

Brandweergarage, slachthuis en politiewoning te Hazerswoude Dorp, 1934.

Algemene Begraafplaats te Hazerswoude Dorp, 1937.

Een aantal sluizen in Hazerswoude Dorp (Rietveld).

Kerkrestauraties te Hazerswoude, Woubrugge, Hoogmade, Zoeterwoude, Zwammerdam en Leiden (Hooglandse Kerk).

Scholenbouw: Voor 1940 de Christelijke School te Zoetermeer en N.H. School te Hazerswoude. Na 1945 4-klassige Hallschool te Hazerswoude, een 8-klassige school te Bodegraven en gymnastieklokalen in Zoetermeer en Bodegraven.

Woningbouw in Hazerswoude, Bodegraven, Leiderdorp, Zoetermeer, Bleiswijk en Benthuizen.

Boerderijen in Hazerswoude, Zoetermeer, Numansdorp, Fijnaart, enz.

Het station voor Kunstmatige Inseminatie te Hazerswoude-Rijndijk.

Een Bejaarden-Centrum te Bodegraven.

kunnen omgaan, is hij uitgegroeid tot *de* vertrouwde adviseur van tal van Gemeentebesturen ¹⁾, Polderbesturen ²⁾ en particulieren.

Uitgegroeid in die mate, dat hij ver buiten zijn woonplaats bekendheid en achting verwierf. Bij al de grote en kleine opdrachten, die hem ten deel vielen heeft hij de zorg voor zijn geboorteplaats steeds terdege in het oog gehouden. Hij is er zonder twijfel dankbaar voor geweest de belangrijke en vererende opdracht te hebben ontvangen tot restauratie van de Hooglandse Kerk te Leiden, doch hij is er niet minder dankbaar voor geweest de kleine oer-Hollandse en geheel in de omgeving passende kleine ophaalbrug over de Nieuwe Wetering te Hazerswoude Dorp te hebben mogen ontwerpen en uitvoeren. Hij had een scherp oog, zowel voor de grote lijn als voor het detail.

DEKKER had naast de reeds genoemde eigenschappen tevens een grote mate van ondernemingsgeest; ook voor *z  r* moeilijke opdrachten schrok hij niet terug. Zijn grote fantasie werd steeds door realiteitszin geremd. En deze laatste eigenschap heeft hem in tal van gevallen voor teleurstellingen bewaard. Want in wezen was DEKKER een kunstenaar en een rusteloos zoeker; een man voortgejaagd door de drang, de creatieve vonk, die in hem

¹⁾ Vooral van de Gemeenten Hazerswoude, Zoetermeer en Bode-graven.

²⁾ Van de hierna volgende polders was de heer **DEKKER** de technische raadsman:

De Hazerswoudse Droogmakerij te Hazerswoude.

De Omringdijk van de Drooggemaakte Noordplas te Hazerswoude.

De Ver. Polder aan de Oostzijde van de Gouwe in de Gemeenten Boskoop, **Rceuwijk** en Waddinxveen.

De polder Rietveld te Hazerswoude.

De drooggemaakte polder aan de Westzijde te Aarlanderveen.

De grote polder te Stompwijk.

De Binnenpolder te Zwammerdam.

De Rijnveldse polder te Boskoop.

De polder Laag-Boskoop te Boskoop.

De Boterhuispolder te Leiderdorp-Oegstgeest-Warmond.

De Rijnenburgerpolder te Hazerswoude.

De Oost en West **Gere** polder te Hazerswoude.

De Groenendijkse en Barre polder te Hazerswoude.

De Gemenewegse polder te Hazerswoude.

De Hoornse polder te Hazerswoude.

De Ambachtspolder te Hazerswoude.

De Kleine Droogmakerij te Hazerswoude.

De Elleboogse en Stompwijkse verlaten te Zoetermeer en Stompwijk.

De Oostbuurtse polder te Hazerswoude.

leefde, in vuur om te zetten. Als gevolg van deze geaardheid soms niet gemakkelijk zijnde voor zijn omgeving, is het hem op het einde van zijn leven gegeven geworden geheel verzoend met zijn Schepper en met allen, die hem nastonden, in vrede heen te gaan. Op 30 November is DEKKER begraven op het door hem zelf ontworpen en onder zijn toezicht aangelegde, kleine en mooie kerkhof te Hazerswoude Dorp.

Het is wel zeker, dat zolang de wind over zijn graf en over de Zuidhollandse polders zal waaien en spelen zal rondom zijn bouwwerken en de door hem gerestaureerde kerktorens, zijn naam in de geschiedenis van de Rijnstreek bewaard zal blijven.

F. M. A. SCHOKKING

G. H. L. BARON VAN WASSENAER VAN CATWIJCK

27 SEPTEMBER 1894—11 DECEMBER 1954

GODFRIED HENDRIK LEONARD VAN WASSENAER werd 27 September 1894 te Hattem geboren, overleed plotseling in de trein te 's-Gravenhage 11 December 1954; zijn stoffelijk overschot werd 15 December d.a.v. op de Ned. Herv. Begraafplaats te Wassenaar begraven.

Na de lagere school te hebben bezocht liep hij het gymnasium af en haalde te 's-Gravenhage het eindexamen, waarna hij, in de eerste wereldoorlog gemobiliseerd, vier jaar in militaire dienst was en reserve 2de luitenant artillerie werd. Na zijn huwelijk met Jonkvrouwe S. A. VAN LENNEP bezocht hij de Handels Hooge School te Rotterdam, alwaar hij het candidaatsexamen aflegde, werkte bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij, woonde in Londen en Parijs, waar hij in godsdienstige kringen velen tot hulp en steun was en veel belangrijk werk verrichtte. Later in Wassenaar gevestigd nam hij in kerkelijke kringen en in het Hoogheemraadschap Rijnland een belangrijke plaats in. In 1948 tot hoofdingeland van het 15de district gekozen werd hij achtereenvolgens in 1949 secretaris van de Vergadering van Hoofdingelanden en lid van verschillende commissies, waarbij zijn helder oordeel tot uiting kwam.

Ook als commissaris van het bestuur van de Martha Stichting te Alphen aan den Rijn heeft hij zich op sympathieke wijze gekenmerkt door zijn beste krachten aan het bevorderen van het werk van de Stichting te geven.

De velen die Baron VAN WASSENAER gekend hebben, kunnen getuigen van zijn bereidwilligheid en lust om te helpen met raad en morele steun. Slechts zij die hem hebben leren kennen in zijn huiselijke kring kunnen zich een volledig beeld maken van zijn innemende persoonlijkheid. Aan zijn werklustig en opgewekt leven is plotseling een einde gekomen; een oude dag waarbij de krachten van deze vitale man langzaam zouden zijn gesloopt is hem gespaard gebleven.

Niet te Katwijk a/d Rijn, waar velen zijner voorouders begraven liggen, maar te Wassenaar, waar hij gewerkt heeft en zich nuttig en bemind heeft gemaakt, werd hij ter aarde besteld.

SCHIMMELPENNINGK VAN DER OIJE

BIJDRAGEN

BURGGRAFELIJK LEIDEN

Het is toch wel iets bijzonders, dat in het midden onzer stad de Burcht altijd staande is gebleven. In al die eeuwen heeft niemand er in ernst aan gedacht, de stenen en de aardspecie voor een ander nuttig doel en de grond voor bouwterrein te bestemmen. OF misschien is er wel eens aan gedacht; maar dan behielden andere overwegingen de overhand. In de latere middeleeuwen hechtten de **WASSENAERS** zeer aan dit tastbare blijk van hun burggraafschap, waarin ze een aloud bezit van hun huis en een basis voor een grafelijke titel meenden te mogen zien ¹⁾. Later gingen de geleerden der jonge Universiteit de Burcht beschouwen als een Romeins overblijfsel ²⁾; en nu was het de stad Leiden zelve, die de Burcht in stand hield om daardoor voor ieder zichtbaar te houden, dat Leiden inderdaad Lugdunum Batavorum was ³⁾. Ook deze lang gekoesterde voorstelling heeft moeten verdwijnen; en zo is de eerwaardige Burcht in zekere zin het grafmonument onzer vervlogen historische dromen.

Het is inderdaad niet gemakkelijk tot het besef te komen, dat Leiden niet het oude middelpunt dezer streek is; dat andere centra van macht en ook van cultuur aan Leiden vooraf zijn gegaan; en dat een combinatie van min of meer toevallige factoren juist aan Leiden zijn tegenwoordige positie van streekmiddelpunt (om van andere, later verkregen, hoedanigheden te zwijgen) heeft gegeven.

Daar waren vooreerst de Romeinen. Zij beschouwden en behandelden onze Rijnstreek niet als een geheel, maar integendeel als onderdeel hunner grensversterking. Hun „linie”, met (o.a.) de forten Roomburg en Valkenburg, had de Rijn zelf als dekking;

¹⁾ Zie het opstel De Oude Rijn in de bundel *Rechtskundige Opstellen*, aangeboden aan Prof. MEIJERS (1933), noot 8 op blz. 700-701.

²⁾ Zie de opsomming dezer schrijvers bij LUD. SMITS, *Schatkamer der Nederlandse Oudheden* 2 (1737, blz. 200. Twijfel bij J. WAGENAAR, *Tegenw. Staat der Vereen. Ned.* IV (1742), blz. 532-533.

³⁾ Laatstelijk uitvoerig weerlegd door P. J. BLOK in dit Jaarboekje 1 (1904), blz. 1-31; vgl. ald. J. A. ORT, blz. 32-39.

de Noordoever moet toen geruime tijd lang een onbewoond voorland hebben gevormd. Na hun vertrek is Roomburg verlaten, verwoest en overspoeld, zodat de resten onder de klei kwamen te liggen; Valkenburg, hoger gelegen, verdween ook als burcht, doch het bleef de basis van enige bewoning.

De eerste zendeling-in-grote-stijl, WILLIBRORD, koos als centrum zijner kerkstichting in de Rijnstreek Oegstgeest uit. De Noormannen schijnen als de basis hunner kortstondige beheersing dezer streek Katwijk Binnen als hun „vic”, hun wijk- en havenplaats, te hebben verkoren; Katwijk, zo uiterst gunstig gelegen waar de Rijn de hoge duingrond ontmoet, is ook later nog wel als het centrale punt van Rijnland beschouwd ¹⁾. Aan ons Leiden dacht toen nog niemand; het enkele feit, dat deze nederzetting gelegen is op het punt waar de drie aangrenzende ambachten/parochies Oegstgeest ²⁾, Zoeterwoude (ofwel Zwieten) ³⁾ en Oud-Leiden ofwel Leiderdorp ⁴⁾ elkaar ontmoetten, toont onweerlegbaar aan, dat ten tijde van de vaststelling dezer grenzen, stel omtrent het jaar 1000, het tegenwoordige Leiden niet bestaan kan hebben. Anders immers zou de toen vastgelegde verdeling des lands er geheel verschillend hebben moeten uitzien; dan had Leiden zelf het middelpunt van agrarische aanhorigheden moeten zijn.

En zelfs de vorming en de groei der vroeg-middeleeuwse territorien, vorming en groei waarin de versterkte streekcentra overal zulk een grote betekenis hadden, brachten Leiden nog niet *direct* op de voorgrond. Twee machten betwistten elkander lange tijd onze Rijnstreek: de graaf van het kustgebied die mettertijd graaf van Holland zou heten en de bisschop van Utrecht ⁵⁾. Deze twist had een tijdlang de vorm van een soort schaakspel met kastelen. Valkenburg vooreerst was een twistappel ⁶⁾. Dan

¹⁾ Vgl. het opstel: Vikinger-Wijken in Nederland, in *Mededelingen Naamkunde* XXX (1954), blz. 81-87.

²⁾ Vgl. het opstel Middeleeuwsch Oegstgeest, in *Tijdschr. v. Geschiedenis* L (1934), blz. 256-275.

³⁾ Vgl. het opstel Een Verdwenen Dorp? (Zwieten bij Leiden), in *Varia Historica* (feestbundel Prof. BYVANCK) 1954, blz. 121-128.

⁴⁾ Men is het er over eens, dat het *Leithen*, in de Utrechtse goederenlijst en elders vermeld, gezocht moet worden in Leiderdorp (naam later ter onderscheiding zo gekozen) ; de oude kerk hiervan lag aan de *Zijl*.

⁵⁾ O. OPPERMANN, *Die Grafschaft Holland und das Reich bis 1256* (1921).

⁶⁾ Vgl. Een Hollandsche Grondheerlijkheid in *Tijdschr. v. Rechtsge-schiedenis* XZZZ (1935), blz. 437-448.

ziet men Rijsburg opkomen als een Hollandse sterkte ¹⁾. Het Sticht heeft daarentegen drie steunpunten in het leven geroepen: Teilingen, Leiden en „Vene” ²⁾; in het jaar 1108 ziet men DODO VAN VOORHOUT ³⁾, ADELWIJN VAN LEIDEN en GERARD en REINZO VAN DEN VENE als voorname vazallen van de bisschop optreden ⁴⁾. Daarentegen heeft wederom de graaf van het kustgebied een oude Stichtse bezitting, Holtland, in leen gekregen en is daarmee als „graaf van Holland” leenman van de bisschop geworden ⁵⁾, wat het bestaan van een burcht Holtland of Holland veronderstelt; de plaats hiervan moet dicht bij Leiden zijn geweest en er is enige reden hierbij speciaal te denken aan het dorp Leiderdorp of een plek Noordoostwaarts daarvan ⁶⁾.

Deze burcht Holland had dan wel, van 'sgraven standpunt gezien, het doel, Leiden schaakmat te zetten. Dit doel is bereikt; Leiden en Rijnland zijn, na nog ettelijke wisselingen, onder graaf WILLEM 1 eindelijk voorgoed in 's graven hand gekomen. Hiermede had Holtland of Holland zijn dienst gedaan; de burcht is grondig verdwenen. Op behoud van dit teken van Holland's onderdanigheid aan het Sticht behoefde geen prijs te worden gesteld. In Leiden daarentegen werd de vroeger Stichtse burchtheer nu Holland's burggraaf, in zijn gezag over de streek aldaar door een baljuw, een afzetbare ambtenaar, zeer teruggedrongen ⁷⁾.

Wie dus het oudste Leiden wil leren kennen, moet uitgaan van

¹⁾ OPPERMANN I.C. S. 15 sq. Deze burg maakte vervolgens plaats voor de abdij. Onze kennis van de overblijfselen dezer gebouwen is nog onvolledig; vgl. TER KUILE, *beschr. Monumenten van Leiden en Westelijk Rijnland* (1944) blz. 185 en W. GLASBERGEN in dlt *Jaarboekje* 1950 en 1954.

²⁾ Naar de plaats van de zetel der heren van Vene kan men slechts gissen. Wij denken aan de plaats genaamd Hardentoom, een steenkegel in de Wijde Aa, thans c. 1½ m onder water; deze resten zijn nog niet onderzocht; ze zouden belangrijk materiaal kunnen opleveren.

³⁾ De burcht Teilingen lag en ligt onder Voorhout.

⁴⁾ OPPERMANN I.C. S. 22-23.

⁵⁾ OPPERMANN I.C. S. 19-21. In 1101 dus voor het eerst heet Holland zo. De delen van Lincolnshire en Essex in Engeland, die Holland heten, komen reeds in Domesday Book (1086) onder deze naam voor.

⁶⁾ FOCKEMA ANDREÆ, RENAUD en PELINCK, *Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland* (1952), blz. 78-79, i.v. Leiderdorp.

Men vgl. hierbij J. F. NIERMEYER in *Alg. Gesch. der Nederlanden II* (1950), blz. 44, en inzonderheid de aanvulling daarop bij deel VII van dit werk (in 1954) uitgegeven.

⁷⁾ Vgl. het opstel Aanteekeningen omtrent het Baljuwschap Rijnland, in het *Tydschrift voor Rechtsgeschiedenis IX* (1931), blz. 236 vlg.

de burcht en van de burchtheer, die we voor het gemak maar als burggraaf zullen aanduiden, al is dan deze titel een later verkregene.

De Leidse burcht hoort tot een type dat we vooral buiten Nederland nog in vele voorbeelden kunnen zien: het „motte-and-bailey-castle”, zoals de Engelsen het noemen. Op een kunstmatig opgeworpen heuvel is de voornaamste versterking geplaatst; daarnaast vindt men een eveneens versterkte Voorburg, de bailey. Men houdt het voor zeker, dat de versterking op de opgeworpen heuvel aanvankelijk steeds van hout moet zijn geweest; eerst nadat de aarde zich voldoende had gezet was herbouw in steen mogelijk. Het vroegst bekende voorbeeld van zo'n type, aan de Loire in Frankrijk, kan op het jaar 1010 worden gedateerd. In Normandië is het type verbreid en vandaar door **WILLEM DE VEROVERAAR** en zijn mannen, van 1066 af, doorgevoerd in Engeland, waar nu nog de meeste en beste voorbeelden te vinden zijn: ook van „mottes” met ringmuren sterk op die van Leiden gelijkend (zij het doorgaans kleiner) ¹⁾. In Vlaanderen was het type eveneens niet onbekend; en ten onzent kan o.a. Oostvoorne worden aangehaald. In de 13de eeuw had dit type zijn tijd gehad; dan gaat de kasteelbouw geheel andere wegen.

In dit historische schema past de Leidse burcht dus zeer goed, zoals dan ook reeds werd aangewezen ²⁾.

De „motte” van Leiden staat overeind; de „bailey” is geheel verdwenen. Spoorloos verdwenen? Tot het jaar 1360 was de burggraaf, als zodanig, grondheer van een groot complex hofsteden „in den Strenc”, waarvan hij 's jaars het aanzienlijke bedrag van omtrent 10 pond aan pacht ontving ³⁾; in het genoemde jaar zijn de percelen als vrij eigen verkocht ⁴⁾. Allicht is deze „strenc” gelijk aan het bon Burgstreng, het stadsdeel

¹⁾ Men zie laatstelijk: B. H. **ST. J. O'NEIL**, *Castles* (1953) en R. **ALLEN BROWN**, *English Medieval Castles* (1954), beide fraai geïllustreerd.

²⁾ **TER KUILE**, a.w. blz. 36 vlg.; **RENAUD**, Bull. Oudh. Bond 1952.

³⁾ Huisarchief Twickel, Wassenaars Cartularium AA, fol. X.

⁴⁾ Cartularium alsv., fol. 20v. Bij de verkoop van de burcht aan de stad, in 1651, zijn de afsplitsbare archivalia op de burcht betrekking hebbende mede overgedragen (en dus thans in het gemeente-archief); evenwel uiteraard niet de niet-splitsbare bestanddelen, de aantekeningen in de registers enz. **BLOK** geeft in zijn *Gesch. Holl. Stad I* (1910) als bijlage 11 een laat en slecht afschrift der goederenlijst; blijkens voorbericht en tekst had W. J. J. C. **BIJLEVELD** hem betere (doch schijnbaar evenmin volledige) extracten verschaft.

dus tussen de Oude Rijn, de Hooglandse Kerkgracht, de Nieuwstraat, de Hooigracht en de Nieuwe Rijn. Maar dit gebied is als vaorburcht, als „bailey”, in vergelijking tot de geweldig grote „motte”, nog zeer klein. Willen we het groter maken, dan moeten we ons in veronderstellingen begeven. Vast staat alleen, dat omstreeks het jaar 1360, toen het genoemde register werd aangelegd, de burggraaf in Leiden geen enkel eigendom of spoor van voormalig eigendom, in de vorm van tinsen of grondrenten b.v., bezat dan „in den Strenc” en in Marendorp; met name niet in het oudste deel der eigenlijke stad Breestraat-Rapenburg. Wel had hij daar het leenheerschap over enkele huizen (een in het Noordeinde, d.w.z. het noordelijk einde van de Breestraat, een naast het Wolhuis en een naast het stadhuis), maar deze waren door de eigenaren aan de burggraaf opgedragen en als lenen terugontvangen, zoals we b.v. van het Huis ter Lucht zo goed weten ¹⁾).

Bij een rechtgeaarde burg behoren burgmannen: edelen die, tegen contraprestaties, verplicht zijn tot de verdediging van de burcht mede te werken met volgelingen. Ten tijde van ons register, circa 1360, was er nog één burgman: **JACOB VAN DEN WOUDE**, de heer van Warmond. Zijn **burgleen** bestond uit een stukje grond van 22 voet in het vierkant, „in die burch te Leyden op die oestzide binnen muren” ²⁾). Allicht waren er vroeger meer geweest ³⁾). Het stelsel, stukjes grond binnen de vesting als burglenen uit te geven, ontmoet men eveneens elders. Het idee was misschien, dat tijdens een belegering de burgman juist op *dut* stukje grond moest zien te kamperen, voorzover hij zich er geen vast verblijf had gesticht.

Bij de burcht behoort nog een belangrijk attribuut, nl. de Rijn zelf ⁴⁾ : van „Swadenburdam” (Zwammerdam) tot „Swaensvoerde” (bij Katwijk). Dit is een geldswaardig bezit in de vorm van op- en aanwas, tolrecht, veerrecht, visrecht, recht op de zwanen. Maar er zit, zo het schijnt, meer aan vast. De beide **burchtbruggen**, door de hele Rijnstreek onderhouden ⁵⁾, kunnen gediend

¹⁾ Vgl. het opstel *Historie en Legende van het Huis ter Lucht*, in dit Jaarboekje 1936, blz. 1-15, en de aanvulling Jb. 1942, blz. 122-123.

²⁾ Cartularium AA fol. IX verso.

³⁾ Vgl. *Kastelen . . . in Rijnland* (als aangehaald), blz. 4. Zie thans: **W. VAN ITERSSEN** in Jb. *Oud-Utrecht* 1954, blz. 68 en noot 1.

⁴⁾ Het opstel over de Oude Rijn, in noot 1 op blz. 00 aangehaald.

⁵⁾ Zie het opstel in dit Jaarboekje 1951, blz. 56 vlg.

hebben niet slechts als verkeersovergang, doch tevens als waterafsluiting: tot kering van water, maar ook tot het opstuwen er van. Dit laatste kan van betekenis zijn geweest voor 's burggraven molen in Marendorp, vóór 1360 reeds vervallen ¹⁾; de molen had, naar uit een andere plaats blijkt, „op die Maern” gestaan, door een „ganghe” van de weg (de Haarlemmerstraat) af toegankelijk ²⁾. Dit wijst veeleer op een watermolen dan op een windmolen. Voordat de windmolen in gebruik kwam ³⁾ was de watermolen een hoogst belangrijke zaak, al kon hij slechts intermitterend malen. Zolang de Mare onder invloed van eb en vloed stond, — voordat de „transgressie” van ca. 1200 haar invloed had doen gelden — was het misschien niet ondenkbaar, bij opstuwing van de westelijke Rijn met zijwateren ⁴⁾ en bij lage eb telkens enkele uren lang voldoende maalwater voor een onderslagmolentje te hebben. De combinatie kasteel-stuwdam-watermolen was oudtijds ook ten onzent zeer gewoon, zoals men b.v. te Laag-Keppel nog kan zien, al deed men het niet overal zo fors als de Veroveraar te York, waar de opstuwing van de Foss hele meren heeft gevormd.

Deze met de burg samenhangende waterbeheersing heeft ook invloed moeten hebben op de verkeerspolitiek. Zij moest aan de voet van de burg een verkeerscentrum, een overlaadplaats, een marktplaats doen ontstaan. Het is niet bevreemdend de burggraaf in het bezit te zien van de waag, de ellemaat en de botermaat van Leiden ⁵⁾; de oudste marktplaatsen aan weerskanten van de Visbrug waren immers allicht door aanplemping, aanwerving uit de Rijn zelf, op 's burggraven grond ontstaan en zo kon hij hier marktheer zijn, al was hij overigens in het oudste stadsdeel, het Breestraat-kwartier, geen grondheer.

Zo is het uit de rudimenten nog wel te reconstrueren, hoe de burggraaf in het prae-stedelijke stadium van Leiden naast zijn militaire machtspositie ook een grote economische betekenis heeft gehad; en zulks niet maar door aanmatiging, gelijk het aan

¹⁾ Cartularium AA, fol. X.

²⁾ Cartularium AA, fol. VIII verso.

³⁾ In Engeland 1191: C. P. SKILTON, *Br. Windmills & Watermills*, blz. 8.

⁴⁾ Alle andere verbindingen tussen de wateren van de duinstreek en het merengebied of de Vliet zijn later gegraven: de Rijnsburgse Vliet b.v. door de abdij Rijnsburg, die de Kerkbrug te Oegstgeest onderhield.

⁵⁾ De latere geschiedenis hieromtrent bij Blok, a.w. blz. 88 vlg. We behoeven ons niet te begeven in een bespreking der detailverschillen tussen de voorstelling van Blok en de hier in de tekst gegevene.

lateren mocht voorkomen ¹⁾, doch volkomen rechtmatig, regelmatig. Toen de graaf van Holland Rijnland met Leiden verwierf, bracht zijn belang mede, de Leidse burgheer als een der belangrijkste zijner nieuwe onderdanen niet verder achteruit te dringen dan onvermijdelijk was, niet door beroving tot een onverzoenlijk tegenstander te maken. En een stadsbestuur, dat een eigen wil of streven had kunnen manifesteren, bestond vóór 1200 nog niet.

Vroegere schrijvers, en daaronder BLOK en OPPERMANN ditmaal in overeenstemming, stellen de ontwikkeling van een grafelijk Leiden, in het Breestraat-Rapenburgkwartier, reeds op de twaalfde eeuw; hun voornaamste steunpunt hierin is het bericht van de wijding der eerste St Pieterskerk, ten jare 1121. We houden dit bericht, dat pas laat in de middeleeuwen opduikt, voor verdacht ²⁾, juist door de opgesierde vorm die men er aan heeft gegeven ³⁾; het is o.i. geen historische overlevering, maar een middelkje door de heren van het Duitse Huis, de toenmalige kerkheren van St. Pieter, aangewend in hun strijd tegen de kapel van het St Catharinagasthuis. En buiten dit éne feit is er niets, dat zou wijzen op een belangrijke ontwikkeling van Leiden buiten de burggraaf om, op een grafelijke politiek ten deze, vóórdat graaf WILLEM 1 deze streek weer, en nu voorgoed, voor het graafschap Holland had verworven (c. 1208).

Maar van de andere kant moet de grafelijke stichting wèl tot dat tijdvak, de tijd van graaf WILLEM 1, worden teruggebracht. Immers graaf FLORIS V zegt in het stadsrecht in 1266 door hem aan Leiden gegeven, dat hij, vooreerst, de vrijheden door zijne voorvaderen aan de Leidenaren gegeven bevestigt en vernieuwt. Voorvaderen; dus meer dan één. Niet slechts de vader van FLORIS V, de Rooms-koning WILLEM 11, die als begunstiger van Leiden bekend is. Allicht niet WILLEM 11's vader, FLORIS IV, die zo jong is gestorven en van wie geen enkele vergelijkbare handeling te vinden is. Maar wèl, ook en voornamelijk, WILLEM 1, die als stede-begunstiger bekend is ⁴⁾ en die alle aanleiding had de ontwikkeling van het pas wederverkregen Rijnland te bevorderen, niet slechts door de voltooiing van het hoogheemraadschap Rijnland ⁵⁾, maar ook door de stichting ener stad ter plaatse

¹⁾ JAN VAN HOUT, *Der stad Leyden Dienst-bom*, blz. 58, en anderen.

²⁾ Vgl. het opstel blz. 51 noot 3 aangehaald.

³⁾ M. Z. BOXHORN, *Theatrum Hollandiae* (1632), blz. 186.

⁴⁾ OPPERMANN l.c. S. 57-60.

⁵⁾ Ons werkje over Graaf Willem 1 en de Hollandse Hoogheemraadschappen (1954).

waar vroeger alleen maar een markt- en verkeerscentrum als annex van de burg had bestaan ¹⁾).

Maar als er dan minstens twee stedecharter voor Leiden ouder dan dat van 1266 zijn geweest, waarom zijn die dan niet overgeleverd ²⁾? „Vernield door de instorting van de Pieterskerktoren”, zou een vroeger geslacht gezegd hebben; maar dit vindt thans geen geloof meer. Er moet een andere reden voor zijn. We menen, dat een *mogelijke* reden wel te vinden is.

En hiermede komen we op een burggrafelijk attribuut dat we tot hiertoe met stilzwijgen voorbij gingen: 's burggraven bevoegdheid nl. om niet slechts de schout, maar ook de schepenen en (later) de raadsmannen, de burgemeesters van Leiden aan te wijzen. Een bevoegdheid die eindeloos ongenoegen heeft gegeven (men leze **VAN HOUT** en **BLOK** er op na). Niet hierover, niet over het benoemingsrecht zelf willen we het nu hebben, maar over het getal der Leidse schepenen: acht. Een allervreemdste getal. Twaalf is het geheiligde getal van alle schepenstoelen, of, waar dat in een kleine samenleving te groot is, de meerderheid van twaalf, dus zeven. De keuze van het even getal *acht* moet een oorzaak hebben, en hier vinden we parallellen in andere steden, waar in den beginne de zetels in het stadsbestuur tussen 's heren dienstmannen en gewone burgers verdeeld waren, of waar, tot het laatst toe, „burgmannen” en „burgemeesters” het stadsbestuur hebben gedeeld, zoals ten onzent in de kleine plaatsjes Goor en Diepenheim en over onze grens o.a. te Quakenbrück. Dit zijn vaststaande feiten; de betekenis der „burgmannen” voor de opkomst en de ontwikkeling der steden in het algemeen, waarover onder geleerden zo'n strijd is gevoerd, behoeft men er niet bij te halen ³⁾).

Gegeven nu deze van elders bekende verschijnselen — en het rare achttal der Leidse schepenen — is het dan niet aannemelijk, het daarvoor te houden, dat in het eerste Leidse stadsrecht een verdeling der schepenzetels was vastgesteld: half burgmannen, half gewone burgers? Dit zou ten minste volkomen in het alge-

¹⁾ Deze betekenis blijkt o.a. uit het feit, dat in 1204 Leiden, met Haarlem, Vlaarding en Dordrecht, wordt aangemerkt als een der regionale centra van het toenmalige Holland; niet meer dan dit evenwel.

²⁾ In het Wassaense archief, cartularium A, fol. XLVII, vindt men Graaf Floris' charter, maar geen ouder charter. Evenzo in de Hollandse Leen- en Registerkamer (Alg. Rijksarchief 3de afd.) en in het stadsarchief.

³⁾ Vgl. o.a. C. STEPHENSON, *Borough and Town* (1933), blz. 17 sq., 60 sq.

mene kader der gegevens passen; en het zou ook verklaren, dat men later die charters anterior aan dat van 1266 verdonkere-maand heeft. Stel je voor, dat later zo'n compromitterend stuk eens geproduceerd werd, terwijl men het geamendeerde charter van 1266 vergeten zou zijn of niet bij de hand had. Neen, veiligheid vóór archiefbeheer ter wille van het nieuwsgierige nageslacht. Het volle effect der gunstverlening van „der Keerlen God”, die zijn naam hier eer aandeed, moest verzekerd blijven.

WILLEM 1 zal te Leiden inderhaast een nieuwe burger-kerspel-kerk, een grafelijke woning en een districtsgevangenis (Gravensteen) gesticht hebben, op de lege grond achter de Breestraat. De oude toren van het Gravensteen, door de bouwkundigen omstreeks het jaar 1200 gedateerd ¹⁾, is het meest directe overblijfsel hiervan en de traditie, die de bouw van de Pieterskerktoren op het begin der 13de eeuw stelde ²⁾, krijgt in dit verband een nieuwe betekenis, terwijl het Gravenhuis (het latere Lochorst) de geboorteplaats van graaf **WILLEM** II zou zijn geweest, wat een vroegere stichting veronderstelt.

Is het Rapenburg als stadsgracht toen gegraven, of is dit de gracht die de bij de Leidse burcht gelegerde Kennemers, in 1204, te hunner bescherming groeven en die door het aanvallende leger inderhaast met graanschoven passeerbaar werd gemaakt? Deze laatste veronderstelling heeft wel iets aantrekkelijks; grachten graven op het Rijn-eiland had niet veel zin, maar een bescherming rondom het reeds voorhanden marktbuurtje aan de zuidzijde was essentieel; het alternatief ware: verwoesten en daarvan spreekt de kroniek niet. Zo vinden we al de elementen van Leiden's uitgroei tot stad in een zeer kort tijdsbestek bijeen. Op een moeizame wording zou een krachtige ontwikkeling volgen.

S. J. FOCKEMA ANDREÆ

¹⁾ **TER KUILE**, *Monumenten van Leiden* enz. blz. 46.

²⁾ **J. ORLERS**, *Beschr. van Leyden*, blz. 100, 102 ; vgl. **TER KUILE**, blz. 71.

DE OUDSTE BEWONERS VAN HET HUIS TER DOES TE LEIDERDORP

De recente opgravingen op het terrein onder Leiderdorp, waar het voormalige huis ter Does gelegen heeft (zie de vorige jaargang van dit jaarboekje ¹⁾), hebben hernieuwde belangstelling doen ontstaan voor de bewoners van het huis en inzonderheid voor het geslacht, dat de naam er van draagt: het geslacht **VAN DER DOES**. Het verwondert ons niet, dat reeds meerderen zich met de geschiedenis van deze familie hebben beziggehouden, want dat is een lot waaraan vrijwel geen enkele adellijke familie ontsnapt is. Bij **VAN DER DOES** heeft men het echter nogal bont gemaakt.

Als kapitein C. J. POLVLIET zijn „Genealogie van het oud-adellijk geslacht van der Does” gaat schrijven, vangt hij deze genealogie aan met de volgende woorden: „Het oud adellijk en aanzienlijk geslacht van der Does is gesproten uit dat van Croisilles, dat in het Kamerijksche was gevestigd” en even verder, „Omtrent het geslacht de Croisilles, de voorouders van bovengenoemden Maurin (de Croisilles, in 1320 raad van graaf Willem 111 van Holland), worden nadere mededeelingen gevonden in het woordenboek van Luiscius, die daarbij de door hem geraadpleegde bronnen vermeldt”. Slaat men de aangegeven bladzijden in dit woordenboek op, dan vindt men daar in extenso enige oorkonden opgenomen, die de samenhang met het geslacht **DE CROISILLES** moeten bewijzen, en dat bewijs ook inderdaad zouden geleverd hebben, indien zij echt geweest waren! Voor iemand die wel eens te maken heeft met middeleeuwse oorkonden is het zonder meer duidelijk, dat de afgedrukte oorkonden grove vervalsingen zijn, waarschijnlijk vervaardigd om de familie een glans te verlenen, die zij in feite niet bezat. De wetenschap, dat er dus opzettelijke vervalsingen hebben plaats gevonden, maant ons dus tot de allergrootste voorzichtigheid bij het hanteren van de bestaande genealogieën van dit geslacht. Ons uitgangspunt is dan ook geweest om geheel los daarvan een nieuwe familie-

¹⁾ Jaarboekje Leiden jg. 1954, blz. 50 e.v.

geschiedenis op te bouwen. Ten einde ons betoog niet nodeloos uitvoerig te maken is er van afgezien om te vermelden waar de nieuwe opzet van de oude afwijkt en waarom dit is geschied. Ook zijn vele niet te controleren opgaven weggelaten, van kinderen uit een bepaald echtpaar zijn slechts diegenen opgenomen, die in echte oorkonden aangetroffen zijn. Ook zijn sommige personen weggelaten die wel aanwijsbaar geleefd hebben, maar waarvan het familieverband niet bij benadering was aan te geven. De „hoofdtak” is geheel opgenomen, de zijtakken slechts ongeveer tot het jaar 1400, het nakroost wordt dan zo uitgebreid, dat met een volledige beschrijving wel een jaarboekje geheel gevuld zou kunnen worden.

Uit het vervolg van deze bijdrage zal blijken, dat wij hier te doen hebben met een geslacht, dat ongetwijfeld tot de adel behoorde. Het bezat een kasteel van bescheiden omvang en enig leenbezit. Ondanks het feit, dat enige leden van de familie aanzienlijke huwelijken deden, blijft het een opvallend verschijnsel, dat in de middeleeuwen geen enkele **VAN DER DOES** de ridderlijke waardigheid verkregen heeft, en ook dat niemand van hen ooit enige jurisdictie-bevoegdheid bezeten heeft in of bij het stamgoed. Zij oefenden daar noch hoge — noch lage — noch middelbare jurisdictie uit, met andere woorden: zij zijn niet te betitelen als „heren” van ter Does. Ook blijken hun bezittingen in de omgeving van Leiden van zeer bescheiden omvang te zijn.

Min of meer aanzienlijke goederen bezaten zij een tijdlang in Zeeland, vermoedelijk deels afkomstig uit het geslacht **VAN VOORNE**, deels hun verleend door de graven van Holland als vergoeding van in hun dienst geleden schade. Echter gingen deze goederen door verbeurdverklaring en het uitsterven van de hoofdtak weer vrij spoedig verloren.

Het bleek een uiterst moeilijke opgave uit de vaak verwarde en onnauwkeurige opgaven de waarheid te achterhalen. Ook de hoeveelheid bronnenmateriaal bleek ten slotte gering, al te gering om met een stevig gefundeerd betoog voor de dag te komen. Eventuele latere vondsten zullen de geopperde hypothesen moeten bevestigen of ontkennen. Deze studie kan niet anders zijn dan een poging om een onontwarbare knoop, die vaak met opzet verward gemaakt is, te ontwarren.

In het eerste hoofdstuk behandelen wij de hoofdtak zo volledig mogelijk. Dan volgt een beschrijving van de oudste generaties van de zijtakken en als besluit een slotbeschouwing, waarbij ook

ter sprake komt de vraag of er thans nog afstammelingen in manlijke lijn uit het oude geslacht in leven zijn.

DE HOOFDTAK

De eerste vermelding van een VAN DER DOES treft men aan in een lijst van personen die lenen hielden van de grafelijkheid van Holland, een opgave die dateert uit 1281/84 ¹⁾. Hierin vinden wij vermeld, dat DYDERIC 1 VAN DER DOES in Leiderdorp een halve hoeve land van graaf FLORIS V in leen hield. Over het kasteel wordt hier niet gesproken, hetgeen niet te verwonderen valt daar dit in leen gehouden werd van de heren VAN BREDERODE; helaas zijn de oudste leenregisters van deze heren niet bewaard gebleven. Wie de vrouw van DIRK 1 geweest is kan niet met zekerheid, wel met een grote mate van waarschijnlijkheid gezegd worden, als wij er ten minste van uit gaan, dat DIRK 11 VAN DER DOES, die voor het eerst in 1319 voorkomt, een zoon is geweest van de bovengenoemde DIRK 1. Deze DIRK II pacht namelijk op 15 Dec. 1326 ²⁾ van graaf WILLEM de voogdij over de kinderen van *zijn* oom WOUTER VAN MIJNDEN.

Als reden voor deze verpachting aan DIRK 11 geeft de graaf op, dat deze DIRK 11 „die outste ende die naeste is, die van Heren AMELIJS VAN MIJNDEN ghecomen is”, met andere woorden, dat DIRK 11 de oudste en naaste afstammeling was van heer AMELIJS VAN MIJNDEN en als zodanig rechten kon doen gelden op de voogdij over de kinderen van zijn oom WOUTER VAN MIJNDEN. Daar deze WOUTER een zoon van heer AMELIJS geweest is, moet wel de moeder van DIRK 11 een dochter van heer AMELIJS geweest zijn. Zoals men weet, stamden de VAN MIJNDENS uit een zijtak van het geslacht VAN AMSTEL, waartoe GIJSBRECHT behoorde.

Of DIRK 11 VAN DER DOES werkelijk een zoon van DIRK 1 geweest is, is niet te bewijzen. Sommigen geven hem een MAURIJN tot vader, van wie evenwel in de bronnen geen spoor gevonden is. Uit het feit, dat onder zijn leenbezit „die hoeve” voorkomt, mogen we echter wel met enige waarschijnlijkheid afleiden, dat dit hetzelfde leen is dat door DIRK 1 (1281/84) werd bezeten en dat hij dit van zijn vader geërfd heeft. Wij zagen reeds, dat DIRK 11 voor het eerst voorkomt in een oorkonde van 11 Sept. 1319. Op die datum ontvangt hij van de graaf in eigendom

¹⁾ De Fremery, suppl. Oork., b. Holland nr 228.

²⁾ v. MIERIS, Charterboek 11, blz. 407.

2½ morgen land in het ambacht van Leiderdorp, die tevoren door de kinderen van **JAN VAN MEERBURCH** van de graaf in leen waren gehouden ¹⁾). Twee jaar later, op 16 Oct. 1321, wordt hij met zijn vrouw **CLEMENTIA** in een akte genoemd.

Daar de vrouw in het algemeen geen erfgename was van haar echtgenoot, zorgde laatstgenoemde veelal voor de toekomst van zijn eventuele weduwe door een bepaald deel van zijn goederen (meestal „die minre helft”) of bepaalde goederen tot wat men noemde „lijftocht” te maken. Zo deed ook **DIRK** op genoemde datum, hij maakte zijn vrouw tot lijftocht „die woninge ende dat land, dat **MELIJS** kinderen in huerwaer (is huur) hebben, legghende in Leiderdorp, ende **die Venne**, leggende op die **Doeswatinghe**, die hi al van ons (d.i. graaf **WILLEM**) in leen houdt”. In het volgende jaar, op 23 April 1322, vermeerderd **DIRK** deze lijftocht met al zijn leenland „tussen den Zijl ende Hildeboetes Zijl” ²⁾). Onthullen deze akten ons nog niet de geslachtsnaam van zijn vrouw, een akte van 19 Maart 1326 (of 1327? ³⁾) leert ons, dat **CLEMENTIA** een zuster was van **HEYNRIC VAN SANDHORST**, en dus een dochter van heer **PHILIPS VAN SANDHORST**, ridder, heer van Soeterwoude en bezitter van het huis Rodenburch. Ondanks het feit, dat hij uit het geslacht **VAN WASSENAAR** stamde, verkeerde **HEYNRIC VAN SANDHORST** blijkbaar in niet al te gelukkige financiële omstandigheden, want in de zoëven genoemde akte, die zijn huwelijksvoorwaarden bevat met de dochter van heer **DIRK VAN OUDSHOORN**, bedingt **HEYNRIC**, dat zijn schoonvader aan **DIRC VAN DER DOES** zal betalen de bruidsschat, die hem nog steeds verschuldigd is vanwege zijn huwelijk met **CLEMENTIA VAN SANDHORST**, ten bedrage van 110 pond Hollands ! Zowel **DIRK** 11 als zijn vrouw zijn na dien in geen enkele akte aangetroffen, het is wel aannemelijk, dat hij in ieder geval vóór 1347 is overleden. In een akte die gedateerd wordt op c. 1344 ⁴⁾ wordt hij nog vermeld als belending van een perceel land; het is dus niet geheel zeker, dat hij toen nog in leven was.

Zijn kinderen waren:

1ste **MOUWERIJN**, die volgt.

2de **Vrouwe LISEBETH VAN DER DOES**, die door haar man heer

¹⁾ Reg. EL 2 fol. 9 (Algemeen Rijksarchief).

²⁾ Reg. EL 2 fol. 20vs.

³⁾ v. **MIERIS** 11, biz. 382.

⁴⁾ Bijdr. Hist. Gen. te Utrecht 1901, blz. 282.

JACOB VAN DEN WOUDE op 17 Febr. 1348 ¹⁾ gelijftocht wordt op verschillende goederen te Woude en te Warmond. Als weduwnaar hertrouwt hij in 1370 en overlijdt in 1394. Zijn eerste huwelijk bleef kinderloos.

MOUWERIJN 1 VAN DER DOES, zoëven genoemd, is zonder twiifel een zoon geweest van **DIRK** 11, al wordt hij in geen enkele oorkonde uitdrukkelijk als zodanig genoemd. De oudere genealogieën stemmen op dit punt overeen, en het feit, dat hij in het bezit is van het leengoed tevoren door **DIRK** 11 in leen gehouden, levert hiervoor een belangrijke aanwijzing. **MOUWERIJN** wordt voor het eerst genoemd als getuige in een grafelijke oorkonde van 8 April 1347 ²⁾. Hij deed een zeer aanzienlijk huwelijk, hij huwde namelijk met Jvr. **LISEBETTE**, dochter van heer **AELBRECHT VAN VOORNE**, heer van Voorne en burggraaf van Zeeland, en diens tweede vrouw **CATHARINA VAN DURBUY**, „de schone Waalse”. Op 30 Jan. 1348 maakt hij haar tot lijftocht 38 morgen land te Leiderdorp. ³⁾ Hij koos de zijde van keizerin **MARGARETHA** in de strijd met haar zoon hertog **WILLEM**. Zij belooft hem op 5 Sept. 1350 ⁴⁾ te zullen beschermen en alle eventueel te lijden schade te vergoeden. Spoedig moet hij met hertog **WILLEM** verzoend geweest zijn, want in 1354 ⁵⁾ diende hij hem met drie paarden in de strijd tegen de bisschop van Utrecht. Deze expeditie liep voor **MOUWERIJN** wel zeer ongelukkig af. Met zijn strijdmakkers verdwaalde hij des nachts in de omgeving van Oudewater en werd door die van Montfoort overvallen en gevangen genomen. Zoals toen gebruikelijk was moest hij een zwaar losgeld betalen om uit zijn gevangenschap bevrijd te worden. Ten einde hem hierin tegemoet te komen vergunde hertog **WILLEM** hem om 15 morgen land te Leiderdorp, die hij van hem in leen hield, te verkopen ⁶⁾. Mogelijk waren deze 15 morgen land een deel van de 38 morgen, die hij in 1348 tot lijftocht voor zijn vrouw gemaakt had, want op 5 Juni van dit zelfde jaar nog maakte hij haar tot lijftocht 13 morgen land geheten die Venne en 12 morgen geheten die Hove, te Leiderdorp gelegen tussen

¹⁾ Algemeen Rijksarchief, Leenkamer 47 fol. 39vs.

²⁾ Bijdr. Hist. Gen. 1901, blz. 282.

³⁾ Alg. R.A., Leenkamer 47, fol. 38vs.

⁴⁾ Berichten Hist. Gen. III, blz. 107.

⁵⁾ V. RIEMSDIJK *de Tresorie en de Kanselary der graven van Holland*, blz. 399, 400 en 402.

⁶⁾ Alg. R.A., Leenkamer, copie 32, fol. 73vs.

de Zijl en de Doeswetering, benevens nog een rente van 16 pond Hollands sjaars „*uter woninghe ter Does*”. In een opgave van leden van de grafelijke hofhouding wordt hij genoemd als „’s graven cnape”. Hij was echter ook verbonden aan „mire vrouwe herberghe” (de hofhouding van de hertogin). Als haar dienende „van den scotel” had hij de beschikking over 1 paard en 1 knecht (ao. 1354) ¹⁾. In 1355 vinden wij hem nog enige malen als getuige voor de hertog genoemd. Na 25 Oct. 1358 treffen wij hem echter niet meer aan. Ook zijn vrouw vonden wij niet meer genoemd. Hun overlijdensdata zijn zelfs niet bij benadering vast te stellen, aangezien hun zoon pas in 1388 vermeld wordt.

Hoeveel kinderen er uit dit huwelijk gesproten zijn weten wij niet met voldoende zekerheid. Slechts van MOUWERIJN 11 staat vast, dat hij een zoon van MOUWERIJN 1 geweest is. Als kinderen worden genoemd:

1ste MOUWERIJN 11, die volgt.

2de volgens oudere bronnen: WILLEM VAN DER DOES, die aanvankelijk monnik was in Middelburg, aldaar in 1387 in een heftig conflict geraakte met zijn abt, een conflict dat door hertog ALBRECHT werd bijgelegd. In 1390 werd hij zelf tot abt verkoren, als zodanig wordt hij in allerlei akten tot het jaar 1405 vermeld.

3de Volgens dezelfde bronnen: BADELOGE VAN DER DOES, abdis van Leeuwenhorst van c. 1403 tot c. 1411.

4de Met enige aarzeling zouden wij hier willen plaatsen ver (is vrouwe) DIRC MOUWERIJNSDOCHTER VAN DER DOES, die op 7 Jan. 1400 ²⁾ door haar man heer WOLFERT VAN DER MAELSTEDE VAN EVERINGEN belijftocht wordt aan 100 Holl. guldens sjaars op de multer van Elwoutsdijk en koedorp en op de tiende te Everingen. De oudere geslachtslijsten noemen haar een *dochter* van MOUWERIJN 11. Het wil ons echter voorkomen, dat zij diens zuster geweest moet zijn, daar zij eerder een tijdgenote van MOUWERIJN 11 schijnt te zijn geweest dan een latere generatie.

Mouwerijn 11 van der Does. Dat hij een zoon was van MOUWERIJN I blijkt uit een akte van 13 Dec. 1397 ³⁾. Op die datum beklaagt

¹⁾ Van Riemsdijk, gec. w., t.a.p.

²⁾ Rijksarchief Haarlem Coll. Aanw. 47, fol. 635vs.

³⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 47, fol. 479.

MOUWERIJN zich bij hertog **ALBRECHT**, dat zijn vader onder de regering van wijlen hertog **WILLEM** in zijn dienst had deelgenomen aan de oorlog tegen Utrecht, doch in de strijd gevangen was geraakt, en veel goederen had moeten verkopen om de geëiste losprijs te kunnen betalen. Nimmer had **MOUWERIJN** hiervoor ook maar enige vergoeding van de hertog ontvangen. Hertog **ALBRECHT** liet de klacht deugdelijk onderzoeken en zij werd gegrond bevonden. Als een verlate compensatie ontving **MOUWERIJN** nu de goederen, die **JAN JAN KINTSZOON** op Walcheren bezat en ook al het goed van **JAN VAN DEN WAERDE**.

Hieruit kan wel afgeleid worden, dat de geleden schade niet onaanzienlijk geweest was. Intussen had **MOUWERIJN** op 10 Jan. 1388 ¹⁾ zelf ook voorvaderlijk leengoed moeten verkopen, namelijk 25 morgen land te Leiderdorp, geheten die Doesvenne en die Hoeve. Als vergoeding voor dit verlies aan leenbezit droeg hij den hertog „20 morgen in die woninge van der Does” op, gelegen „tenden den leengoede dat hij houdt van den heer van Brederode” om dit bezit voortaan van de hertog in leen te houden. Zes jaar later, op 21 Sept. 1394 ²⁾, belastte de hertog hem met „het watergraefscip van de vijf ambachten en het dijcgraefscip van 500 roeden dijs van den Nuwendijc” (in Zeeland). Op 24 Oct. 1399 ³⁾ draagt **WILLEM KINTSZONE** hem 8 gemeten land in Meliskerke over.

De naam van zijn vrouw leren wij kennen uit een akte van 31 Oct. 1404 ⁴⁾, hij maakt namelijk op die datum aan zijn vrouw **ALIJT** heer **FOYENDUCHTER VAN DOCHEM** tot lijftocht de helft van 28 morgen land te Leiderdorp, die hij van de grafelijkheid in leen houdt. Volgens de bestaande genealogieën was **ALEID** zijn tweede vrouw en zou hij in eerste huwelijk een **VAN DEN WOUDE** tot echtgenote gehad hebben. Er is ons echter geen akte bekend, die dit huwelijk kan bevestigen.

Tijdens het leven van **MOUWERIJN** ontstond er opnieuw een twist over het „voirofferen ende voir Paes nemen” in de kerk van Leiderdorp. Het geschil hierover was niet van recente datum, want wijlen hertog **WILLEM** had reeds een uitspraak gegeven over deze kwestie, die echter blijkbaar de partijen niet bevredigd had. Bij het geschil waren betrokken de families **VAN ZIJL**, **VAN DER**

¹⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 45, fol. 462vs en 463.

²⁾ Graf. Commissieboeken dl. 1, blz. 14.

³⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 47, fol. 617.

⁴⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 48, fol. 87vs.

DOES en BENNEBROEK. In de uitspraak, gegeven op 31 Dec. 1406 ¹⁾, vindt men een uitvoerige regeling van de rangorde waarin de leden van genoemde families deze kerkelijke handelingen voortaan mogen verrichten. Men krijgt de indruk, dat de VAN ZIJLS in het geschil gelijk kregen en niet MOUWERIJN VAN DER DOES.

Laatstgenoemde bevond zich intussen op het oorlogspad, als Hoeksgezinde nam hij deel aan de Arkelse oorlog. Men weet, dat hertog JAN VAN BEIJEREN in troebel water hoopte te vissen en politieke munt trachtte te slaan uit de heersende verwarring. Hij wilde de macht der Hoekse partij breken en sloeg het beleg voor het kasteel Poelgeest, veroverde dit en joeg de bezetting over de kling. De historie verhaalt, dat ook het huis ter Does toen verwoest is. De opgravingen hebben aangetoond, dat dit niet juist is, het kasteel werd zonder slag of stoot overgegeven. Wat was hiervan de oorzaak? Bouwvalligheid? Afwezigheid van de kasteelheer? Wij zullen in het vervolg nog zien, dat de oudste zoon van MOUWERIJN een aanhanger van hertog JAN was. Dit kan dus ook de reden geweest zijn, dat zijn vaderlijk slot gespaard werd. Dat het slot bij *verdrag* overging en waarschijnlijk op een moment dat MOUWERIJN zich niet op ter Does bevond mag misschien afgeleid worden uit het feit, dat MOUWERIJN's vrouw zich er bij hertog JAN over beklagt, dat haar minstens 200 nobelen ontstolen waren (12 Oct. 1420 ²⁾) . Dit was een regelrechte schending van het verdrag tot overgave, die door hertog JAN dan ook hoog werd opgenomen. Hij beval de daders in arrest te nemen en naar Den Haag over te brengen ten einde door hem berecht te worden.

In verschillende akten wordt MOUWERIJN verder nog genoemd. Voor de laatste maal troffen wij hem aan in een akte van 17 Oct. 1431 ³⁾; het is dus niet onmogelijk, dat hij in 1432 overleden is.

Uit het eerste huwelijk zouden 4 en uit het tweede 5 kinderen gesproten zijn. Wij durven dit noch te bevestigen, noch te ontkennen; in originele stukken hebben wij er slechts enkele van aangetroffen. Vrouwe DIRC VAN DER DOES gehuwd met heer WOLFERT VAN DER MAELSTEDE VAN EVERINGEN, die ook als zijn dochter wordt vermeld, houden wij liever, zoals gezegd, voor een zuster van MOUWERIJN dan voor zijn dochter.

¹⁾ v. MIERIS, *Handvesten etc. der stad Leiden*, blz. 672.

²⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 75, fol. 2.

³⁾ Gem. arch. Haarlem, Cartul. van St Jan, nr 302.

Van de kinderen is het navolgende bekend:

Iste **WILLEM** VAN DER DOES, de oudste zoon, en volgens de geslachtslijsten gesproten uit het eerste huwelijk van zijn vader. In 1412 is hij „dienaer ende meester bottelgier” van de vrouw van hertog **WILLEM**. In genoemd jaar draagt zijn vader hem zijn lenen op Walcheren over (akte dd. 20 Aug. 1412 ¹⁾). Drie jaar later (op 4 April 1415 ²⁾) wordt hij beleend met het huis **Rodenburg** bij Leiderdorp, waaraan hij zijn vrouw **MARIJA** lijftocht. De lotgevallen van laatstgenoemd huis waren echter nogal wisselvallig, want nog in hetzelfde jaar (op 9 October) droeg hij de helft van het huis over aan **DIRK VAN SANDHORST**, terwijl deze op 19 Juli 1430 ook de andere helft weer in leen verkreeg. Bij hertog **JAN VAN BEIJEREN** stond hij in 1419 in blakende gunst, de hertog noemt hem „onse getruwe knape” en geeft hem, tezamen met **WILLEM VAN DEN BERGHE**, here van Orbais (‘s hertogen Raad, kamerling en rentmeester), belangrijke goederen in Zeeland. Vermoedelijk is de nauwe relatie van **WILLEM** met hertog **JAN** mede reden geweest voor het sparen van het huis ter Does bij het beleg van 1420. Als oudste zoon zou **WILLEM** later dit huis in leen moeten ontvangen. Wel is het duidelijk, dat de verhouding tussen vader en zoon veel te wensen overliet, zij huldigden in ieder geval politieke overtuigingen, die lijnrecht tegenover elkander stonden. **MOUWERIJN**: Hoeksgezind en zijn zoon **WILLEM**.: Kabeljauw. De gevolgen bleven niet uit, **WILLEM** vluchtte toen hertog **PHILIPS VAN BOURGONDIE** het bewind in handen nam en werd door deze verbannen, terwijl zijn goederen verbeurd verklaard werden. De meeste er van werden verkocht, behalve het slot te Ellewoutsdijk, dat de hertog aan zich behield (28 Jan. 1427 ³⁾). Waarschijnlijk heeft hij spoedig daarop weer vergiffenis ontvangen. Vermoedelijk kreeg hij een deel van zijn goederen terug, want hij deed, zoals wij zagen, in 1430 de helft van het huis **Rodenburg** van de hand. Ook zijn vrouw had nog bezittingen behouden, vooral het goed, dat zij van haar vader in Zeeland ontvangen had. Zij geeft haar man 100 **cronen** sjaars uit dit goed tot lijftocht (29 Nov. 1430 ⁴⁾), terwijl hij haar op zijn beurt een zelfde rente tot lijftocht **maakte** uit zijn goederen op Zuid-Beveland. **WILLEM** moet vóór 1439 overleden zijn, daar

¹⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 53, caput Zeeland, fol. 95.**

²⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 53, fol. 218vs.**

³⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 55, fol. 240.**

⁴⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 56, fol. 263vs.**

zijn vrouw in dat jaar met haar tweede echtgenoot vermeld wordt. Uit de akte van 29 November, zoëven genoemd, blijkt, dat **zij** Jvr. **MARY VAN NIEUWENLIET** heette en een dochter was van heer **BOUDIJN VAN NIEUWENLIET**. Vermoedelijk sproot er uit dit huwelijk slechts één dochter, Jvr. **MARGRIETE WILLEMSDOCHTER VAN DER DOES**, die vóór 1 Juni 1436 reeds overleden was. De 187 gemeten ambacht in Heren Arnoutskerke, die zij in leen hield, waren hierdoor aan de grafelijkheid vervallen ¹⁾.

2de Ver **MACHTELD VAN DER DOES**, die eveneens een kind uit het eerste huwelijk geweest zou zijn. Zij werd in 1428 abdis van Leeuwenhorst en overleed in 1441.

3de Uit het tweede huwelijk: **DIRK VAN DER DOES**. Hij wordt 16 Aug. 1433 door de heer van Brederode beleend met „die woninghe ter Does” met 25 morgen land en maakt hiervan de helft tot lijftocht voor zijn vrouw Jvr. **JANNE NOIJDEDOCHTER VAN AMERONGEN**, in de akte ten onrechte als **SWEDERSDOCHTER** vermeld ²⁾. Op 5 Febr. 1439 beleent hertog **PHILIPS** hem met de 20 morgen in de woninghe ter Does, waarvan hij eveneens de helft tot lijftocht maakt voor zijn bovengenoemde echtgenote ³⁾.

Merkwaardig is het te zien, dat hij op dezelfde datum wederom in het bezit komt van de helft van het huis **Rodenburg** ⁴⁾, dat ook reeds aan zijn oudste broeder **WILLEM** had toebehoord, doch door deze was afgestaan aan **DIRK VAN SANDHORST**. Veel is er van **DIRK** verder niet bekend. Op 20 April 1451 ⁵⁾ verkoopt hij 6 morgen land in de hofstede van der Does, terwijl hij door de heer **VAN BREDERODE** op 7 Juli 1461 ⁶⁾ opnieuw met het huis ter Does beleend is. Wanneer hij overleed is niet bekend. Wel weten wij dat Jvr. **JANNE** als weduwe in 1469 in een proces gewikkeld was met haar zwager **Fox VAN DER DOES** over de bezittingen van wijlen haar man. Zij verklaart dan, dat haar man en haar kinderen haar een last van schulden hadden nagelaten. Er waren dus kinderen uit dit huwelijk, die allen vóór hun moeder overleden waren. Bovendien blijkt uit deze akte dat zij 18 morgen land te Leiderdorp in leen hield van **FLORIS VAN CRALINGEN** ⁷⁾.

¹⁾ Volgens mededeling van Kolonel **DE MAN** uit **hs. van Buchel**.

²⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 465, fol. 12vs.**

³⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 100, fol. 153vs.**

⁴⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 100, fol. 154.**

⁵⁾ Inv. arch. kloosters te Leiden, regist 973.

⁶⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 465, fol. 23.**

⁷⁾ **R.A.H. Coll. Aanw. 60, fol. 13.**

4de FOY VAN DER DOES. Op 6 Mei 1468 ¹⁾ wordt hij door de heer VAN BREDERODE beleend met het huis ter Does, na dode van zijn broeder DIRK, die dus mogelijk in 1467 overleden is. Aan kolonel DE MAN danken wij de mededeling, dat FOY met zijn schoonzuster Jvr. JANNE in proces geraakte over de leengoederen. Het Hof van Holland besliste in 1469, dat FOY de leengoederen zal behouden, dus ook het huis en hofstede van der Does, doch Jvr. JANNE de daarbij behorende boomgaard ²⁾. In hetzelfde jaar transporteert FOY 4½ morgen te Leiderdorp aan WILLEM VAN DER DOES (23 Sept. 1469 ³⁾).

FOY zou tweemaal gehuwd geweest zijn, voor de eerste maal met een Friezin en voor de tweede maal met HAZE WILLEMS-DOCHTER VAN BERENDRECHT. Tot nu toe hebben deze beide huwelijken nog geen bevestiging kunnen vinden in oorkonden.

Uit een opgave van leenmannen uit de jaren 1472/'74 blijkt, dat FOY toen nog het huis ter Does met 20 morgen land en boomgaard in leen had, en dat de opbrengst hiervan 60 pond sjaars bedroeg, terwijl zijn schoonzuster Jvr. JANNE 9 morgen van deze 20 morgen in lijftocht bezat, die haar 27 pond opbrachten. Hierbij staat nog aangetekend : „Hier of getogen die reparatie van den huijse ter Does” ⁴⁾.

Nog tijdens zijn leven moet FOY het huis ter Does verkocht hebben aan heer ARENT, bastaard VAN YSELSTEIJN, zoals laatstgenoemde op 30 Juli 1492 ⁵⁾ zelf verklaart: „welck huijs ick hier voirmaels tegens FOEYE VAN DER DOES gecoft hebbe”. Interessant in deze akte is ook nog de vermelding: „van der cappelijen behorende totter huijse te Does”. Het tijdstip van de koop is naar wij menen niet precies bekend. Het moet in ieder geval liggen vóór 5 Jan. 1489, aangezien de hertogen MAXIMILIAAN en PHILIPS het op die datum aan heer AREND ontnamen en aan de stad Leiden overdroegen. Heer AREND was namelijk te kort geschoten in de verdediging van het slot te Woerden, waar hij als kastelein de scepter gezwaaid had. Ondanks het feit, dat heer AREND gezworen had het slot Woerden met 20 knechten en ruiters te verdedigen, was het de burggraaf van Montfoort in handen gevallen.

¹⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 465, fol. 23vs.

²⁾ Sententies Hof van Holland nr 471, akte 107, fol. 219.

³⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 465, fol. 25vs.

⁴⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 148, fol. 63 en 311.

⁵⁾ v. MIERIS, *Handvesten van Leiden*, blz. 80 1.

De stad Leiden had aangedrongen op overdracht van het huis ter Does „’t welcke een huus es van goeder stercte, wel dienende ter defensie ende beschermenisse van onser voirs. stad van Leijden” ¹⁾. Op verzoek van de graaf YAN EGMOND, als Stadhouder-Generaal van Holland, gaf de stad het huis op 30 Juli 1492 wederom aan heer AREND over. Hoe het huis uit het bezit van heer AREND geraakt is, is niet precies bekend.

We weten slechts, dat het op 6 Mei 1541 door de gemachtigde van Mr JAN VAN WIJNGAARDEN werd overgedragen aan GERRIT CORNELISZ., poorter van Amsterdam, die het op 7 Febr. 1547 weer overdroeg aan CHRISTOFFEL VAN HAUWITZ voor 5000 Carol. gld ²⁾. Op 19 April 1557 ging het huis over op HENRICK POWELSZ. gezegd van Gisp, wiens zoon ANDRIES HENDRICKSZ. BOELENS het huis c. 1590 verkocht aan Jhr PIETER VAN DER DOES, heer van Warmond.

HET GESLACHT VAN JHR PIETER VAN DER DOES

Wij zagen zoëven, dat het huis ter Does c. 1590 door koop in het bezit kwam van Jonker PIETER VAN DER DOES, heer van Warmond en Rijsaterwoude, baljuw en dijkgraaf van Rijnland (1587), schout van Leiden (1588), luitenant-admiraal van Holland (1588) en meester generaal der artillerie ³⁾. Het ligt voor de hand om te denken dat PIETER het huis aankocht als zijn voorvaderlijk kasteel. Of dit inderdaad zo was, zullen wij echter nog nader bezien.

Kolonel DE MAN maakte ons attent op een voor de afstamming van dit geslacht buitengewoon belangrijke passage, die hij aantrof in het handschrift van VAN BUCHEL ⁴⁾. VAN BUCHEL heeft namelijk notities gemaakt uit een thans niet meer aanwezig memorieboekje van de kerk te Leiderdorp. Hij las daarin: „Oude Hendrik gaf uijt een werff bij de kerck de pape jaerlijcx 12 penning, de coster idem 6 penn.,” en even verder „Costijn van der Does oude Henricsz. in dese memorie testament 18 penn. voor jaargetijde van zijn vader Henrick, en wil dat Henrick en Gerit van der Does of hun nakomelingen dese rente opbuerden ende gaven. Verzoek heer Daniel uten Waerde, ridder, desen brief mede te bezegelen Dinsdag na dertiendach 1342 (8 Jan.).” Wij

¹⁾ v. MIERIS, *Handvesten van Leiden*, blz. 800.

²⁾ P. N. v. DORNINCK : *Inv. charters v. d. Does etc.* regesten, 49 en 56.

³⁾ C. J. POLVLIET, *Genealogie van het oud-adelijk geslacht van der Does*.

⁴⁾ R.A. Utrecht hs. nr 343 1, fol. 54vs/55.

zien hier dus een „oude Hendrik”, die tot zoon had: COSTIJN VAN DER DOES. Deze COSTIJN bezat in 13 17 een huis te Leiderdorp ¹⁾. Verder is er omtrent hem niet veel bekend, alleen weten we nog dat hij minstens 4 kinderen naliet.

1ste HUGO, die volgt.

2de HEYNRICK COSTIJNSZ. VAN DER DOES, die in de bovengenoemde memorie van 8 Jan. 1342 voorkomt en nog op 26 Mei 1354 te Leiderdorp vermeld wordt.

3de Ver (is vrouwe) ELISABETH VAN DER DOES, die op 17 Sept. 1385 overleed na gehuwd geweest te zijn met heer DANIEL UTEN WAERDE, ridder, die ook in de bovengenoemde memorie vermeld wordt.

4de GERYT VAN DER DOES, over wie we nog later een en ander zullen mededelen.

Nu volgt dus eerst *Hugo van der Does Costijnsz.*, die de woning met het land van zijn vader erfde als vrij eigen bezit, dat hij echter reeds op 30 Juni 1325 ²⁾ overdroeg aan JAN VAN POLANEN om het voortaan van hem in leen te houden. Op 25 Juli 1341 ³⁾ legt hij, tezamen met JAN VAN DER ZIJL een verklaring af over het goed, dat JAN VAN DER MIJE van de abdij van Egmond in leen hield. Aan deze akte hangt zijn zegel: 7 spitsruiten (3, 4), rechts boven: een vrij kwartier met een kruis.

In 1346 is hij in geschil met de erfgenamen van ANSEM WILLEM BRUNENZ, over een stuk land geheten Schivenven te Warmond. Keizerin MARGARETHA beslist, dat dit land door erfenis in bezit van HUGO is gekomen en dat hij het dus rechtmatig bezit ⁴⁾. Hieruit blijkt tevens, dat hij tot de partijgangers van de keizerin behoorde, evenals zijn leenheer, heer JAN VAN POLANEN. Ook HUGO schijnt spoedig met haar zoon hertog WILLEM verzoend te zijn, laatstgenoemde beleent hem dan ook op 30 Dec. 1351 ⁵⁾ met zijn woning en land te Leiderdorp, tevoren door hem in leen gehouden van heer JAN VAN POLANEN. In Jan. 1353 ⁶⁾ schijnt HUGO rechten te kunnen doen gelden op een tiende te

¹⁾ Gem. arch. Haarlem, Cartul. v. St Jan, nr 293.

²⁾ A.R.A. Arch. Nass. Domeinraad, Leen: Leck-Polanen nr 6461 f. 323v en 324.

³⁾ Inv. arch. abdij Egmond 497, nr 277.

⁴⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 37, fol. 4vs.

⁵⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 42, fol. 3vs en 4.

⁶⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 42, fol. 9.

Oegstgeest. Op 26 Mei 1354 wordt hij voor de laatste maal vermeld. Hij moet in ditzelfde jaar nog overleden zijn, omdat zijn zoon DIRC in het volgende jaar voorkomt als bezitter van de lenen van zijn vader.

Met wie hij gehuwd was is niet bekend, zijn kinderen waren:

1ste DIRC, die volgt.

2de MOUWERIJN HUGHENZ. VAN DER DOES, van wie bekend is, dat hij een huis te Leiden bezat (akte 5 Sept. 1358 ¹⁾), en dat hij op 17 Oct. 1364 ²⁾ de helft van 29 morgen met boomgaard gemaakt heeft tot lijftocht voor zijn vrouw CUNEGONDA JANSDOCHTER. Oudere genealogieën noemen haar CUNEGONDA JANSDOCHTER VAN DER COULSTER. Zij wordt echter in de genealogie van deze familie niet aange troffen en het is dus wel zeer twijfelachtig of zij VAN DER COULSTER geheten heeft. Deze genealogieën laten uit dit echtpaar een zoon JAN geboren worden. Inderdaad komt er in die tijd een JAN MOUWERIJNSZ. voor, die echter geen enkele maal als „VAN DER DOES” vermeld wordt, zodat het niet uit te maken valt of hij inderdaad een zoon van MOUWERIJN HUGHENZ. VAN DER DOES geweest is.

3de JAN HUGHENS. VAN DER DOES. Hem vonden wij slechts in één akte genoemd en wel op 2 Mei 1380 ³⁾ wanneer hij aan de bewaarders van de Heilige Geest in de Pieterskerk te Leiden 3 morgen land in Leiderdorp verkoopt.

DIRC VAN DER DOES HUGHENZ., zoëven onder 1ste genoemd, maakte op 22 Sept. 1355 tot lijftocht voor zijn vrouw Jvr. LISEBETTEN HEYNRICS heren DIRCSZOONSDOCHTER de helft van al zijn leengoed, namelijk van 12 morgen in het ambacht van Warmond bij de Zijl en 3 morgen in het ambacht van Leiderdorp tussen de Zijl en die Maerne ⁴⁾).

De oudere stamlijsten geven haar tot geslachtsnaam „VAN HEENVLIET”, de naam van een aanzienlijk Zeeuws geslacht. Volkomen ten onrechte evenwel, haar vader was HEYNRIC heren DIRCSZ. uijtten Ketel, een onechte zoon van heer DIRC VAN WASSENAAR. Van de kinderen die uit dit huwelijk geboren zouden zijn, is slechts het bestaan van één zoon bewijsbaar, namelijk

¹⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 44, fol. 2vs.

²⁾ R.A.H. Coll. Aanw. 44, fol. 142.

³⁾ Inv. v. d. arch. van de kloosters te Leiden, dl. 1, regest 53.

⁴⁾ A.R.A. copie Leenk. 32, fol. 112.

van HEYNRIC VAN DER DOES DIRCSZ., die op 3 April 1381 ¹⁾ beleend wordt met de bovengenoemde lenen van zijn vader. In vrij veel akten troffen wij hem aan; hij zou in 1447 overleden zijn, hetgeen zeer goed mogelijk is, daar zijn oudste zoon **DIRC VAN DER DOES HEYNRICSZ.** in 1449 met zijn vaders lenen wordt beleend. De moeder van laatstgenoemde **DIRC en** dus de vrouw **van HEYNRIC VAN DER DOES DIRKSZ.** heette **MECHTELD VRANK ISAACSZOONSDOCHTER.** De geslachtsnaam van deze dame zou „**VAN VLAERDINGEN**” geweest zijn, hetgeen wederom niet juist is, *zij* was *afkomstig* uit Vlaardingen. Uit dit huwelijk sproten ten minste 9 kinderen, die wij niet verder zullen behandelen. De oudste zoon heette **DIRC** en diens achterachterkleinzoon was Jonker **PIETER**, die, zoals wij zagen, het huis ter Does c. 1590 aankocht. Uit deze tak stamt ook het geslacht **VAN DER DOES** uit Noordwijk.

Nu nog een enkel woord over **GHERYT VAN DER DOES**, broeder van **HUGO COSTIJNSZ.** en **HENDRIK COSTIJNSZ.**, tezamen zoons van **COSTIJN VAN DER DOES OUDE HENRICKSZ.** Zoals wij reeds zagen wordt hij op 8 Jan. 1342 vermeld in een oud memorieboekje van de kerk te Leiderdorp. Ook hij hield van de heer **VAN BREDE-RODE** een woning en land te Leiderdorp in leen, waarmede hij op 30 Dec. 1351 ²⁾ door hertog **WILLEM** beleend werd. Ook in 1354 troffen wij hem nog eenmaal aan. Met wie hij gehuwd was bleef onbekend. Van zijn kinderen kennen wij:

1ste Jvr. **YDA VAN DER DOES**, die in 1392 vermeld wordt.

2de **COSTIJN VAN DER DOES GHERYTSZ.**, die op 15 Febr. 1383 een stuk land geheten „de Lange Wante” te Oegstgeest kocht ³⁾. Op 17 Mei 1386 ⁴⁾ verkoopt hij aan heer **DIRC VOPPENZ.** „alsulke duwarie als die vrouwe **Uten Waerde** heeft uten goede te Zuidic (is Zuidwijk) dat gheleghen is in dat veen bi Buscoop tot desen dage toe”. Aan dit charter hangt zijn zegel: 5 spitsruiten (3, 2). (Deze vrouwe **UTEN WAERDE** was zijn tante, zoals wij gezien hebben.)

De zoon van **COSTIJN GHERYTSZ. VAN DER DOES**, eveneens **COSTIJN VAN DER DOES** geheten huwde met **ALIJD WILLEMSDOCHTER VAN DER GOUDE** (zie de akte dd. 31 Mei 1411 ⁵⁾). Hun nageslacht

¹⁾ **R.A.H.** Coll. Aanw. 45, fol. 328vs.

²⁾ **R.A.H.** Coll. Aanw. 42, fol. 3vs en 4.

³⁾ Inv. arch. Gasthuizen te Leiden, regest 108.

⁴⁾ **A.R.A.** Inv. arch. abdij Egmond, regest 557.

⁵⁾ **R.A.H.** Coll. Aanw. 53, fol. 112.

noemde zich deels **VAN DER DOES**, deels **VAN DER GOUDE**, maar blijft hier verder onbesproken.

Ten slotte mag niet onvermeld blijven, dat wij buiten het verband met vorenstaande personen nog een **GHERYT VAN DER DOES** aantreffen, die in 1316/'17 gegoed was te Noordwijk, in 1337 vier „scaren” in de Haarlemmerhout bezat en in 1354 voorkomt als schepen van Haarlem. Misschien was een zoon van hem **GHERET VAN DER DOES**, die in 1388 te Haarlem vermeld wordt, gehuwd was met **MECHTELD WILLEMSDOCHTER VAN CRANENBROEK** en vóór 7 Juni 1400 kinderloos overleden was.

Geheel onbesproken blijft ten slotte het geslacht **VAN DER DOES**, dat later de heerlijkheid Heerjansdam bezat, doch een geheel ander wapen voerde, namelijk een leeuw. Het is zeer waarschijnlijk, dat zij in vrouwelijke lijn uit het oude geslacht **VAN DER DOES** afstammen.

SLOTBESCHOUWING

Wij zagen, dat het huis ter Does in het laatste kwartaal der 14de eeuw uit de hoofdtak van het geslacht **VAN DER DOES** in vreemde handen overging en dat het c. 1590 wederom aangekocht werd door admiraal jonker **PIETER VAN DER DOES**, en stelden ons de vraag of hij inderdaad het stamslot van zijn familie terugkocht. Deze vraag klemte te meer nu wij zagen, dat **PIETER** bewijsbaar afstamt van **COSTIJN VAN DER DOES OUDE HENDRICKSZ.**, die van 1317-1342 vermeld wordt en omstreeks het jaar 1275 geboren moet zijn. Het geboortjaar van zijn vader **OUDE HENDRIK** zou dan c. 1250 kunnen zijn. De aandachtige lezer zal het echter niet ontgaan zijn, dat wij bij de bespreking van de hoofdtak geen **OUDE HENDRIK** vermeld hebben. De naam **HENDRIK** komt in de hoofdtak in het geheel niet voor. Deze hoofdtak had, zoals wij zagen, tot stamvader **DIRK VAN DER DOES**, die in de jaren 1281/'84 genoemd wordt. Deze **DIRK** zal dan ook omstreeks 1250 geboren zijn, en was dus een tijdgenoot van **OUDE HENDRIK**. Waren zij broers?

Voordat wij op deze vraag een antwoord trachten te geven, moeten wij ons eerst de vraag stellen: Behoorden zij wel tot hetzelfde geslacht of stamde een van beiden slechts in vrouwelijke lijn uit het ander of is er misschien sprake van bastaardij? Een afdoend antwoord op al deze vragen is uiterst moeilijk te geven. Wij zagen, dat **HUGO COSTIJNSZ.**, de kleinzoon van **OUDE HENDRIK** tot wapen voerde: vijf spitsruiten en een vrij kwartier met een

kruis. Nu kan een vrij kwartier wel op bastaardij wijzen en wij zouden dan moeten gaan denken aan een jonker, die een kruis in zijn wapen voerde en die bij een juffrouw **VAN DER DOES** een bastaardzoon verwekte, die dit geslacht **VAN DER DOES** voortzette (een kruis als wapen werd gevoerd door het geslacht **VAN ZIJL** te Leiderdorp). Tegen deze hypothese pleit echter, dat zijn volle neef **COSTIJN GHERYTSZ. VAN DER DOES** alleen maar 5 ruiten voerde zonder het vrij kwartier. Helaas is de heraldische wetenschap niet voldoende ver gevorderd om met zekerheid dit probleem te kunnen oplossen. Dat **HUGO COSTIJNSZ.** zeer nauw geparenteerd was aan de hoofdtak bewijst wel het feit, dat hij twee van zijn zoons de namen **DIRK** en **MOUWERIJN** gaf, juist de kenmerkende voornamen in de hoofdtak. Aangezien deze voornamen voorkomen zowel bij het nageslacht van **OUDE HENDRIK** (geb. c. 1250) als bij dat van **DIRK** (geb. c. 1250) zou men dus aan een gemeenschappelijke stamvader kunnen gaan denken.

Wat de tijd aangaat is er niets tegen om hen voor broers te houden. Maar wie was dan de vader van beide hypothetische broers? Wij zagen reeds, dat vóór het jaar 1281 de naam **VAN DER DOES** niet aangetroffen is. Dus langs deze weg kunnen wij de vraag zelfs niet hypothetisch beantwoorden. Proberen wij eens langs een andere weg tot een oplossing te komen.

1ste Het huis ter Does werd in leen gehouden van de heren **VAN BREDERODE**, de voornamen **DIRC** en **WILLEM** (typisch voor het geslacht **VAN BREDERODE**) komen ook bij **VAN DER DOES** voor. Deze voornamen kunnen wijzen op verwantschap.

2de Wij zagen dat een **GERRIT VAN DER DOES** goeod was te Noordwijk. In een grafelijke rekening vinden wij opgetekend „Item bi Gerds van der Does 2 morghen lands, die Ghereds van Velsen waren”. **GERRIT VAN DER DOES** bezat dus 2 morgen land, afkomstig van **GHERRIT (GERARD) VAN VELSEN**. Zowel de voornamen als het landbezit wijzen op verwantschap.

3de **DIRK VAN DER DOES (1281/'84)** uit de hoofdtak moet gehuwd geweest zijn met een Jvr. uit het geslacht **VAN AMSTEL VAN MIJNDEN**. Wij zien hier dus voor ons verwantschap met de **AMSTELS**, **VELSENS** en **BREDERODES**. Bekende namen bij de gebeurtenissen in 1296 !

Alleen de **VAN WOERDENS** ontbreken hier, ten minste ogenschijnlijk, want laten wij niet vergeten, dat de **VAN WOERDENS** 3 ruiten in hun wapen voerden ! Zouden wij dus uit een en ander

de hypothese mogen ontwikkelen dat het geslacht VAN DER DOES uit dat VAN WOERDEN gesproten is? Zo ver durven wij niet te gaan, de aanwijzingen er voor zijn te gering in aantal en de kenmerkende voornaam bij de VAN WOERDENS, namelijk HERMAN, troffen wij bij VAN DER DOES niet aan. Er zijn, en dit bemoeilijkt het onderzoek, verscheidene geslachten die ruiten in hun wapen voerden, zo b.v. ook het geslacht VAN ALBLAS, dat juist als VAN DER DOES 5 ruiten voerde als wapen. In dit geslacht is de voornaam HENDRIK nogal gebruikelijk. Wij hebben dus keuze genoeg en zullen daarom op dit probleem niet verder kunnen ingaan.

Toch willen wij deze bijdrage niet besluiten zonder nog een poging te doen de mogelijke stamvader van de veronderstelde gebroeders terug te vinden. Wij zouden dan willen wijzen op een oorkonde van 1244 ¹⁾. Op 6 Augustus van genoemd jaar verkoopt graaf WILLEM 11 aan zijn getrouwen „Wilhelmo Sculteto, Theodorico Dosin, Gerairdo Abben, Mauricio de Leydemuda et eorum sociis” zijn venen te Poelien, o.a. het Waddincsveen, met een watergang genaamd de Goude tot aan de Rijn. Gefascineerd staren wij hierbij naar DIRK DOSIN en MAURYTS (MAURYN) VAN LEIMUIDEN, die beiden wonderwel in het milieu VAN DER DOES zouden passen. Let wel: er staat niet DIRK van der DOSIN of iets dergelijks, maar DIRK DOSIN, tout court.

Nu herinneren wij ons, dat de naamcombinatie DIRK DOYS uit Gelderland stamt en in de loop der eeuwen over tal van geslachten verspreid raakte. Taalkundig verzet zich (geloven wij) er niets tegen om in deze DIRK DOSIN een DIRK DOYS te zien, die een aandeel had in de veenontginningen in Waddincveen.

Wij zien nu, wij herhalen nog eens dat de gronden zwak zijn en niet anders dan zwak *kunnen* zijn, dat dus de mogelijkheid ontstaat voor de navolgende veronderstellingen:

Een lid van een Hollands geslacht (WOERDEN?, ALBLAS? etc.) huwt met een dochter van DIRK DOYS uit het Gelderse. Uit dit huwelijk wordt c. 1220 een zoon geboren, die wij slechts eenmaal aantreffen als THEODORICUS DOSIN (3de naamvalsuitgang?). Deze DIRK zou gehuwd geweest kunnen zijn met een dochter van MOUWERIJN VAN LEYMUIDEN en samen met zijn zwager of schoonvader van die naam deel genomen hebben aan de ontginning van de Zuidhollandse venen. Te betreuren valt, dat wij in

¹⁾ Oorkondenboek Holland, dl. 1, nr 406.

latere tijd niets meer bemerken van enige activiteit van de VAN DER DOESEN in dit gebied. Of mogen wij er nog een reminiscentie in zien dat COSTIJN GHERYTSZ. VAN DER DOES vóór 1386 in het bezit is van goed, dat gediend heeft tot lijftocht voor zijn tante vrouwe ELISABETH VAN DER DOES (die gehuwd was met de heer DANIEL UTEN WAERDE), namelijk „uten goede te Zudic dat gheleghen is in dat veen bi Buscoop”?

DIRK DOSIN (DOYS) kan dan, chronologisch gezien, de vader geweest zijn van de OUDE HENDRIK en van DIRK VAN DER DOES, en zó zou dan de voornaam MOUWERIJN onder beider afstammelingen voortgeplant zijn. Wij zijn ons er van bewust, dat dit alles verstrekkende gevolgen zou hebben voor de verklaring van alle Dons-namen in de omgeving van Leiderdorp. Wij zouden dan moeten aannemen, dat de naam hier niet verklaard zou moeten worden als moerassige wildernis, maar afgeleid is van de bij- of toenaam DOYS. Dus hier zou niet de landstreek de naam gegeven hebben aan een geslacht, maar een geslacht aan de landstreek.

Gesteld, dat dit alles juist zou zijn, dan is hiermede nog niet de vraag beantwoord, wanneer het oudste huis ter Does gesticht kan zijn. De oudste vermelding van het huis dateert van 5 Juni 1354. Op die datum maakt MOUWERIJN 1 16 pond sjaars „uter woninghe ter Does” tot lijftocht voor zijn vrouw. Uit latere akten blijkt, dat het huis in leen werd gehouden van de heren VAN BREDERODE. Nu koos de heer VAN BREDERODE de zijde van keizerin MARGARETHA in de strijd met haar zoon hertog WILLEM (1346). Hetzelfde wordt ook vermeld van DIRK VAN DER DOES, HUGO COSTIJNSZ. VAN DER DOES en GHERYT COSTIJNSZ. VAN DER DOES. De verzoening van de hertog met deze VAN DER DOESEN kwam eerder tot stand dan die met de heer VAN BREDERODE, wiens bezittingen nog verbeurd waren ten tijde van de verzoening met VAN DER DOES. De hertog schakelt dan de heer VAN BREDERODE uit als leenheer en beleent, zoals wij zagen, GHERYT COSTIJNSZ. VAN DER DOES op 30 Dec. 1351 met zijn woning te Leiderdorp, waarbij staat aangetekend „ende dit goet plach hi te houden van heren Dieric van Brederode”. Maar waarom bemerken wij hier dan niets van een belening door de hertog van MOUWERIJN VAN DER DOES met het huis ter Does als tevoren door hem van de heer VAN BREDERODE in leen gehouden? Zoals reeds gezegd, zowel GHERYT als MOUWERIJN waren, evenals de heer DIRK VAN BREDERODE, in het vijandige kamp geweest, zodat

er geen reden te zien is waarom het huis ter Does *niet* verbeurd verklaard geweest zou zijn. Men kan zich de vraag stellen, bezat GHERYT dan soms eerst het huis ter Does en is dit op een door ons niet te verklaren wijze op MOUWERIJN overgegaan? Mocht dit het geval geweest zijn, dan zou ook de familie van MOUWERIJN in feite ten onrechte als „hoofdtak” betiteld zijn. Wij zullen thans niet die weg opgaan en er ons voorlopig bij moeten neerleggen, dat deze bijdrage ten slotte vele vragen onbeantwoord moet laten.

Het is wellicht interessant om nog even in te gaan op de vraag of de thans tot de Nederlandse adel behorende familie der jonkheren VAN DER DOES inderdaad in rechte manlijke lijn afstamt van het middeleeuwse geslacht, zoals het Nederlands Adelsboek jg. 1941, blz. 222 e.v. veronderstelt.

Het Adelsboek geeft de stamreeks aldus (enigszins verkort) :

1. MAURIJN VAN DER DOES 1354, dijkgraaf v. d. Nieuwendijk 1394, tr. LIJSBETH VAN VOORNE ALBRECHTSDOCHTER.
11. SIMON VAN DER DOES, baljuw en ontvanger der goederen van Brigdamme, tr. BERTHA VAN COULSTER YSBRANTSDR.
- III. YSBRAND VAN DER DOES, overl. Delft 1473, tr. MACHTELD VAN RUYVEN, overl. 1471.
- IV. WILLEM VAN DER DOES, overl. Delft 1505, tr. MECHTELD VAN DER DOES FRANCKDR., overl. Schoonhoven 1529.
- V. FRANCK VAN DER DOES, overl. 1540, tr. DIEUWER VAN EVERS DIJK SIMONSDR., overl. 1545.
- VI. SIMON VAN DER DOES, geb. Delft 1507, van wie allerlei oorkonden vermeld worden.

Beschouwing van deze stamreeks geeft ons aanleiding om de volgende opmerkingen te maken:

Iste in generatie I zijn MAURIJN I en MAURIJN 11 (vader en zoon) verward. Eerstgenoemde was gehuwd met LIJSBETH VAN VOORNE AELBRECHTSDOCHTER, laatstgenoemde was dijkgraaf van den Nieuwendijk in 1394.

2de Opvallend is het wel, dat bij deze generatie geen enkel jaartal vermeld wordt. Deze SIMON, noch zijn vrouw, zijn naar wij menen ooit in een of andere oorkonde aangetroffen. Merkwaardig is ook, dat het geslacht VAN DER DOES tot tweemaal toe door huwelijk verbonden zou zijn met een dame'uit het geslacht VAN DER COULSTER. Beide dames komen niet voor in de genealogie VAN DER COULSTER, zelfs niet in de meest recente. De zaak wordt nog curieuzer, als wij zien, dat er wel een SIMON VAN DER

DOES in die tijd leefde, die ook baljuw was (van den Hage), maar hij behoorde tot het geslacht VAN DER DOES, dat een leeuw tot wapen voerde en vermoedelijk in vrouwelijke lijn stamde uit het door ons behandelde geslacht. Deze SIMON wordt in de oorkonden uitdrukkelijk een zoon van PHILIPS VAN DER DOES genoemd. Het wil ons dan ook voorkomen, dat de SIMON onder generatie 11 ten onrechte aan de hoofdstam is vastgekoppeld.

Het is uiterst moeilijk om iets te zeggen over de generaties 111 en IV. Noch van YSBRAND, noch van WILLEM VAN DER DOES is door ons een spoor gevonden en ook MACHTELD VAN RUYVEN komt in de oudere genealogieën VAN RUYVEN niet voor.

Ook de vrouw van FRANK VAN DER DOES (generatie V) komt niet voor in de genealogie EVERSDIJK, die opgenomen is in het Vaderlandsch Woordenboek van JACOBUS KOK, dl. XIV blz. 520. De vraag dringt zich aan ons op: Hebben deze personen inderdaad bestaan of moeten wij hen zien als producten van een rijke fantasie?

Deze regels waren reeds geschreven toen mijn aandacht viel op een aantekening in het Alg. Ned. Familieblad (jg. 11 blz. 261) waar men vermeld vindt, dat MACHTELD FRANCKSDOCHTER VAN DER DOES gehuwd geweest is met WILLEM, oom van JAN STORM VAN 's-GRAVESANDE, ten gevolge waarvan het wapen VAN DER DOES in een hartschild in het wapen STORM VAN 's-GRAVESANDE is opgenomen. Volgens de stamreeks VAN DER DOES in het Adelsboek zou MACHTELD FRANCKSDR. VAN DER DOES gehuwd geweest zijn met WILLEM VAN DER DOES! Het behoeft wel geen betoog, dat de generaties 1 t/m V in het Adelsboek eens duchtig onder de loupe genomen moeten worden. Het is niet onmogelijk, dat dan zal blijken, dat een dochter van VRANK VAN DER DOES gehuwd is geweest met een WILLEM YSBRANDSZ. (zonder achternaam) en dat SIMON VAN DER DOES, de latere schepen en schout van 's-Gravenhage, een kleinzoon van dit echtpaar geweest is. In afwachting van de resultaten van dit onderzoek zal de stamreeks VAN DER DOES in het Adelsboek dienen aan te vangen met laatstgenoemde SIMON (generatie VI).

J. W. GROESBEEK

DIRK DOSIN (DOIJS)
1244

DIRK VAN DER DOES
1281/'84

× N. v. AMSTEL v. Mijnden heren
AMELIJSDOCHTER

DIRK VAN DER DOES
1319-1326

× CLEMENTIA PHILIPSDR. VAN SAND-
HORST 1321-1326

MOUWERIJN I VAN DER DOES
1347-1358

× Jvr. ELISABETH VAN Voorne heer
ALBRECHTSDOCHTER 1354

VER LISEBETH
1348

× heer JACOB VAN
DEN WOUDE ridder
1348

MOUWERIJN II VAN DER DOES
1388-1431 † 1433

[× 1ste VAN DEN WOUDE?]
× Jvr. ALEID heren FOIJEN dochter
van DOCHEM 1404-1420

VER DIRC
1400

× heer WOLFERT
v. d. MAELSTEDE
v. EVERINGEN rid-
der 1400

HEER WILLEM
abt van Middelburg

† 1405
1387-1405

BADELOGE
abdis van Leeuwen-
horst

1403-1411/'13

WILLEM
1412-1430

× Jvr. MARIA heren
BOUDIJS dochter
van NIEUWENVIET
1415-1439

VER MACHTELD
abdis van Leeuwen-
horst 1428-1441

† Aug. 1441

DIRK v. d. DOES
1433-1461

† vóór 1468

× Jvr. JANNE NOIJ-
DENDOCHESTER v. AME-
RONGEN wed. 1469
1472/'74

Jvr. CATHARINA
1454

FOIJ v. d. DOES
1468 beleend met

ter Does en verkoopt
het huis daar. Is
2 × gehuwd?

Jvr. MARGRIETE
† vóór 1 Juni 1436

Oude HENDRIK be-
zat een werf bij de
kerk te Leiderdorp.

COSTIJN VAN DER DOES 1317-1342

HUGO v. d. DOES
1325-1354

× N.N.

HEYNRICK
1342-1354

VER ELISABETH
× heer DANIEL UTEN
WAERDE 8 Jan. 1342

GHERYT v. d.
DOES 1342-1351

DIRK v. d. DOES
1355

× Jvr. LISEBETH
HEYNRIC heren
DIRCSZDR. UTEN
KETEL

MOUWERIJN
1358-1364

× CUNEGONDA
JANSR.

JAN
1380

COSTIJN
1383-1392

HEYNRIC
1381-1439

† 1447

× MACHTELD
VRANC ISAACS
DOCHTER

9 kinderen hieruit
o.a. v. d. DOES
v. NOORDWIJK

WILLEM VAN
DER GOUDE
† voor 8 Mei
1460

COSTIJN VAN
DER DOES
1453/'78

MACHTELD
own
1458

JAN v. d. GOUDE
1467-1478

DIRK v. d. DOES
8 Mei 1460

WILLEM VAN
DER GOUDE
1464-1475

× HEYLWICH bast-
aardr van heer
GijSBRECHT VAN
BREDERODE

DE OPGRAVING VAN HET HUIS TER LIPS

Een Gemeente, die zich respecteert, houdt er een uitbreidingsplan op na. De Gemeente Voorschoten maakt op deze regel geen uitzondering. Dus is er een uitbreidingsplan. Het ongeluk wilde, dat het terrein van het voormalige huis Lips of Wijngaarden in dit plan was opgenomen.

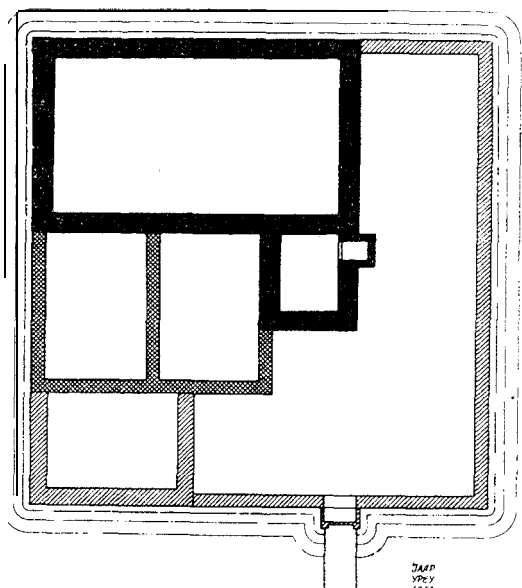
Voorschotenaren, sinds vele geslachten opgegroeid onder de schaduw van de linden op de paardenmarkt, hebben gewaar-schuid: Wijngaarden kun je niet meer opgraven, want „ouwe VAN SCHAICK heeft het al er uit gewroet. Karrevrachten steen zijn er uit de grond gekomen”. Waarmee dan gezegd wil zijn, dat al vóór 1900 bij de omzetting van het terrein in bollenland de fundamenteën uitgebroken zijn. Sedert tientallen jaren hebben bovendien volkstuinders hun uiterste best gedaan de grond van puin te zuiveren.

Een archaeoloog is van huis uit eigenwijs. Het proefgravinkje van najaar 1952 had fundering aan het licht gebracht. Weliswaar van een buitenmuur, maar toch: fundering. De rioleringswerken van zomer 1953 waren juist vóór het complex gestaakt, doch het werk zou in 1954 worden voortgezet. Wilden we nog wat van Lips te weten komen, dan moest het nú gebeuren.

Gelukkig had „Oud-Leiden” een kleine som beschikbaar en zo kon het werk in D.U.W. op 9 November 1953 aanvangen.

Met een benauwd hart begon schrijver dezes het onderzoek. Nauwelijks een jaar geleden kwam de Jubileum-uitgave van Oud-Leiden uit. In dit boekwerk over de kastelen en landhuizen van Rijnland staan verschillende plattegronden, ontworpen aan de hand van afbeeldingen. Hoe riskant dit is, had schrijver reeds ondervonden in het geval van Ter Does (zie L. Jb. 1954, blz. 50 vlg). Nu was Lips dan aan de beurt en zou voor de tweede maal de niet te loochenen werkelijkheid van funderingen tegenover de redenering van de ontwerper komen te staan. Hoe zou nu de vergelijking tussen de gevonden plattegrond en de uitgedachte wel uitvallen? Een voorwaarde voor een vruchtbare vergelijking was vanzelfsprekend, dat ook de binnenmuren nog bewaard zouden zijn. En dit juist was de grote vraag, gezien de voor de

Lips

Plattegrond van Ter Lips, reconstructie aan de hand van oude afbeeldingen, zoals schrijver deze in het Kastelenboek van Rijnland gaf.

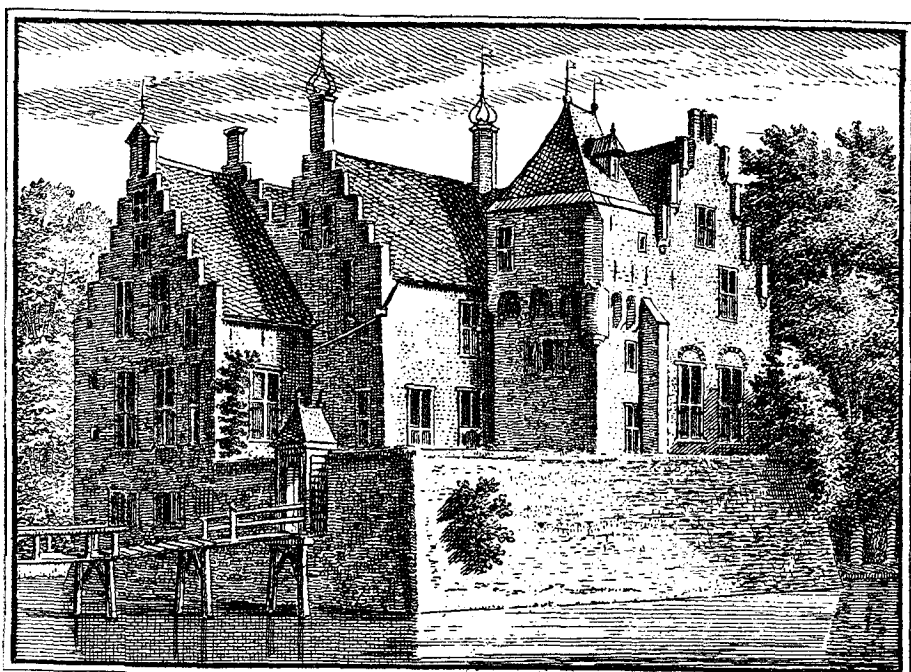

Foto Gemeente-archief

H. SPILMAN naar A. DE HAEN. TER LIPS IN 1739.

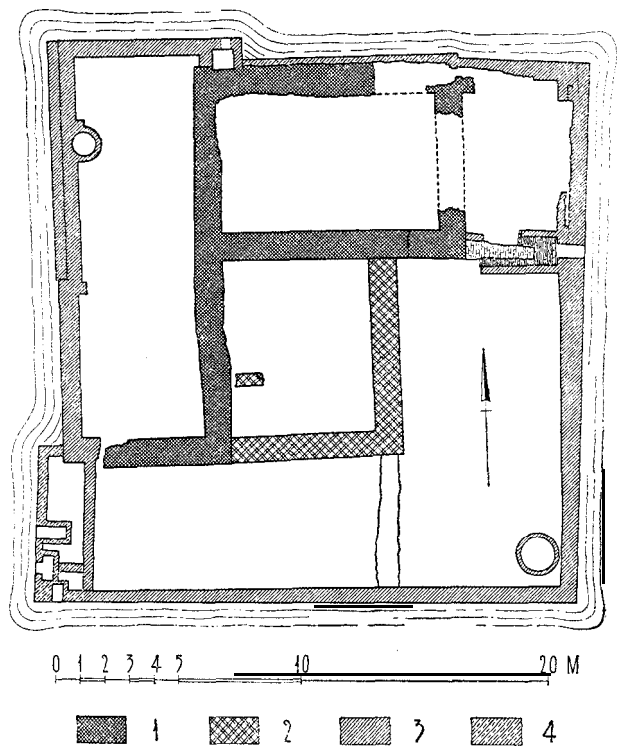
archaeologie uitermate schadelijke activiteit van bollentelers en volkstuinders. Het bleek niet eenvoudig de plaats van het gebouw vast te stellen. Alle sporen van voormalige grachten waren verdwenen. Maar we begonnen toch niet zonder een waardevolle aanwijzing. Bij het zetten van de afrastering voor het sportveld waren de palen op een muur terechtgekomen, naar men vertelde. Zo erg was het gelukkig niet; het bleek dra, dat de palen op het puin aan de buitenzijde van de Noordgevel waren gestoten; de Noordgevel kon bijna geheel worden vrij gelegd.

Al dadelijk werden we hier geconfronteerd met het vraagstuk, dat dit gehele onderzoek zou beheersen. Wat was nu wel als fundering te beschouwen, wat als meer of minder zorgvuldig gevlijd puin? Een gedeelte van de fundamenteen bleek uit afbraakmateriaal te bestaan, zonder specie aangelegd; de voegen had men opgevuld met zand. Afbraakmateriaal van een oud gebouw; stenen van 13 à 14 cm breedte en ongeveer 6 cm dikte getuigen onweerlegbaar voor een bouwsel uit de 14de eeuw. De vraag: „wat voor een constructie?” zou voorlopig niet aan de orde komen. Vooreerst gold het de grondslagen van het Huis Lips, ook wel Wijngaarden genoemd, zoals de 18de eeuwse gravure het voorstelde, aan het licht te brengen. Behalve die nare stukken fundering uit brokken puin kwam in het westelijk deel van de Noordwand een stuk goed gemetseld **muurwerk** voor de dag, bestaande uit vrij kleine stenen ($19 \times 9\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ cm). Een gemak wees er al spoedig op, dat we hier woonruimte te zoeken hadden. Na een vijftal meters van dit **muurwerk** ontbloot te hebben, vertoonde zich een hoek; hiermee was de N.W.-hoek van het gebouw vastgesteld.

Aan de andere kant ging het niet zo vlot; wel tekende zich de aanzet van een binnenmuur af, maar grote stukken van de fundering bleken totaal uitgebroken. Er was met die Noordmuur echter iets voorgevallen, dat ten slotte voor de onderzoekers een gelukkige omstandigheid bleek te zijn. De fundering van afbraakmateriaal ging namelijk niet diep; ongetwijfeld moet men aan de grachtzijde last hebben gehad van uitspoeling. Om dit euvel te verhelpen, had een zorgzaam eigenaar de buitenzijde laten voorzien van een voeting, een ommetseling eigenlijk, die ongeveer een halve meter dieper reikte. Wanneer men er overigens van uit gaat, dat de gracht weinig diepte en dus een flauw hellende bodem bezat, dan konden de bewoners van het Huis Wijngaarden na deze voorzieningen weer rustig slapen.

Het muurwerk van de ommetseling wees ons de weg; dit volgende werd toch de N.O.-hoek bereikt.

De gehele Noordgevel lag nu vrij ; de fundamenteën gaven een treurig beeld van verbrokkeling te zien. Opvallend was vooral

Opm. J. Renaud

Tek. A. v. Pernis

TER LIPS. Plattegrond van de opgegraven funderingen.

1: oudste gedeelte; 2, 3 en 4: opeenvolgende vergrotingen en herstellingen.

het middengedeelte van 1.66 m breedte, bestaande uit brokstukken van middeleeuwse baksteen, ongeveer 14 cm breed. Men heeft niet veel fantasie nodig om hierin de lange zijde van een rechthoekig gebouw te herkennen. Hoe dit overigens in het

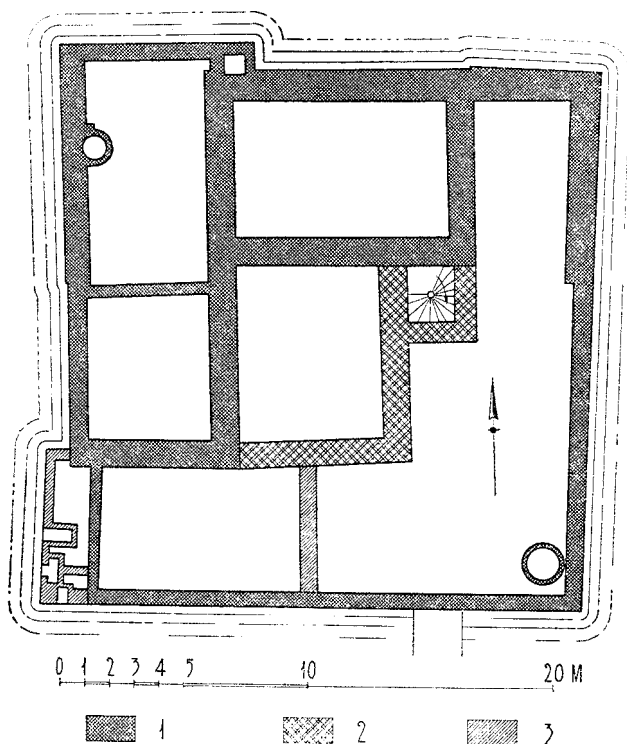
complex moest passen, zou eerst na het terugvinden van de binnenmuren te beoordelen zijn.

De West- en de Oostgevel traden allengs aan het licht. Halverwege de Oostzijde troffen we een doorlaat van een afvoer aan; half ingebouwd in de **Westmuur** bevond zich een waterput.

Er viel op den duur meer op te merken aan de fundamenteën van de westelijke buitenmuur. Ongeveer 6 meter voorbij de put werd de regelmaat van het metselwerk verbroken door een verzwaring, die enerzijds wees op de aanzet van een binnenmuur, anderzijds op een vertanding van oud en jonger muurwerk. De gebruikte baksteen had overigens hetzelfde formaat van omstreeks $19 \times 9 \times 4\frac{1}{2}$ cm. Verder gravende vertoonde zich op een gegeven moment een vooruitspringend gedeelte, dat men als de fundering van een poortgebouwtje zou kunnen verklaren. Weliswaar geeft de bekende gravure uit 1739 slechts een zeer eenvoudig poortgebouwtje te zien, maar het was toch immers goed denkbaar, dat hier sporen aan het licht kwamen van in de 18de eeuw reeds verdwenen bouwdelen? Een aantrekkelijke redenering, die enige dagen niet door de feiten weersproken werd. Maar toen wisten we het; hier op de Z.W.-hoek had een der heren van Wijngaarden een eerbiedwaardige reeks privaten doen aanleggen. Een blik op de plattegrond moge overigens een uitvoerige beschrijving vervangen. Nu de gehele Westzijde viel te overzien, werd het duidelijk, dat hier beslist de toegang niet gezocht moest worden.

Het blootleggen van de **Zuidmuur** werd niet bepaald een opwindende aangelegenheid; een buitenmuur, wat ongelijk weggebroken, zonder verschijnselen evenwel, die aanleiding gaven tot boeiende overwegingen. Dit verwonderlijke gebrek aan enig typisch kenmerk kon hoogstens leiden tot de opvatting, dat hier de toegang gezocht zou moeten worden, in aanmerking genomen, wat er uit de gravure op te maken valt. Een woonvlak tekende zich nergens meer af. Dat mocht men ook nauwelijks verwachten, aangezien dit ongetwijfeld nog een goed stuk, wellicht omstreeks een meter, boven het huidige maaiveld gelegen moet hebben. Tot overmaat van ramp bleek de huidige bovenlaag van ongeveer 60 cm voortdurend omgezet te zijn, zodat er geen puin in werd aangetroffen. Dit alles deed vrezen, dat de juiste ligging van de binnenmuren wel niet meer vast te stellen zou zijn. Drie aanzetten van binnenmuren boden in ieder geval een aanknopingspunt voor een verder onderzoek. Bovendien

bleek de lozing aan de Oostgevel zich naar binnen toe voort te zetten. Op deze aanwijzingen werd het onderzoek voortgezet en leidde tot een verheugend resultaat. Al troffen we soms ook nog slechts de onderste laag aan, de binnenmuren bleken op enkele uitzonderingen na met volkomen zekerheid te bepalen.

Tek. A. v. Pernis

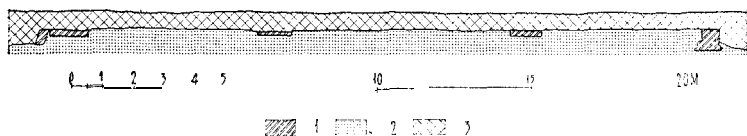
Plattegrond van Ter Lips, gecompleteerd aan de hand van oude afbeeldingen van het gebouw; de traptoren is niet teruggevonden! Opeenvolgende bouwperiodes aangeduid met **harceringen** 1, 2 en 3.

Hoewel het bij overblijfselen als twee of drie lagen muurwerk ietwat gewaagd is van bouwvoegen te spreken, menen we toch enige redenen te hebben om bouwfasen te onderscheiden. Hier

en daar vielen bij muuraansluitingen dermate goed afgewerkte zijkanten op te merken, dat men wel verschillende bouwphasen aan moet nemen. Bij het zuid. deel van het oudste werk is de hoek van de zich naar de Westmuur ombuigende muur zorgvuldig afgewerkt met de kleine rode steen van ongeveer $19\frac{1}{2}$ cm lengte. De daarop aansluitende binnenmuur ligt een paar centimeters lager en kan eerst ontstaan zijn, nadat de andere gebouwd was. Hier ligt trouwens vrijwel het enige stuk fundering, dat aan de zijkant afgewerkt is met gawe steen. Overigens treft men slechts de brokstukken van de bekende kloostermop aan. Netjes gevlijd, met schoon zand tussen de voegen. Meestal hebben de bouwers getracht met de gawe kanten van hun materiaal de zijkanten der funderingen strak te houden. Enkel het muurspoor, dat op de Zuidgevel aansluit, is dermate verbrokkeld, dat men nog slechts van een puinbaan kan spreken.

De afvoer aan de Oostzijde bleek zich voort te zetten tot aan de Oostgevel van de Noordvleugel. D.w.z. de bestrating, bestaande uit baksteen op z'n plat, reikte tot aan die gevel. De begeleidende muurtjes liepen niet zo ver door. Niet meer, ten minste. Zij waren gefundeerd op rondhout, dat aan de binnenzijde over een vrij grote lengte onder de muur uitkwam. Het geheel doet wat wonderlijk aan, zelfs voor een afvoer. Niettemin, in verband met het loopvlak moeten we er een ondergronds kanaal in zien. Pro memorie zij de grote put in de Z.O.-hoek vermeld.

Wanneer men zo eens het geheel overziet, dringt zich plotseling de vraag op, waar nu eigenlijk wel de toegang gezocht moet worden. Nergens ontwaart men een kenmerkende getuigenis voor de aanwezigheid van de poort. Oude, goed gedetailleerde kaarten, daterend uit de jaren vóór de afbraak, zijn tot nu toe niet teruggevonden. Wanneer men de kaart van Rijnland — door **FLORIS BALTHASAR** — bekijkt, valt het niet moeilijk Lips te ontdekken; het vergrootglas onthult vervolgens, dat de toegang aan de Zuidzijde gelegen is. Neemt men nu de gravure ter hand, dan blijkt deze slechts de keus te laten tussen de Zuid- en de Oostgevel. De strakke lijn van de beide andere gevels is gebroken door uitbouwen, die niet op de gravure voorkomen. De gehele situatie brengt er toe **FLORIS BALTHASAR** geloof te schenken en de poort inderdaad in de Zuidgevel te zoeken. Wie zich na deze conclusie nog eens in de gravure verdiept en deze vergelijkt met de plattegrond, zal ten slotte de verzuchting slaken, dat het weer eens niet helemaal klopt. Terecht! De fundering van de

Opn. J. Renaud

Tek. A. v. Pernis

Noord-Zuid-doorsnede over het opgravingsterrein. 1: funderingen;
2 : geschapen grond (zand); 3: doorwerkte grond.

vierkante toren zoekt men tevergeefs. Daar er geen enkel spoor van teruggevonden is, moeten wij wel aannemen, dat de fundamenteën geheel en al verdwenen zijn. De afvoerkoker, tussen toren en zaal, duidelijk zichtbaar op de gravure, moet gecorrigeerd hebben met het ondergrondse kanaal, dat ook volgens de opmetingen op de hoek van de vleugel een aanvang neemt. Met de twee woonruimten naast elkaar, elk voorzien van een trapgevel, heeft men geen moeite. Het hoekdeel daarentegen stelt ons voor de vraag, waar de aan het binnenplein gelegen muur gestaan heeft. De gevel toch was belangrijk smaller dan de beide gekoppelde vleugels. We hebben een puinspoor aangetroffen, dat echter op de hoek van de boven bedoelde vleugels aanloopt. Ook hier blijft slechts de uitweg, die een geheel verdwenen muur, hoger gefundeerd dan de andere, de onderzoeker biedt. In het linkergedeelte van dit statige sluitstuk van het complex ontwaart men een reeks kleine venstertjes boven elkaar; kleine, maar onwraakbare getuigen voor de aanwezigheid van een serie gemakken, die trouwens ook teruggevonden zijn.

Ten slotte moet aangenomen worden, dat de lange Westvleugel met de waterput onderverdeeld is geweest. Vrij diep reikende puinmassa's suggereren, dat de dwarsmuur ter hoogte van de verbreding gezocht mag worden.

De bouwgeschiedenis valt niet zo heel gemakkelijk vast te stellen. Deze is in ieder geval anders dan men uit de gravure zou kunnen vermoeden. Men vergelijke de vóór het onderzoek ontworpen en gepubliceerde plattegrond met de teruggevangene. De gravure wekt de indruk, dat de Noordvleugel met aansluitende toren de oudste bouwdelen zijn, maar biedt overigens geen enkele mogelijkheid om vast te stellen, welke bouwdelen even oud, maar later gemoderniseerd zijn.

Wanneer men de plattegrond bekijkt, zou men gaarne het

middenstuk van de Noordvleugel, een rechthoek van ongeveer 8 x 11 m, als oudste bouwdeel beschouwen. Er zijn echter meer funderingen, die als deze uit oud afbraakmateriaal gelegd zijn, hier en daar aangevuld met steen van 19 à 20 cm lengte. Zowel aan de N.O.-hoek als op de Z.W.-hoek loopt het fundament door, zodat we moeten aannemen, dat van de aanvang af de opzet geweest is een complex te bouwen, en niet slechts een rechthoekig „steenhuis”. Een groot gedeelte van de Westvleugel behoort er ongetwijfeld bij. Als oudste aanleg komt er dan een haakvormig complex te voorschijn. De uitbreiding met het bouwdeel midden op het terrein en de toren kan niet veel later gevolgd zijn, gezien het overeenkomstige karakter van de funderingen. Men zou hoogstens van een tweede bouwphase kunnen spreken, zeker niet van een bouwperiode.

Met die eerste aanleg komen we nog niet eens zo heel ver in het verleden terug; hoogstens tot in het midden van de 15de eeuw. Een gebouw, waarvan de grote stenen afkomstig zouden kunnen zijn, werd op de onderzochte plek niet teruggevonden. Het is duidelijk, dat de bouwers niet de bedoeling hebben gehad om een sterkte te bouwen, zelfs niet een verdedigbaar huis. We stoten hier op de aanvang van het landhuis; de statige woning van de landjonker, die alleen in de gracht en de bemuring van het open plein nog een zekere mate van beveiliging bereikte.

De onbeholpen wijze van funderen moet op den duur voor de buitenmuren catastrophale gevolgen gehad hebben. De bittere noodzaak heeft ten slotte geleid tot een radicale vernieuwing van de buitenmuren van de Westvleugel. Het noordelijke gedeelte was aanvankelijk smaller opgezet, doch waarschijnlijk reeds tijdens de werkzaamheden verbreed. Ook de Oostmuur vertoont sporen van noodvoorzieningen en vernieuwingen. Men heeft er van afgezien de grachtzijde van de Noordvleugel opnieuw op te trekken; hier bood een nieuwe, gemetselde voeting (vgl. doorsnede) een noodoplossing.

Wellicht pas in de 17de eeuw ontstond het hoekdeel op de Z.W.-hoek. Zoals boven reeds opgemerkt mist men in het grondplan de sluitmuur aan het binnenplein. Het teruggevonden puinspoor ligt te ver oostelijk om als aanwijzing voor de juiste plaats opgevat te kunnen worden. Aan de Westzijde van deze laatste uitbreiding ontstond een verbluffende reeks privaten.

Het — niet teruggevonden — torentje kan geen andere functie

Foto Renaud

TER LIPS. Gezicht op de Noordmuur ter plaatse van het privaatje; het onregelmatige muurwerk op het midden van de foto behoort tot de N.W.-hoek van het oudste bouwdeel.

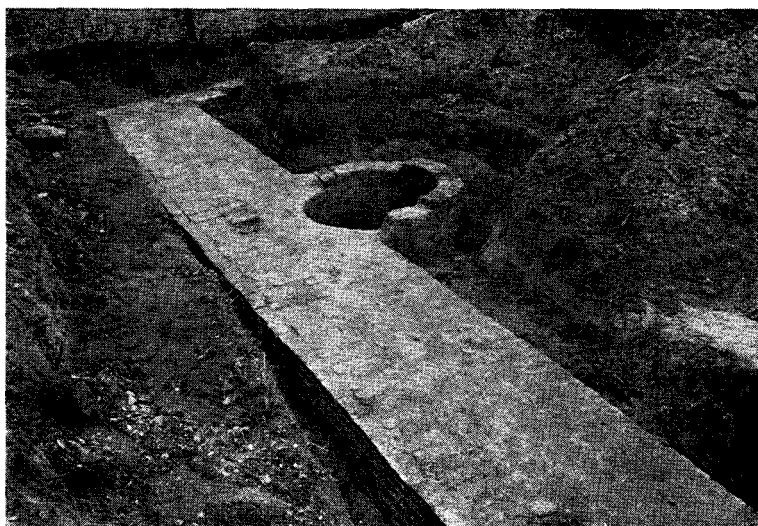

Foto Renaud

Gezicht op de waterput in de Westmuur; op de achtergrond de N.W.-hoek van het gebouw.

Foto Renaud

Lozing in de Oostmuur. De muurtjes van het lozingskanaal staan op rondhout.

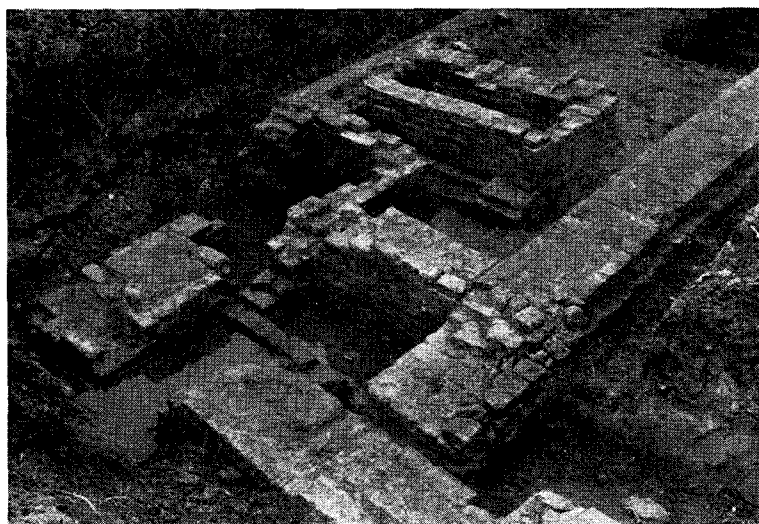

Foto Renaud

Privaten op de Z.W.-hoek van het gebouw.

gehad hebben dan die van traptoren en staat dan ook op een punt, waar een dergelijk bouwdeel op zijn plaats is.

Deze opmerkingen mogen dan voldoende zijn. Het schaarse materiaal laat niet toe meer over de bouwgeschiedenis van het Huis Lips, later Wijngaarden geheten, te zeggen. In ieder geval mag met bevrediging vastgesteld worden, dat het onderzoek ons een laat-middeleeuws landhuis heeft leren kennen; een onmiddellijke voorganger van de statige buitenverblijven van regent en edelman uit de zeventiende eeuw.

J. G. N. RENAUD

BLADVULLING

Bij de inwijding van het pijporgel ten gebruike ontvangen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Gereform. Minnehuis.

Looft God met bazuingeklank.
Geeft Hem eer, bewijst Hem dank,
Looft Hem met de harp en luit,
Looft Hem met de trom en fluit,
Looft Hem op uw blijde snaren!
Laat zich 't orgel overal
Bij het juichend vreugdgeschal
Tot des Heeren glorie paren!

ps. 150 : 12

26 Juni 1877

D. VAN SONNEVELD, Organist

De Commissie tot verkrijging van het pijporgel ter vervanging der Gerafine bij de godsdienstoefeningen in gebruik.

J. SCHOUTEN, Binnenvader,
W. v. D. KADEN, Godsdienstleraar,
D. v. ZONNEVELD, Organist.

DE KLOKKETOREN VAN DE MIDDELEEUWSE KERK TE LEIDERDORP

Reeds lang was het bekend, dat ten Zuidwesten van de huidige N.H. kerk in Leiderdorp funderingen lagen van een middeleeuws bouwwerk. Bij grondwerk — het leggen van waterleiding en kabels — had men herhaaldelijk **muurwerk** aangetroffen en omstreeks 1950 werd een stukje metselwerk ontgraven. Op de tekening van het architectenbureau **DEKKER** en **VAN DER STERRE**, ten behoeve van de restauratie in 1951 vervaardigd, vindt men dit brokje muur aangegeven.

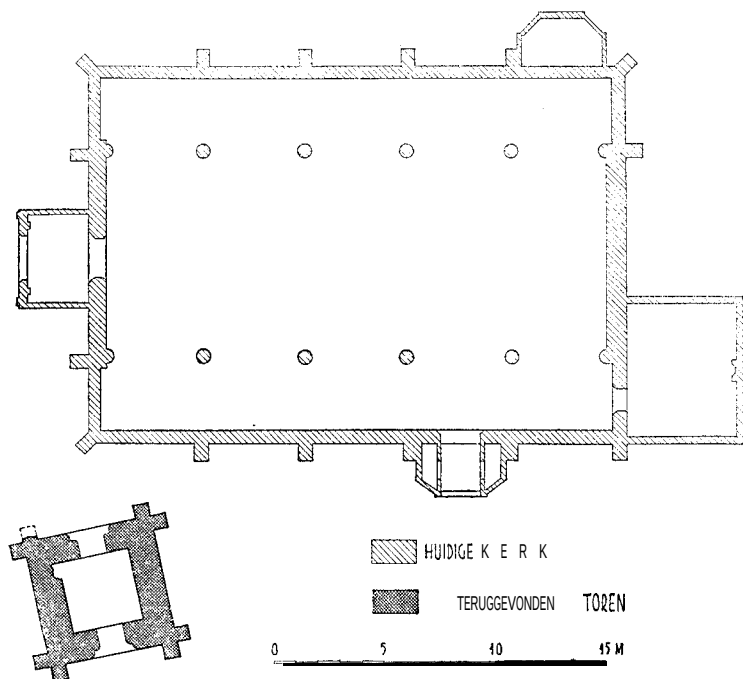
Van verschillende zijden werd de aandacht van de Rijksdienst voor het oudheidkundig Bodemonderzoek op de fundering gevestigd en de wens geuit, dat tot een nader onderzoek zou worden overgegaan.

Het Kerkbestuur verleende geredelijk toestemming en zo begon op 19 Juli een onderzoekje, dat ondanks allerlei beperkingen tot een aardig succes heeft geleid. Zowel het Gemeentebestuur als de Kerkvoogdij hebben vele blijken van belangstelling gegeven, terwijl ook de architect **VAN DER STERRE** de ontwikkeling van het onderzoek geregeld volgde. Vooruitlopend op het verslag van de werkzaamheden moet dankbaar geconstateerd worden, dat al deze belangstelling, gevoegd bij de daadwerkelijke steun van de Vereniging Oud-Leiden, ten slotte heeft geleid tot de conservering van de aan het licht gebrachte funderingen. Waarlijk een bevredigende oplossing van de vraag, wat er met het vlak onder de bestrating gelegen metselwerk bij verlaging van het loopvlak zou moeten gebeuren.

Op 19 Juli dan werd aangevangen met het verder ontgraven van het reeds aan den dag gebrachte **muurwerk** en na enkele dagen was het duidelijk, dat er geen sprake kon zijn van de overblijfselen van het middeleeuwse kerkgebouw, dat door de Spanjaarden werd verwoest.

Aanvankelijk toch scheen het, alsof de zuidelijke transeptarm van een eenvoudige kruiswerk te voorschijn zou komen; de steun-

beren op de einden van de muur gaven een sterke suggestie in deze richting. De doorgang op het midden leverde enige tijd heel wat stof voor uiteenzettingen. Maar lang behoefde men niet in het onzekere te blijven, want alras herhaalde zich de figuur van de steunberen. Ten slotte stelden we vast, de grondslagen van

Tek. A. v. Pernis

LEIDERDORP. Plattegrond van de N.H. Kerk met de fundering van de m.e. klokketoren.

een toren te hebben blootgelegd. Een middeleeuwse, uit rode baksteen van $29\frac{1}{2}$ à $30 \times 13\frac{1}{2}$ à $14 \times 6\frac{1}{2}$ cm, met muren van 125-130 cm breedte. Tegenover elkaar bevinden zich twee ingangen, voorzien van een eenvoudig geprofileerde neg. De doorgangen zijn sterk uitgesleten; een intensief gebruik is bij een klokketoren weinig aannemelijk, zodat we tot een hoge ouderdom moeten besluiten. Waar de bijbehorende kerk precies gelegen

heeft, is niet vastgesteld. De reeds aangebrachte beplantingen en het verzorgde gazon maakten het niet wenselijk, links en rechts naar de funderingen van de kerk te gaan zoeken. Enige kleine steekproeven langs de muren van het huidige kerkgebouw vermochten niet het bewijs te brengen, dat dit op de funderingen van het middeleeuwse staat. Het blijft derhalve onduidelijk, hoe nu wel precies de klokketoren ten opzichte van de kerk geplaatst was. Een aanwijzing zou men kunnen putten uit een oude kaart van 1530 (afb. 69 uit „Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland”), waarop duidelijk te zien valt, dat de toren los staat van de kerk, terwijl deze links van de toren getekend is. Inderdaad heeft men onder het trottoir vóór het tegenwoordige kerkgebouw eveneens metselwerk aangetroffen, waaraan echter tijdens de werkzaamheden geen aandacht kon worden geschonken. Wellicht komt er nog eens de gelegenheid, ook op dit punt — plaats en afmetingen van de oude kerk — klaarheid te scheppen.

J. G. N. **RENAUD**

DE GRAFSTENEN IN DE NEDERLANDS HERVORMDE KERK VAN HOOGMADÉ

De hoog nodige restauratie van het aardige 18de eeuwse kerkje op het oosteinde van het Zuidhollandse dorp Hoogmade (Gemeente Woubrugge) is nog vóór de zomer van 1954 begonnen ¹⁾. Op 19 Juni van dat jaar stond het gebouw reeds in de steigers.

Een groot deel van de tot dusverre in hoofdzaak uit tegeltjes maar voorts uit grafstenen bestaande vloer was overdekt geweest met aaneengetimmerde planken en een van de eerste daden van de betrokken aannemer was geweest dit plankier te verwijderen, waardoor de stenen vloer, de tegels en de grafstenen alle bloot kwamen te liggen.

Zodra de restauratie aangevangen was mocht ik dan ook van Monumentenzorg bericht ontvangen, dat er gelegenheid bestond de oude grafstenen van dit kerkgebouw te inventariseren.

De resultaten van mijn onderzoek mogen hier volgen.

Het bleek mij aanstonds, dat de stenen in de vloer een zodanige ligging hadden gekregen, dat daaruit kon worden opgemaakt, dat zij ten tijde van de herbouw der kerk (1722), of nog daarna, opnieuw gerangschikt waren met miskenning van de ligging van de bijbehorende graven en wel zó, dat zij stellig niet meer lagen op de plaatsen, waar zij oorspronkelijk gediend hadden. In deze vloer toch vond ik in de eerste plaats de zerk voor de tweede pastoor van Hoogmade (gestorven 29 Juli 1471), die ongetwijfeld van het koor hierheen versleept moet zijn en bovendien vond ik daar een *altaarmensa*, die, in verband met haar uitzonderlijke grootte zeker van het oude hoofdaltaar en derhalve uit het koor afkomstig moet zijn. De overige grotere stenen, alle grafstenen,

¹⁾ Er bestaat vrij wat literatuur over het kerkje te Hoogmade. Men zie in de eerste plaats Dr E. H. TER KUILE, *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Leiden en Westelijk Rijnland*, 's-Gravenhage, 1944, blz. 232; voorts de daar aangehaalde literatuur en dan nog O. C. VAN HEMESSEN, *Catalogus van Voorwerpen, welke betrekking hebben op het verleden van Woubrugge en Hoogmade*, en ten Raadhuize bewaard en tentoongesteld; A. J. VAN DER AA, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* in voce; Mr P. C. BLOYS VAN TRESLONG PRINS, *Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de Kerken der Provincie Zuid-Holland*, 11, A., Utrecht 1922, blz. 122 en C. P. M. HOLTkamp, *Register op de Parochiën, Altaren, Vicarieën en de Bedienaars*, deel IV, Rijnlandia, Haarlem, 1932, blz. 9/10 en noot 1.

lagen bovendien keurig naast elkaar gegroepeerd tegen de Noordmuur. Ook zoiets wijst niet op een oude situatie. Immers, toen de kerk nog als algemene begraafplaats diende, zullen de graven, met de bedekkende grafstenen, vanzelfsprekend, zoals overal elders, door de gehele kerk verspreid hebben gelegen.

De bovenbedoelde altaarmensa, die waarschijnlijk uit Franse kalksteen vervaardigd is en die in de rechter benedenhoek enigszins geschonden is, is lang 223 en breed 112 cm. De dikte was in verband met haar verborgenheid in het plaveisel niet te controleren en evenmin viel te constateren of de zijden recht waren, glad of op een of meer kanten bruut, dan wel al of niet flauw hol, zoals meermalen voorkomt. Op de bovenzijde der mensa waren zoals normaal, zogenaamde wijdingskruisjes zichtbaar, die aldus geplaatst waren:

Zoals gebruikelijk waren hier de lengte- en breedte-armen van deze kruisjes gelijk, maar in dit geval waren de armen enigszins onregelmatig breder wordend naar de uiteinden. Hun lengte (en breedte) bedroeg in totaal 7 à $7\frac{1}{2}$ cm.

Merkwaardig was hier vooral, dat de steen behalve de bovengetekende vijf kruisen, in normale groepering, bovendien nog een tweetal andere kruisjes te zien gaf. Dit tweetal was minder onregelmatig en bovendien zuiverder ingehakt, terwijl daarvan de lengte (en de breedte)-armen elk een afmeting van precies 64 cm hadden.

De groepering van deze twee additionele kruisen was ten opzichte van het boven reeds beschreven vijftal aldus:

Het is mogelijk, dat de toevoeging van deze laatstbeschreven twee kruisjes op een herwijding van het betreffende hoofdaltaar wijst.

De belangrijkste grafsteen in de kerk te Hoogmade is die van de pastoor MEYNAERT AERNTZON VAN AELCMAER, die ik zoëven reeds noemde. De zerk, die een iets grotere breedte dan normaal heeft, was reeds voor een deel bekend. Zij heeft in het midden

een medaillon, om de rand waarvan men leest in gothische minuskels :

Bid voir syn ziele om gods wille — een goed-gemodelleerde miskelk (zonder Hostie).

In een brede rand, doorbroken op de vier hoeken telkens door een medaillon zonder verdere versiering, leest men insgelijks in gothische minuskels dit randschrift; beginnende aan de onderzijde der zerk:

hier leyt begrau ¹⁾e he'n / meynaert aernt z' va ¹⁾ aelcmaer die de andde' cureit / va ¹⁾ deser kercke ¹⁾ was / en ¹⁾ sterf jt ¹⁾ — jaer — xiiij c- lxxi — opte ¹⁾ — xxix dach in Julio /

Zonder jaartallen te noemen verklaarde VAN HEUSSEN, dat heer MEIJNDERT AERNOUTSZ na de stichting van de nieuwe parochie Hoogmade pastoor werd. Met zoveel woorden blijkt uit deze vermelding dus niet, dat MEIJNDERT VAN ALKMAAR de eerste pastoor van Hoogmade geweest is en dat was hij inderdaad ook niet: hij moet, blijkens de hier beschreven grafsteen, de „andere” of de tweede pastoor ter plaatse zijn geweest. Of nu MATTHIJS WILLEMSZ. DE BRUIN, die deze bron op het jaar 1505 als opvolgende pastoor van Hoogmade aanhaalt, tevens de opvolger van heer MEIJNDERT geweest zal zijn, lijkt in verband met het aanzienlijke tijdsverschil wèl aan rechtmatige twijfel onderhevig.

De overige grafstenen uit de kerk van Hoogmade zijn evenals die voor de tweede pastoor van Namense steen vervaardigd. Er is er een onder, die van meer dan normale grootte is, doch de overige zijn alle aanmerkelijk kleiner. Deze grootste dan, ook al eens eerder, voor een deel althans, beschreven, is zeer eenvoudig. Hij vertoont een dubbel randschrift, hetwelk sterk afgesleten is. Nog leesbaar is het volgende; in laat-gothische minuskels :

Hier — leggen begraven — Floris / Jacobs-sz — Met H . . . t - M . . . ens . . . / getrou- sijnde — (gewees)t-28 / . . . 1 5 9 6 . . . / . . . / . . . / 0 — Zijn — tsamen — gestorue ¹⁾ / omtrent . . . uren.

Dan zijn er de navolgende zerkjes, die alle goed gebeeldhouwde letters vertonen. De volgende exemplaren zijn uitgevoerd in laat-gothische letters:

1. hier leyt begrauen — Arien / reinnouts z — sterf op den /

¹⁾ Op deze letter een afkortingsstreepje (-).

27en October Anno 1619 / ende / — dammesge mourens d,
ende starf / den Zen februarius — anno 1637

2. hier — leijt — begrauen / Aeltgen — vollebrechts — /
d,r— en ¹⁾— starf-den-17-en-/ maert — Anno — J 6 0 9

3. . . . (Cor)nelis — / . . . en-sterf den-/ . . . A° J 6 1 0.

4. hier Leit begraven pieter/ Jansz van Zijll ende sterf den /
20en Aprillis Anno I 6 2 3

5. Hier-leijt-begraue. Rippert/ Jans—z—vos—starf—den
IZ / Junij — Anno — 1 6 0 1 ende / maritgen—willems—
d'r — / zijn-huijsvrou- starf-den /7en. februarij — Anno.
1610

6. H 1 bgrauen maertgen / gerrets dochter huisvrouw van /
Jan Jacopsz van gelder sterf / op den Ilen nouember 1624

7. hi. /uan.../

Voorts is er een zerkje van hetzelfde type met vier regels,
waarvan de bovenste twee in laat-gothische letter zijn behakt en
de onderste twee in Romeinse kapitalen:

hier leyt — begrauen

Machtelt — mourijns — d,r

MARTGEN HVIBREGHT

PIETER DAMMESSEN

En de overige vier zerkjes zijn geheel van Romeinse kapitalen
voorzien :

1. HIER-LEYT-BEGRAVEN- / MAERTGEN—COR-
NELIS— / BY — HOMA — STERF -/ANNO-1644 / DEN
—I 5 — MAERT

2. HIER, LEYT, BEGRAVEN, TRYN / TGEN, CORNELIS,
HVYSVROW / VAN IACOP WILLEMS,Z STERF / DEN,
20, IVNY, 16 5 2.

3. HIER LEIT BEGRAVEN / CORNELIS DIRCKXZ /
VAN SYL STERF OP DEN /I 6 EN MAERT 16 Z 5.

4. HIER LEYT BEGRAVEN / CORNELIS PIETERSEN /
STERF DEN 2 / SEPTEMBER ANNO 16 3 3 — Lager een
klein medaillon, waarin een staand (timmermans-?) bijltje.

Ik moge hiermede mijn beschrijving eindigen en daarbij de
wens uitspreken, dat in de herstellde kerk een goed plaatsje aan
deze stenen zal worden ingeruimd.

Alkmaar, Juli '54.

J. BELONJE

¹⁾ Op deze letter een afkortingsstreepje (-).

HUIZEN MET TORENS EN HUN BEWONERS

(VAN OVERBEKE, VAN DER NATH, FOCKER)

Torens zijn op de slappe bodem van onze kustprovincies betrekkelijk zeldzaam. Men kent weliswaar de zware gevaarten van de kerktorens van Veere, Brielle, Dordt of Rotterdam en zelfs de rijzige toren van de Nieuwe kerk te Delft, maar steden als Leiden, Haarlem, Amsterdam of Alkmaar misten grotendeels deze, het stadsprofiel markerende, bouwwerken. Wel heeft Amsterdam later zijn Wesrertoren gekregen en maakte men in de 17de eeuw plannen de Nieuwe kerk van een toren te voorzien, maar tot uitvoering kwam het niet. Wat men aldaar aan torens kent, zijn — op een stenen romp — torens met houten bekroningen en dit geldt ook voor vele andere steden.

Leiden heeft bij de Pieterskerk een toren *gehad*, maar deze woei bij de storm van 1512 omver. **ORLERS** vertelt hiervan (ed. 1641, blz. 94), dat het kruis, de pijnappel en de makelaar het huis van de pater van de **Falijde Bagijnen** (thans ongeveer de school aan het Pieterskerkhof) vernielden, waarbij veel hout in het bed van deze priester terechtkwam, die echter gespaard bleef.

Men moest het verder met een afzonderlijk klokhuis doen. De Hooglandse kerk heeft iets dergelijks, maar dan ingebouwd in het westelijk langschip. De Vrouwekerk had, evenals de Begijnhofskerk, een houten, met lei beklede, spits en de meeste kloosters hadden slechts een bescheiden dakruitertje. De toren van de Nieuw Gefundeerde kerk bleef, evenals de kerk zelf, onuitgevoerd en de **Marekerk** had een wel zeer typische oplossing: Een torentje op de koepel, waardoor het gewicht over een grotere oppervlakte verdeeld werd. Het bovenstuk van de stadhuistoren was grotendeels van hout en hetzelfde geldt voor de inderdaad zeer belangrijke torens op enige van de stadspoorten, waaronder vooral de Hogewoerdspoort en de Wittepoort door haar aanmerkelijke hoogte de aandacht trokken.

ERNST BRINCK noteerde dan ook in het begin van de 17de eeuw:

„In deze statt en is geen toren maer alleen etlicke cleine torenkens” ¹⁾.

Bekijken we echter het in het Leidse Jaarboekje van 1954 tegenover blz. 120 in extenso afgebeelde prospect van **CLAUDE RIVET** van 1640 (gegraveerd in 1647), dan zien we niet alleen de hierboven genoemde torens en torentjes alsmede die van het observatorium van de Universiteit, van de Doelen, Hallen (w.o. de sierlijke Saaihal !) en gasthuizen, maar ook nog drie andere torentjes en wel rechts van de Academie, tussen Saaihal en Stadshuis en links van de Burg, respectievelijk aangeduid als „Overbeecks huys”, „Van der Nat” en „Fockers huys” (afb. 3-5). De eerste twee vinden we ook op het prospect van ca 1670 (L. Jrb. '54 t.a.p.) en wel links van de academie en midden tussen de Vrouwekerk en de Hooglandse kerk.

Wat waren dit voor torens en wat betekenden deze namen?

Het zijn niet anders dan buiten tegen het huis aangebouwde torens, bestemd voor een wenteltrap, zoals we die nog kennen bij het Academiegebouw. Men kon deze torens laten eindigen bij de zolderverdieping, maar om verschillende redenen kon de toren ook hoger worden opgetrokken. Die van het enige huizen verder aan het Rapenburg gelegen huis van „Overbeeck”, voorzien van een balustrade, diende, evenals de toren op het zijdak der Academie, als uitzichttoren of observatorium ²⁾.

Bij **VAN DER NAT** krijgt men de indruk, dat de muren hoger zijn opgetrokken om door middel van hoge ramen beter licht in het trappenhuis te krijgen, zoals we dat in de 17de en vooral de 18de eeuw in de alsdan royaler aangelegde trappenhuisen kennen. Misschien was het ook wel een kamertje in de vorm van de 18de-eeuwse tuinkoepel ³⁾. Ten slotte heeft de toren van **FOCKER** met zijn peervormige bekroning meer een sierkarakter.

Daar deze torens waarschijnlijk alle drie aan de achterzijde van het huis waren gelegen, zullen zij behalve bij **FOCKER** niet al te zeer in het straatbeeld hebben meegesproken, echter wel in de aanblik van de toenmaals over het algemeen nog met lage huizen bebouwde stad. Daar zij op het prospect van 1640 voorkomen, moeten zij vóór deze datum zijn ontstaan. Stilistisch laten de afbeeldingen geen verdere datering toe, ook niet die

¹⁾ Verg. *Leidsch Jaarb.* 1925/6, blz. 20.

²⁾ Het observatorium v.d. academie had toenmaals een tentvormig dak.

³⁾ Bij de Doelen vond men er een draaibare kamer bestemd voor kleine maaltijden. Verg. *Leids Jaarboekje* 1951, blz. 79.

van op het prospect bij **HAGEN** in 1670 ¹⁾). Alleen de geschiedenis van de huizen en hun eigenaren kan hier misschien uitsluitend geven.

Wat nu deze eigenaren betreft, waren we zo gelukkig met betrekking tot de eerste en ongetwijfeld ook belangwekkendste — **MATTHEUS VAN OVERBEKE** — het familieregister weer terug te vinden ²⁾, een bron welke zeker een bredere publicatie verdient. Mede aan de hand van het reeds in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (IV) door J. A. **WORP** meegedeelde en de andere hierna te noemen gegevens kunnen wij thans de volgende schets van 's mans leven en ook enigszins van zijn persoon geven.

VAN OVERBEKE werd 2 1/3 1 Mei 1584 te Keulen geboren als zoon van de uit Vlaanderen afkomstige **PIETER VAN OVERBEKE** en **CATHARINA PLAQUET**. 16/26 Augustus 1613 huwde hij te Frankfort de tien jaar jongere **AGATHA SCHOLIERS** (geb. Frankfort 10 Juli 1594, dochter van de eveneens uit Vlaanderen afkomstige **HANS SCHOLIERS** en **AGATHA BODECKER**) en nadat hij zich reeds op 19 Februari 1617 in het Leidse Album Studiosorum had laten inschrijven, herhaalt hij dit 28 Juli 1621 nog eens, vermeld als „alens familiam” (verzorgende een gezin). Het echtpaar heeft dan reeds twee zonen (een eerste is jong overleden): **JOHANNES** (geb. Frankfort 16 December 1617, overl. Amsterdam 1 December 1680) en **MATTHIAS** (geb. Amsterdam 28 October 1620, overl. Hamburg, aan de kinderpokjes bij zijn oom **MATTHIAS BODE**, 28 Juni 1624). Zij hadden zich eerst 31 Augustus 1620 te Amsterdam gevestigd, maar 11 Januari 1621 trekken zij naar Leiden (fam. reg. f. 8 vo.) ³⁾.

¹⁾ De kaarten van **LIEFRINCK** (1578), **BAST (1600)** en **BAEU** (ca 1640, grotendeels copie naar **BAST**) laten ons in het onzekere. Alleen geeft **BLAEU** (in het nieuwe stadsgedeelte en derhalve niet naar **BAST**!) een soortgelijk en zelfs nog pregnanter beeld van Focker's toren, dan **HAGEN** dit deed.

²⁾ Zie *Navorscher* 28 (1878), blz. 238 e.v., alwaar een gedeelte gepubliceerd, doch met een onjuiste verdere aanduiding. Het bevindt zich in de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage. Wij volstaan met naast de in ons verhaal vermelde personen nog de volgende namen te memoreren: **VAN WINGEN**, **BODE**, **DE HERTOGE**, **SCHONCK**, **HUNTHUM**, **DORERS**, **BAS-SERODE**.

³⁾ De andere kinderen zijn allen te Leiden geboren: **HIERONYMUS PIETER**, 29.3. 1624 († Den Haag 31. 10. 1679); **AGATHA**, 25. 10. 1626 († Den Haag 12. 10. 1681); **CATHARINA**, ll. ll. 1628 († na 8 dagen);

Hij betrok het zeer aanzienlijke huis aan het Rapenburg, thans nr 65 en zetel van de V.V.S.L., hetwelk hij (het was toen zelfs nog groter dan thans) in 1623 van de erven van jonker **WILLEM VAN MATHENESSE** kocht, wiens geslacht het reeds in de 16de eeuw had bezeten.

De toren mag wel als een kenmerk van een adellijke stads-residentie worden opgevat. Naar de stijl te oordelen dateert de bekroning echter uit het eerste kwart van de 17de eeuw. Maar zouden de **MATHENESSES** in deze periode hun huis verfraaid hebben? We houden het er eerder voor, dat de zeer vermogende ¹⁾ **VAN OVERBEKE**, wiens naam ook aan deze toren verbonden was, deze „belvédère” aanbracht.

Ook verder had deze naar Holland gekomen Vlaming aanzienlijke aspiraties wat zijn behuizing betreft. In 1623 laat hij namelijk het Hof van Alphen of Oud Kalslagen op- of verbouwen en van een toren voorzien ²⁾. Het is interessant, hoe een **Engelsman** ³⁾, die Alphen in het voorjaar van 1634 bezocht, de bezitting van „**Lord OFFERBEAKE**” beschrijft. Het huis lijkt wel veel, maar binnen in de kamers is niets bijzonders te zien. Achter het huis is een vijver en er is niet alleen een ruime tuin maar ook een boomgaard en een visvijver, terwijl men aan de overkant van de weg, tegen de Rijn, merkwaardige heggen vindt. Aan het einde hiervan wil de eigenaar een kamer bouwen, vanwaar hij over de Rijn kan kijken, waarschijnlijk derhalve een der eerste „koepels”. Hoe het huis er 80 jaar later uitzag, leert ons afbeelding 2.

VAN OVERBEKE moet een zeer belangrijke kunstverzameling hebben gehad. **ARNOUT VAN BUCHEL** ⁴⁾ zag in Mei 1628 bij hem schilderijen van **RUBENS**, **BAILLY**, **VAN CONINXLO**, **PORCELLIS**,

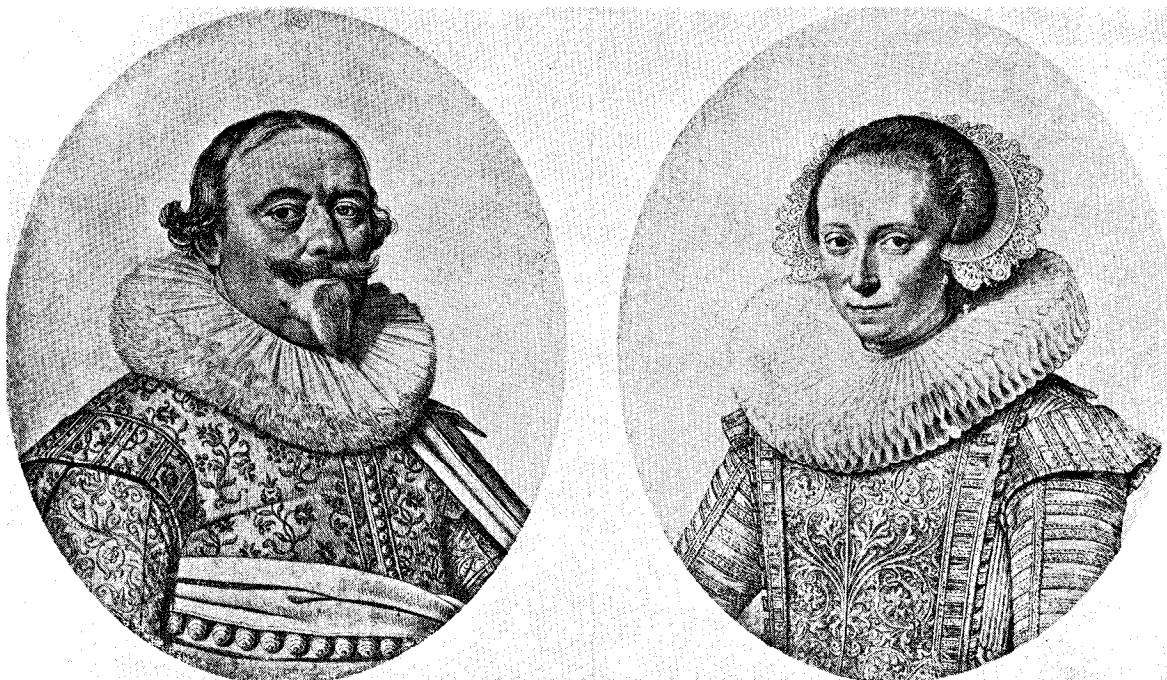
BONAVENTURA, 28. 5. 1630 (niet te verwarren met zijn op 23. 10. 1705 overl. geijknamige neef, de schilder; † Amsterdam 18. 1. 1718) ; **ARNOUT**, 15. 12. 1632 (dit is de dichter, † Amsterdam 19. 7. 1674).

¹⁾ Voor de 1000ste Penning wordt hij bij zijn komst voor f400.000 aangeslagen, maar later blijft het voor de 200ste Penning toch nog steeds f 200.000. Blijkens de verpondingen moet dit huis ook zeer omvangrijk zijn geweest.

²⁾ Hij procedeert nl. met de leveranciers. In 1626 trekt zelfs een speciale commissie, w.o. Prof. **POLYANDER**, burgemeester **ORLERS** en de stads-metselaar **BILDERBEEK** naar Alphen. Zij zullen zeker goed ontvangen zijn! Zie L. Jb. 1920, blz. 151; Arch. Acad. Vierschaar 11 f. 93 vo; t.z.p. f. 99 vo; Oud-Holland 22 (1904), blz. 67.

³⁾ **WILL. BRERETON**, *Travels zn Holland etc.*, ed. by Edw. **HAWKINS**, 1844, blz. 44 (aanw. Gem.-archief Amsterdam).

⁴⁾ G. J. **HOOGWERFF** en J. Q. **VAN REGTEREN ALTENA**, **ARNOLDUS BUCHELIUS**, *Res Pictoriae* (1928), blz. 63 en 66.

Afb. 1. PORTRETTE VAN EEN ECHTPAAR, WAARSCHIJNLIJK MATTHEÛS VAN OVERBEEK
EN AGATHA SCHOLIERS. (Pentekening op paneel door **DAVID BAILLY**.
Prentenkabinet der Rijksuniversiteit te Leiden.)

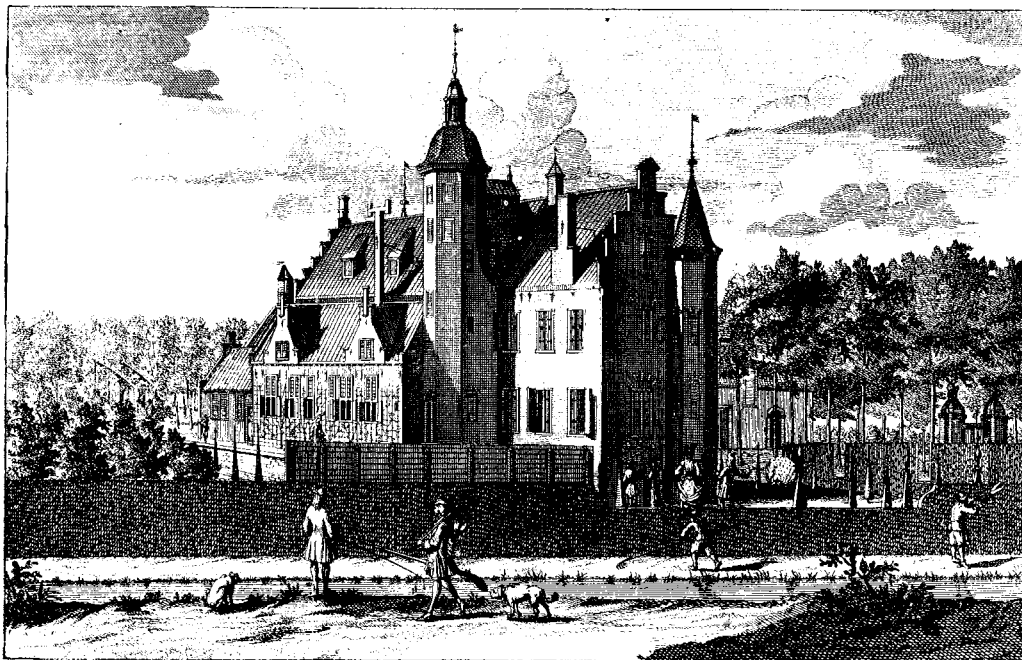

Foto Gemeente-archief

Afb. 2. HET HUIS TE ALPHEN OF OUD KALSLAGEN BUITENVERBLIJF VAN MATHEUS
VAN OVERBEEK. (Prent van FR. VAN BLEISWIJCK, 1714.)

VAN DE VELDE, **SAVERY** en **VRANCX** en waarschijnlijk te zelfder tijd zag hij daar eveneens de met de pen door de Leidse schilder **DAVID BAILLY** gemaakte portretten van het echtpaar. Wij veroorloven ons de vrijheid, om de twee portretten in het Leidse Universiteitsprentenkabinet hiermee vragender wijze te vereenzelvigen. Is het **costuum** niet van ca 1628? En kunnen we hier niet een echtpaar van respectievelijk 44 en 34 jaar voor ons hebben? We zullen zo dadelijk zien, dat de aard van de man vrij aardig met dit zelfbewuste en zelfs van een zekere protserij niet vrij te pleiten uiterlijk overeenstemt (afb. 1) ¹⁾.

Een bijzonder belangrijke aanwinst voor zijn collectie verkreeg **VAN OVERBEKE** in 1635, toen hij van de familie **IMHOFF** te Neurenberg 14 oude Italiaanse drukken van klassieke schrijvers kocht, afkomstig uit de bibliotheek van **WILLIBALD PIRKHEIMER**, welke boeken door niemand minder dan **ALBRECHT DÜRER** met tekeningen versierd waren ²⁾.

Hij stond in nauwe relatie met zowel Nederlandse als buitenlandse geleerden, gelijk **BARLAEUS**, die een aantal gedichten aan hem schreef. Beiden logeerden bij elkaar, waarbij **VAN BAERLE** ook herhaaldelijk te Alphen toefde ³⁾. Toen **VAN OVERBEKE** in 1635 een assignatie van de koningin van Bohemen om geld op de Engelse groottresorier had en deze laatste bij zijn overlijden zijn zaken in wanorde achterliet, moest **BARLAEUS** zijn collega **VOSSIUS** bewegen een brief te schrijven aan de bisschop van Canterbury, die voorzitter van een commissie van onderzoek was en mogelijk de vereffening kon bevorderen ⁴⁾.

Wekelijks had te zijnen huize een bijeenkomst van geleerden plaats, waarbij **BARLAEUS** ook aan het debat deelnam ⁵⁾. Hij laat

¹⁾ Deze tekeningen op paneel werden gekocht op de veiling Amsterdam 27.4.1937 nr 15. Zie Over **BAILLY** **J. BRWN** in Oud-Holland 1951 (66), blz. 160.

²⁾ Zie *Preuss. Jahrb.* 49 (1928), Beiheft, blz. 1 e.v. Hij betaalde 350 Reichsthaler. Later kocht hij nog voor 700 RT o.m. een aan **LUCAS VAN LEYDEN** toegeschreven Madonna. Er waren meer kapers op de kust, zoals **A. BLOEMAERT** voor een Amsterdamse verzamelaar en Lord **ARUNDEL**, die in 1636 de rest van de boekerij voor 350 RT kocht. Zie ook *Preuss. Jb.* 1930 blz. 175 en 1933, blz. 91 e.v. La *Bibliophilie* 40 (1938), blz. 241-263, Verg. *Vom Nachleben Dürers* (Anzeiger des Germanischen National-Museums 1940-1953), blz. 184.

³⁾ Verg. **C. BARLAEI**, *Poematu II*, blz. 85: Ad amplissimum virum Matthiam Overbeckium ruri, ad castra Albiana viventem, qua vitae urbanae & rusticae discrimina describuntur.

⁴⁾ Brief d.d. 3 Juni 1635, U.B. Amsterdam 17 A ij.

⁵⁾ *Oud-Holland IV* (1886), blz. 243.

buitenlandse studenten op zijn kosten te Leiden studeren, zij wonen bij hem. Ook talrijke neven uit Duitsland vinden we in het album studiosorum, naast de eigen zonen, die overigens, waarschijnlijk uit hoofde van vader's positie, op wel zeer jeugdige leeftijd in dit register vermeld werden. Een brief van **GEORG CALIXTUS** van 1627 ¹⁾ geeft een aardige kijk op de relatie met buitenlandse geleerden. Zijn naam komt voor in het album amicorum van Paludanus ²⁾.

Toch werd deze zo vlak naast de Academie wonende man, die door zijn voorname woning, zijn collectie, zijn relaties en zijn geldelijke steun waarschijnlijk ter plaatse in hoog aanzien stond (en in ieder geval vond, dat hij dat verdiende), niet overal zo maar dadelijk aanvaard. In 1625 introduceert **JACOB VAN DEN BURGH** hem bij **CONSTANTIJN HUYGENS** met een verwijzing naar zijn rijkdom ³⁾, maar vier dagen later antwoordt **HWGENS**: „Wat ziet gij toch in **OVERBEKE**? De man is rijk, maar hij lijkt mij erg gewoon.” En wij vragen ons weer af, of deze kwalificatie niet wonderwel bij **BAILLY'S** portret past. Vijf jaar later heeft **BARLAEUS** echter waarschijnlijk nog eens een poging gedaan deze begeerde relatie te cultiveren, want dan schrijft **HWGENS** aan **VAN BAERLE**: „**OVERBEKE**, die zulk een goed gebruik maakt van zijn rijkdom, wil ik wel eens leren kennen en met U gaarne zijn verzameling bekijken.”

Waaruit die rijkdom bestond, weten we niet precies, maar uit talrijke notariële verklaringen blijkt hij o.m. zaken te doen in huiden ⁴⁾ en verder heeft hij van zijn schoonvader een mijn in Schlackenwald en Schönfeld in Bohemen geërfd, waar hij en vooral later zijn weduwe veel moeite mee hadden ter zake van het beheer. Een daarover voor de academische vierschaar gevoerd proces (als Academie-burger kon hij dat doen) geeft in 1628 een voor hem onbevredigend resultaat en hij gaat in hoger beroep, iets wat juist met het oog op de privileges der universiteit niet mogelijk was ⁵⁾.

¹⁾ Bibl. Rem. kerk (U.B. Amsterdam) 111 E 3 nr 81. Zie ook nr 82. Ook de U.B. te Leiden bezit aan hem gerichte brieven.

²⁾ Kon. Bibl. 's-Gravenhage.

³⁾ Is qui hasce litteras tibi traditurus est, a fama tibi fortasse notus, Overbeckius est ille, quem Pluti nepotem credas, si divitias spectes. J. A. Worp, *De briefwisseling van Const. Huygens I*, blz. 179, 181 en 272.

⁴⁾ Notarieel archief no 121 passim.

⁵⁾ De zaak kwam zelfs in de academische senaat ter sprake. Zie P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschied. der Leidsche Univ. II* (1916), blz. 137;

Te midden van een dergelijk proces, mogelijk met de erven van zijn broer **PIETER** te Hamburg ¹⁾, stierf hij 4 Juli 1638, zijn vrouw en kinderen in niet geringe moeilijkheden achterlatend. Het huis aan het Rapenburg wordt nog wel niet verkocht, maar in 1639 treft **BARLAEUS** bij **ANTONIEVAN ZURCH**, dieinhethuisvan **VAN OVERBEKE** woont, **HOOFT** en zijn vrouw ²⁾. Mei 1641 wordt het huis te Alphen overgedragen aan de familie te Hamburg ³⁾, die mogelijk uit hoofde van het proces een vordering op de boedel had. En nadat de kunstschilder **PHILIP ANGEL** zijn het vorige jaar voor het St Lucas-gilde gehouden rede „Lof der Schilderkonst” nog in 1642 aan de oudste zoon, **JOHAN**, als bezitter van een „Konst-Cabinet” had opgedragen ⁴⁾, schrijft **BARLAEUS** de eerste Mei aan **JOACHIM WICKEFORT**, onder aanhaling van het oude proces, dat die dag de schilderijen worden geveild ⁵⁾. Ja, hadden we daar maar een inventaris of catalogus van ! We zouden heel wat meer weten. Maar helaas, alle bronnen zwijgen verder op dit punt. Nadat in December 1640 reeds een aantal boeken zijn verkocht, wordt waarschijnlijk kort na 16 November 1648 de rest van de bibliotheek geveild ⁶⁾. Ook hier tasten we, ondanks het feit dat de weduwe een lijst der boeken aan de magistraat moet hebben overgelegd in het duister omtrent de ware inhoud dezer boekerij.

Acta Senatus f. 122; Acad. Vierschaar 11 f. 90 (21 Oct. 1625). Zijn tegenpartij, de Duitse edelman **ADOLPHUS WYNHUYSIUS NOBILIS A SCHWARZBACH**, liet zich 10 Oct. 1628 ook als lid der Universiteit inschrijven.

¹⁾ Verg. not. *arch.* nr 367 acte 94 dd. 29 Sept. 1637. Het is merkwaardig, dat zijn neef Joost, die de Hamburgse familie vertegenwoordigde, zowel in 1633 en 1637 alsook waarschijnlijk nog eens op 4 Juni 1638 als student wordt ingeschreven, de laatste keer met een uitvoerige? weer doorgehaalde, toelichting, waarin sprake is van stadsbestuur en privileges der universiteit.

²⁾ *Oud-Holland VI* (1888) blz. 98. Zie voor verdere relaties tussen **VAN OVERBEKE** en **BARLAEUS** ook *Oud-Holl. IV* (1886), blz. 184 noot, 1; id. *VI* (1888), blz. 102; id. *VII* (1889), blz. 117/8.

³⁾ Het zijn de weduwe van zijn broer **PIETER**, **HELENA HUNTHUMS**, en haar kinderen, o.m. **JOOST VAN OVERBEKE**, koopman te Stade. Zie Not. Doude (not. *arch.* 619, nr 19; zie voor de afwikkeling van de boedel ook nog not. *arch.* 618-624).

⁴⁾ Zie **W. MARTIN**, *Gerrit Dou* (Diss. Leiden 191 I), blz. 12.

⁵⁾ *Picturae Overbekianae hodie sub hasta venduntur. Viduae valent et mecum carnis sua desideria crucifigunt miserae; manet alta mente repositum coniugis officium veterisque insania lecti.* Raptim Leidae proprod. Cal. **Maij** 1642 (Hoofts Brieven IV, blz. 354.).

⁶⁾ Not. Doude, not. *arch.* 626 acte 143 dd. 2 Maart 1649; Ger. Dagb. Z.f. 263 vo.

Kort daarna, 30 Juni 1649, overlijdt ook, nog betrekkelijk jong, de weduwe AGATHA SCHOLIERS. 29 April 1652 gaat het huis, na afsplitsing van een groot deel (het blijft nog altijd van aanzienlijke omvang), over aan CHARLES LOTEN, om vervolgens een reeks van deftige en bekende personen, waaronder twee maal het geslacht DE GIJSELAAR, tot woning te dienen ¹⁾.

Thans het huis „VAN DER NAT". Na de uitvoerige gegevens, welke de student M. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND in 1936 in zijn *Schets eener geschiedenis der Studentensociëteit Minerva* (blz. 47-52) over dit huis publiceerde, kunnen wij over VAN DER NAT kort zijn. Dit huis lag aan de Breestraat op de hoek van de Vrouwesteeg, derhalve de oostelijke flank van de tegenwoordige Sociëteit Minerva met nog een heel stuk van de verdere steeg. Eertijds was het de woonplaats van een eveneens adellijk geslacht, de VAN ASSENDELFTS, die het in 1582 verkochten aan de evenals VAN OVERBEKE uit Antwerpen stammende drukker CHRISTOFFEL PLANTIJN, wiens schoonzoon FRANÇOIS VAN RAPHELINGEN er het drukkersbedrijf uitoefende. Na de liquidatie van deze drukkerij ging het huis in 1626 over aan „juffrouw" JOHANNA VAN DUIVELANDE, weduwe van DIRCK VAN DER NATH aan welk zeer vermogend geslacht de heer W. J. J. C. BIJLEVELD een uitvoerige studie wijdde ²⁾.

In 1666 ging het huis over op TYMANN SPRONGH, wiens zoon CORNELIS in het er naast gelegen pand het ook wel naar hem genoemde Heilige Geest-hofje stichtte.

Ten slotte het huis van FOCKER. Dit moet geweest zijn het voormalige woonhuis van de familie KRANTZ, Oude Singel 88,

¹⁾ Voor de eigenaren zie Vetusregister 1 f. 117 vo; Bonb. A 11 f. 263; Bonboek Noordrapenburg f. 128a. Zie ook Hoofdgeld NRB 26 vo (gezin!); Verpondingen 1632 NRB 223; 200e penning 1623 f. 108 enz. Uit het notar. arch. noteerden wij nog nr 618 acte 20, 86; nr 619 acte 3 (i.z. verkoop huis De Schaapscheeren te Amsterdam), acte 133, 167; nr 620 acte 114; nr 621 acte 65; nr 622 acte 94, 95; nr 623/41; nr 624/92; nr 625 acte 21, 22, 28; nr 626 acte 20, 91, 105, 116, 139, 143; nr 627 acte 145, 146. Voorts nog not. arch. nr 367 acte 94 (proces tussen MATHEUS en de erven van zijn broer PIETER, die later eigenaar zouden worden van 't Hof van Alphen!); nr 121 acte 100 (test. v. h. echtpaar d.d. 23. 7. 1632), 111 (i.z. het huwelijk van zijn nicht CATHARINA v. o. met DANIEL SCHONCK, eigenaar van Klein Poelgeest); nr 122 acte 32, 37, 43, 46, 56.

²⁾ Ned. Leeuw 57 (1939) k. 532 e.v.

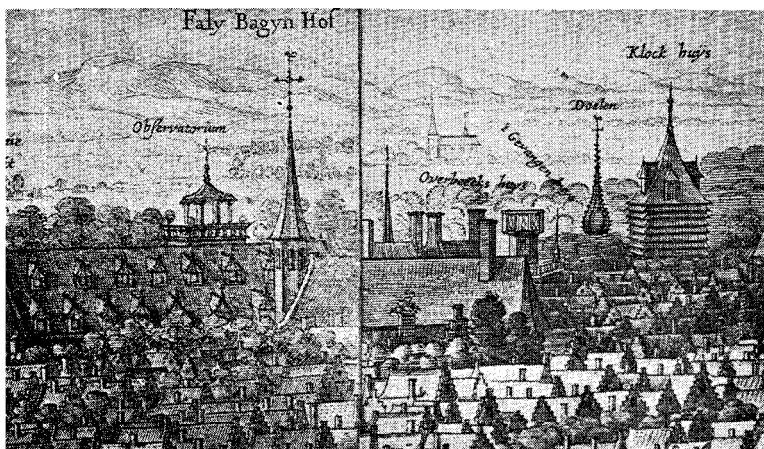

Foto Gemeente-archief

Afb. 3. PROSPECT VAN LEIDEN 1640/7.

V.l.n.r. de daken van Academie en Begijnhofskerk (Univ. Bibliotheek.)
Rechts, achter het laatste, de toren van Van Overbeek.

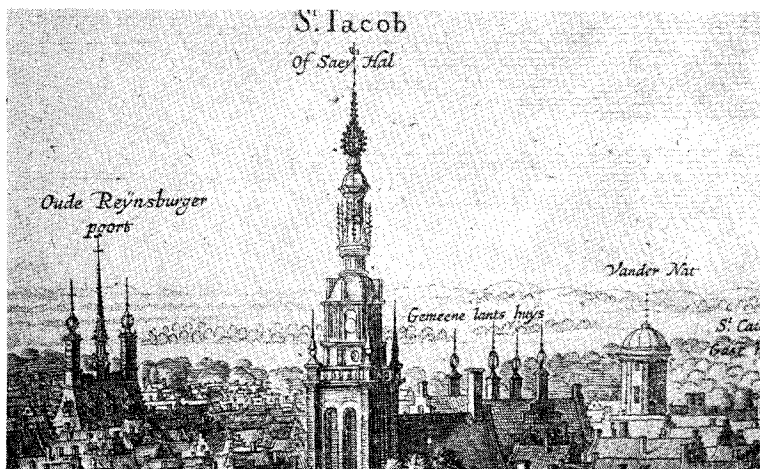

Foto Gemeente-archief

Afb. 4. PROSPECT VAN LEIDEN 1640/7.

Rechts de toren van Van der Nath.

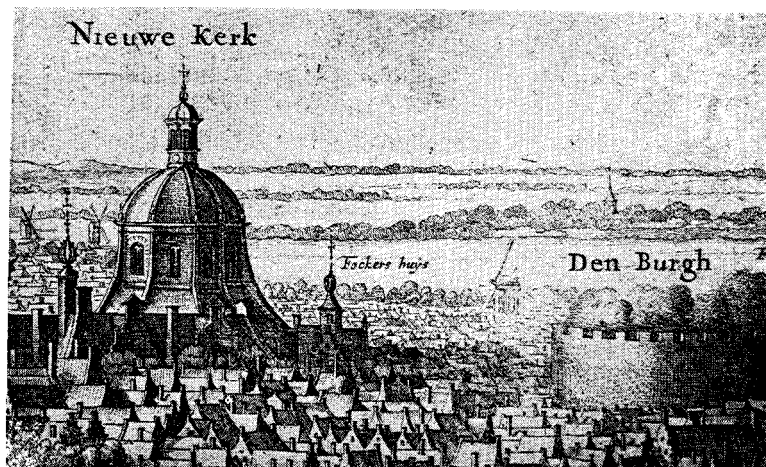

Foto Gemeente-archief

Afb. 5. PROSPECT VAN LEIDEN 1640/7.
FOCKERS huis rechts van de Nieuwe of Marekerk.

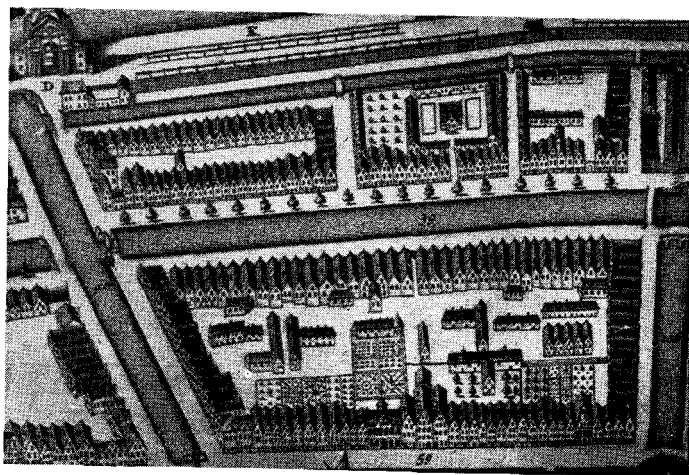

Foto Gemeente-archief

Afb. 6. HET STADSDEEL NOORDELIJK VAN DE OUDE
 SINGEL (59). Tussen Korte Mare (40) en Voldersgracht (106).
 Middenonder: Het brede huis met toren van Focker. Linksboven:
 De Marepoort (D). Rechts, boven de Langegracht (39) : Het door
 Bilderbeecq gebouwde hof, thans Koninginnenhof.

(Detail van de kaart van Hagen, 1670)

op welke plaats, na de brand van 1899, het huidige kantoor van de firma J. J. **Krantz** en Zoon werd opgetrokken.

Op 26 Juni 1612 verkoopt het stadsbestuur in dit nieuwe stads-gedeelte een drietal erven aan een combinatie, welke 3 Februari 1617 deze huisplaats weer door verkoopt aan **ANTHONIS JORISZ. FOCKER**, die er een of meer huizen op bouwt en deze het volgende jaar herhaaldelijk met renten belast ¹⁾).

Deze **ANTHONIS JORIS FOCKER** moet de zoon zijn geweest van **JORIS CLAESZN. FOCKER**, biertapper aan de Hogewoerd op de hoek van het Gangetje. **ANTHONIS** huwde 17 December 1583 als „schoenmaker” met **EMMETJE JANS VAN WOERDEN** ²⁾).

Het moet **FOCKER** ogenschijnlijk naar den vleze zijn gegaan, hij wordt althans voor de 1000ste penning eerst in 1622 voor 24.000 gld. en in 1624 voor 30.000 gld. aangeslagen. Maar reeds is het begonnen te rommelen. Hij moet 11 September en 29 October 1623 de opbrengst van een zeer omvangrijk huizenbezit afstaan ter delging van twee verschillende schulden ³⁾). Hij blijkt dan behalve het reeds eerder door hem verkochte woonhuis (zie hieronder) minstens nog de volgende huisjes te bezitten: 14 aan de Jan Vossensteeg in „twee distincte poortjens”, 24 in twee poortjes aan de Langegracht, 52 tussen Oude Singel en Lange Gracht tegenover de Bierkaai, d.i. het eerste gedeelte van de Oude Vest, derhalve zoals uit de beschrijving blijkt . . . de huidige Fokkestraat, Fokkeplein en de daartussen gelegen huizen aan de Lange Gracht, thans Lammermarkt (waarmee tevens de namen dezer straten verklaard zijn!) en ten slotte 12 huizen aan de Cromme elleboogsteeg uitkomende op de Nieuwe Beestenmarkt, derhalve samen 102 huisjes, waarschijnlijk uiterst kleine woningen, bestemd voor de steeds aangroeiende arbeidersbevolking, waarvan deze „huisjesmelker” een belangrijk deel van zijn inkomsten moest trekken. 12 Januari 1624 wordt hij onder curatele gesteld ⁴⁾ en 15 Juni ook nog gearresteerd blijkbaar wegens de in te vorderen 500ste penning ⁵⁾). 23 December 1626

¹⁾ Verg. Oud Belastingboek C 11 vo; N.B. verkeerd gebonden. Zie ook **Bonboek Nieuw-Mare**.

²⁾ Zij wordt begraven 1 Febr. 1629; zie voorts Bevolking 1581 f. 134 en kaartboek **DULMENHORST**, uitg. **PLEYTE**, *Leiden voor 300 jaar*, nr 18.

³⁾ Notar. archief 209, notaris **PIETER CLAESZ. VAN RIJN**, nr 174 en 202.

⁴⁾ Rechterlijk archief 57 f. 241.

⁵⁾ Notaris **ADR. CL. PAETS**, notarieel archief 184, f. 173, 16 Juni 1624. O.m. notarieel archief 186 acte nr 257 dd. 15 Aug. 1626 verkoop van

wordt hij in een notariële akte zelfs met de nederige aanduiding van „steenbikker” vermeld (notarieel 344 nr 3) ! Mogelijk levert een nog dieper onderzoek meer op omtrent zijn verdere beleggingen. Wij willen ons hier verder alleen tot zijn trotse woning beperken.

Blijkens de kaart van HAGEN van 1670 moet het een zeer aanzienlijk huis zijn geweest met aan weerskanten van de monumentale ingang twee ramen, waarboven een verdieping en een topgevel op de middenpartij. Achter het (in tegenstelling met de andere huizen van deze buurt) in de lengte van de straat geplaatste dak verrijst het torentje. Een zeer grote tuin met aan het einde een gebouw met rechts een koepeltje of iets dergelijks, diende tot een aangename ontspanning.

Drie of vier jaar na de bouw had FOCKER, waarschijnlijk moeilikheden voorziende, het grote huis reeds verkocht aan de zwagers CLAES JACOBSZ VAN BERCKEL, lakenkoper en CHRISTIAEN PORRETH, apotheker, uit welk bezit (PORRETH is inmiddels overleden) het huis in 1629 overgaat aan Dr GERRIT VAN LANSCHOT, in 1639 aan Mr JOOST BUYCK, in 1670 aan DAVID VAN ROYEN en in 1682 aan SYMON DROLLENVAU ¹⁾).

Het is opmerkelijk, dat hoewel FOCKER het huis in 1621 verkocht (mogelijk bleef hij er blijkens het register van de 1000ste penning nog enige jaren wonen ²⁾) het in 1640 nog als FOCKER's Huis werd aangeduid. En zeer merkwaardig is, dat deze burgerman-huizenspeculant zijn nieuwe woning in deze „moderne” wijk nog tooide met een aan de adellijke stadsresidenties van weleer herinnerende toren.

E. PELINCK

huisjes. Schultboek H. (Rechterl. archief 50) f. 47 vo e.v. geeft opsomming van de vorderingen. 22 Juli 1630 wordt het geval „afgesproken”.

¹⁾ Zie **Bonboek** Nieuw-Mare XIV. Het derde huis verkocht FOCKER in 1621 afzonderlijk. **VAN ROYEN** liet waarschijnlijk in 1670 de prachtige binnenpui van de beeldhouwer **PIETER XAVERY** aanbrengen. (Zie Beschrijvende catalogus van Beeldhouwwerken enz., Sted. Museum de Lakenhal, Leiden 1951 nr 29.)

²⁾ Zijn vrouw wordt bij haar overlijden in 1629 vermeld als „in de Nijenstadt”. Mogelijk woonde de steenbikker toen in een van zijn voormalige kleine huisjes.

HET KONINGINNEHOF

Nu wij toch het stadsgedeelte ten Z.O. van de Marepoort hebben afgebeeld, willen wij nog even de aandacht vragen voor het als een hofje aangelegde huizencomplex ten N. van de Lange-gracht (39).

Het Bonboek Nieuw-Mare f. 313-325 leert ons, dat de metseelaar **WILLEM CORNELISZ. VAN BILDERBEEK** deze grond in de Nieuwstad op 13 Juni 1616 van de stad kocht, kennelijk een zelfde opzet als de zoëven genoemde **ANTHONIS FOCKER**. Het wordt aangeduid als een „Poort” bestaande uit 24 huisjes met vier bleken en een bornput, een situatie, welke we ook op de kaart van **BLAEU** duidelijk zien. Later heeft men er blijkbaar nog meer inkomsten van willen hebben door er nog 6 huisjes middenin te bouwen. Via zijn zoon **WILLEM WILLEMSZ. VAN BILDERBEEK**, lakenreder, komt het geheel aan zijn kleindochter **WILHELMA**, gehuwd met **FRANÇOIS SCHREGEL**, welk echtpaar dit bezit aan de Doopsgezinde Gemeente vermaakte (1705). Na er de laatste jaren nog een goede **f** 220.— per jaar van getrokken te hebben verkoopt deze Gemeente de 3 1 huisjes in 1791 voor **f** 1006.—, waarvan nog **f** 153.— kosten afgaan, wel tekenend voor de tijdsomstandigheden. Belangstelling was er blijkbaar niet voor deze arbeiderswoningen. Op de kaart van Leiden van 1850 wordt dit hof als „Schans” vermeld; in 1892-1893 bouwde een particulier op dit terrein een aantal nieuwe woningen, onder de naam „Koninginnehof”, welke thans in verschillende handen, w.o. de Gemeente Leiden, zijn.

E. P.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE WAALS-HERVORMDE KERK TE LEIDEN

Indien men het criterium aanneemt, dat daar, waar een geordend leraar optreedt en een gemeente om zich verzamelt, een kerk wordt gesticht, dan is het begin der Waalse gemeente van Leiden te zoeken in het optreden van GUILLAUME FEUGERAY, de eerste theologische hoogleraar onzer Hogeschool. FEUGERAY, een Fransman, predikant te Rouen en door zijn gemeente tijdelijk aan Leiden geleend, hield vrij geregeld godsdienstoefeningen in het Frans; en dit wel met speciale goedkeuring van Prins WILLEM VAN ORANJE ¹⁾. Het had zijn instemming, dat de akademieburgers van niet-Nederlandse afkomst de verkondiging in een wereldtaal konden horen; en niet minder, dat de landslui hier een hulpmiddel tot het aanleren van het Frans konden vinden. De beginnende zelfstandigheid van Nederland, zich in de eigen Hogeschool manifesterend, kon immers het gevaar van cultureel isolement met zich brengen: ook hierin wilde de Vader des Vaderlands voorzorgen nemen. Dit eerste begin duurde slechts enkele jaren; FEUGERAY ²⁾ keerde in 1579 naar zijn land terug.

Het door hem begonnen werk vond voortzetters. Ook de nieuwe theologiae professores, LAMBERT DANEAU (kersvers uit Genève) en HADRIANUS SARAVIA (voormaals predikant op Guernsey, in Vlaanderen en elders) waren eveneens Franstalig en gaarne bereid in die taal te prediken — of in het Latijn, wat SARAVIA's deel ook was. Maar overigens waren er tussen hen grote verschillen. DANEAU stond op zijn recht en zijn plicht, de Waalse gemeente volledig te organiseren met een geordend consistorie, om met dit consistorie ook de kerkucht volledig uit te oefenen, te beslissen over toelating tot en wering van het avondmaal, kortom een volledige gemeente te zijn. Toen hij nu hen, die vanwege de Coolhaes-twist in de Hollandse gemeente onder censuur gesteld waren, tot zijn Waalse Avondmaal toeliet,

¹⁾ MOLHUYSEN, *Bronnen Gesch. Leidsche Universiteit* I, doc. 49 (blz. 65*).

²⁾ Voor de biografische literatuur verwijzen wij eens voor al naar de naamlijst der predikanten aan het slot van dit artikel.

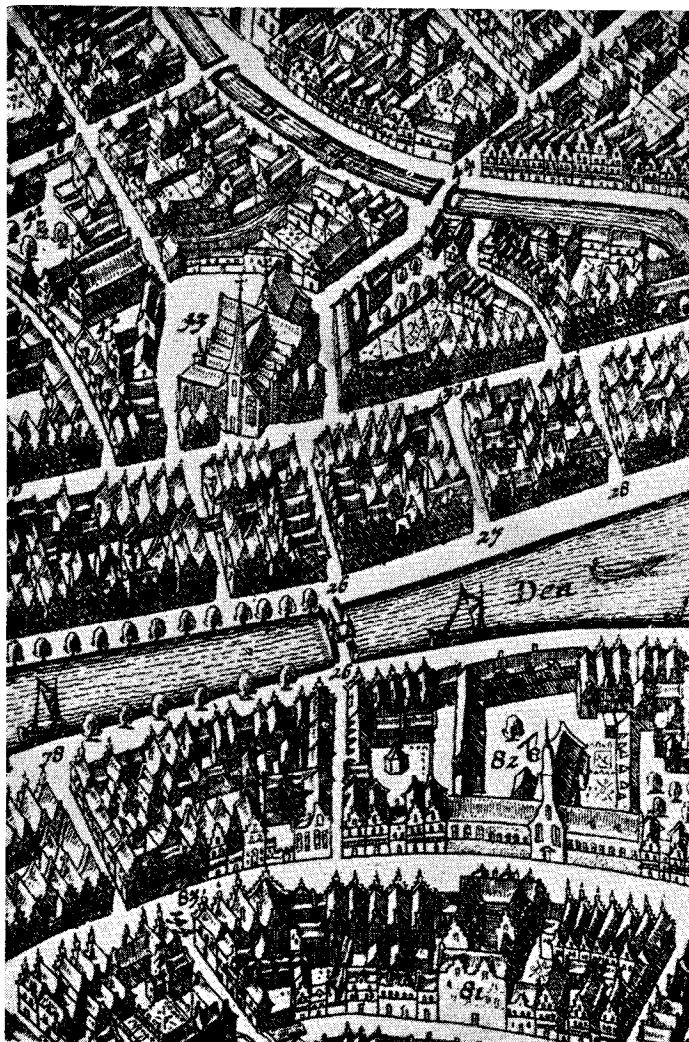

Foto Wolfslag

DETAIL VAN DE KAART VAN BLAEU (1640) MET
VROUWEKERK (43) EN CATHARINAGASTHUIS (82).

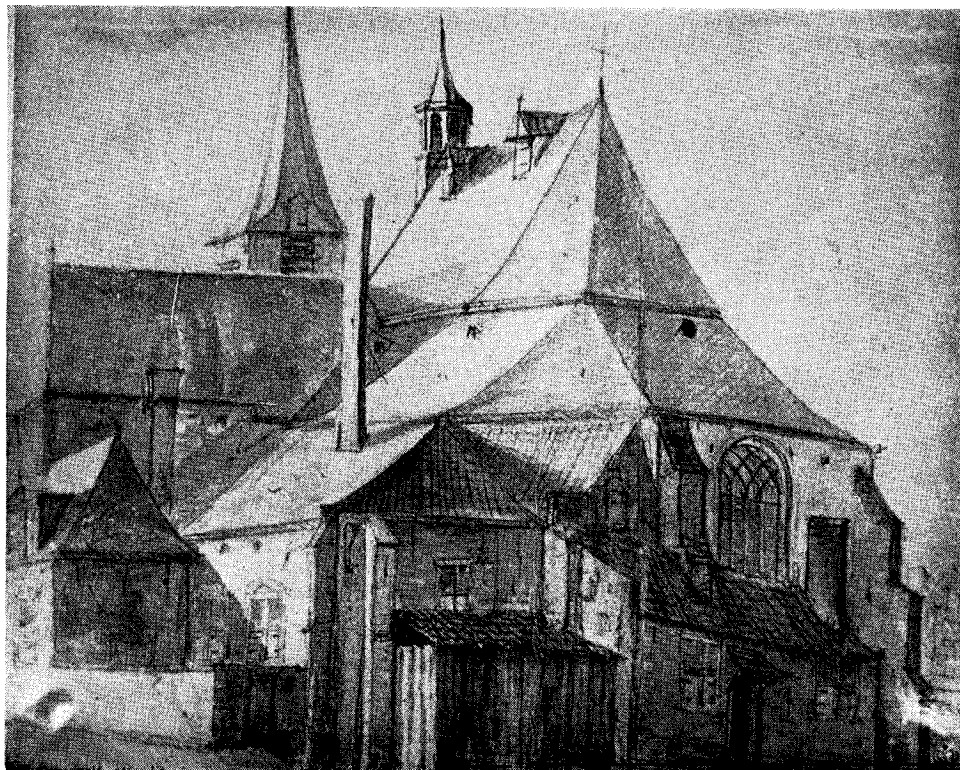

Foto Gemeente-archief

VROUWEKERK. HET VERHOOGDE KOOR GEZIEN UIT HET OOSTEN.
(Tekening door A. van Beerstraten. Ermitage, Leningrad.)

bracht dit hem uiteraard en met de Hollandse gemeente en met de stadsmagistraat in conflict; beroep op de *akademische* senaat en op de Staten kon DANEAU niet baten en diep teleurgesteld en gegriefd verliet hij het land ¹⁾).

SARAVIA, die de diensten in de Franse taal nu voortzette, was een man van geheel andere gezindheid. Had DANEAU in de consistoriale organisatie een Goddelijke ordening gezien ²⁾), SARAVIA had toen reeds zijn episcopale gevoelens, al uitte hij deze hier te lande niet te zeer. Het diaconaat aanvaardt hij wel als een schriftuurlijke instelling (mits dan permanent, niet wisselend) ; de ouderlingen echter noemt hij een uitvinding van Beza en vindt er geen goed woord voor ³⁾). „Wat ik als predikant in Vlaanderen en Holland al niet beleefd heb !”, verzucht hij ⁴⁾). Dit schrijvende had hij, door de Leicesterse troebelen gecompromitteerd, Leiden en Holland reeds verlaten (1587) ; we zien hem later, als kerkelijke waardigheidsbekleder in Engeland, warm bevriend met de gelijkgezinde RICHARD HOOKER ⁵⁾ — vlak voordat in dat land de strijd tussen Episcopalen en Puriteinen in zo hevige vorm zou ontbranden.

Zo had de jonge Waalse gemeente van Leiden in haar wordings-tijdperk middenin de branding der geesten gestaan. Van haar innerlijke leven in dit tijdvak weten we echter niets; haar *acta* vangen eerst aan met het jaar 1584 ⁶⁾), evenals trouwens de *acta* der Nederduits-Hervormde gemeente.

¹⁾ MOLHUYSEN, *Bronnen I*, 27-29. 33. 97*—99*, 102*—103*.

²⁾ L. DANAËUS, *Politices Christianae* . . . (1596), blz. 228-237 en passim.

³⁾ SARAVIA, *Defensio tractationis de div. ministr. . . gradibus* . . . 3 (1610), blz. 113; id. „*Venerabili viro . . . salutem* . . . (1610), blz. 93: „Seniores quibus carere praestaret, quam pro adiutoribus, si non apertos hostiles, remoras turn sanae doctrinae, turn morum censurae habere . . .” „ . . . Beza, qui seniores nuper inventos, homines laicos, rerum ecclesiasticarum imperitos. constituit indices et morum censores . . .”

⁴⁾ *Diversi tractatus Theologici ab Hadr. Saravia editi* (Lond. 1611) in de opdracht: „In Flandriae et Hollandiae ecclesiis pastoris officio functus sum; sed vix dicere quam quanta illic huic rei invenirem impedimenta”.

⁵⁾ Zie over HOOKER het artikel in de *Dictionary of National Biography*. SARAVIA was rector van St Mary, Lewisham, thans een deel van Londen (S. E. 13).

⁶⁾ De archieven der Waalse kerk, in het gebouw der Bibliotheque wallonne berustende, zijn geordend door Mr VERBURGT. Zij vormen de hoofdbron voor hetgeen hier volgt. Gespecificeerde verwijzing leek ons overbodig; in de chronologisch gehouden *acta* etc. is een en ander doorgaans gemakkelijk te vinden, terwijl de meeste delen der *acta*, naar goed oud kerkelijk gebruik, van goede indices zijn voorzien.

Het jaar 1584 is als stichtingsjaar der Waalse kerk beschouwd, toen men in 1884 haar 300-jarige bestaan vierde, gelijk men in 1931, het 350-jarige bestaan herdenkende, het begin van **DANEAU'S** optreden (1581) hiervoor hield. In 1584 heeft haar bestaan een beslissende wending genomen; de massale immigratie van Hervormde vluchtelingen uit Franstalige gewesten der Zuidelijke Nederlanden maakte de organisatie **ener** Waals-Hervormde gemeente op vaste voet, ook los van **akademische** behoeften **en** belangen, tot een dringende noodzakelijkheid.

Men weet, het waren deze nieuwe burgers die in Leiden de nieuwe textielnijverheid van lichte stoffen kwamen brengen.. Zeer gedecideerde Calvinisten voor een groot deel. Immers, krachtens de Unie van Atrecht en de capitulaties die **PARMA** vervolgens met een reeks van steden in het Zuiden afsloot, moesten" slechts de Calvinistische predikanten het land verlaten; de anderen konden blijven, mits ze zich althans uiterlijk conformeerden aan het Katholicisme. Een grote groep van deze uitwijkingen had zich aanvankelijk gevestigd in Brugge, welke stad zich bij de Unie van Utrecht had aangesloten en waar sinds 1578 het **Calvinisme** heersend was: naast de Vlaamse Calvinistische gemeente, had zich er dan ook een Waalse gevormd ¹⁾. Toen nu Brugge, na een lange blokkade, den 20 Mei 1584, voor **PARMA** moest capituleren ²⁾, trok een grote groep van deze te Brugge gevestigde Walen, met hun predikant **JACQUES DE LA DRÈVE**, naar Leiden. In dit jaar bedroeg het getal Waals-Hervormde lidmaten te Leiden reeds 425 ³⁾. Dat een zo talrijke groep gemeentelijke organisatie vereiste, was geen vraag meer. Zo werden dan ook den 9 Sept. 1584 vier ouderlingen en vier diakenen aangewezen, door de magistraat goedgekeurd en in de godsdienstoefening bevestigd.

¹⁾ Over de Brugge gemeenten: H. Q. **JANSSEN**, *De Kerkhervorming te Brugge I—II*; voorts H. **PIRENNE**, *Hist. de Belgique IV*, blz. 130, 151, 165 en passim; de opstellen van A. L. E. **VERHEYDEN** in het Bull. de la soc. d'hist. du protestantisme belge, jrg. 1943 en 1951, en het recente opstel van E. I. **STRUBBE** in de Handelingen v. h. Genootschap v. Geschiedenis . . . Soc. d'Emulation te Brugge, konden wij niet raadplegen.

²⁾ **PIRENNE a.w.**, blz. 187.

³⁾ Zie het eerste lidmatenregister achteraan het oudste actaboek der Waalse gemeente. N. W. **POSTHUMUS**, *Gesch. v. d. Leidsche Lakenindustrie II en III*, geeft de „burgerlijke" cijfers uit het poorterboek en deze zijn grafisch verwerkt door A. W. **IJZERMANN**, *Nederland als grote mogendheid* (Ver-beeld verleden 2), fig. 36.

Enkele dagen later werd een der ouderlingen tot penningmeester aangesteld en een der diakenen tot penningmeester der diaconie. Kerkvoogden of kerkmeesters zou deze gemeente niet hebben tot de tijd der Franse revolutie. Het stond immers vooraf vast, dat, volgens de algemene regel, het bestuur der stad — aan hetwelk de kerkelijke en geestelijke goederen in bewind waren gegeven — in de behoeften der openbare godsdienstoefening zou voorzien, gelijk het tot in het begin der 19de eeuw zou blijven. Een van de, in overvloed voorhanden, kerkgebouwen zou aan de Waalse gemeente in gebruik worden gegeven; kerkmeesters door de stad aangewezen zouden het beheer hierover voeren en ook de koster aanstellen en bezoldigen. De predikant(en) ontving(en) van de stad een bezoldiging plus vergoeding van classicale onkosten, enz. Zo kon de „Bourse des Anciens” gering van lasten en baten blijven. De diaconie daarentegen zag zich, te midden van zovele vluchtelingen, dadelijk voor een zware taak gesteld en moest dan ook in 1584 reeds om een stadssubsidie verzoeken ¹⁾. Het werd gegeven, onder het beding, dat de Waalse diaconie de zorg op zich zou nemen voor alle behoeftigen die de Franse taal spraken, leden der Waalse gemeente of niet.

Terwijl men voor de Franse diensten aanvankelijk gebruik had gemaakt van het toenmalige Akademiegebouw, d.w.z. de kapel van het Faliede-Bagijnhof op het Rapenburg, thans magazijn der Universiteitsbibliotheek, was dit met de aantallen, die men nu had te verwachten, onmogelijk. De Waalse gemeente kreeg nu in gebruik de Onze-Lieve-Vrouwekerk op de Haarlemmerstraat, tegenover de Vrouwensteeg, de voormalige parochiekerk van dat deel der stad hetwelk van het kerspel Oegstgeest was afgescheiden ²⁾. Het was een vrij ruim gebouw (totale lengte bijna 50 m, breedte over het transept bijna 40 m) ³⁾, maar onregelmatig van vorm door de gerende plattegrond en de opeenvolgende bouwperiodes ⁴⁾: niet zeer geschikt als preekkerk.

Ook ging men stond pogingen doen voor een eigen Waalse school. We zullen hierop nader terugkomen.

¹⁾ Gem.-arch. Leiden, secretarie-archief 11, voorl. nr K 39.

²⁾ S. MULLER Hz., *Gesch. Atlas*, tekst Kerkelijke Indeeeling c. 1550 1, blz. 291-292, waar blijkt hoe klein de parochie was en welk een groot deel der oppervlakte door kloosters etc. werd beslagen.

³⁾ Volgens de plattegrond, Gem.-arch., prentverzameling nr 23351.

⁴⁾ Vgl. de bijgaande afbeeldingen: E. H. TER KUILE, *De Monumenten v. Geschiedenis en Kunst van Leiden* enz., blz. 91.

Aan het hoofd van de eerste lidmatenlijst staan **SARAVIA** en de Brugse predikant **JACQUES DE LA DRÈVE** ¹⁾. Had **SARAVIA** zich als de reeds gevestigde predikant der Waalse gemeente willen doen gelden, het zou hem allicht niet onmogelijk zijn geweest. Maar zo juist als gewoon hoogleraar in functie getreden verkoos hij die werkkring **alléén**; we weten reeds om welke reden. Ten einde nu een predikant te bekomen hield men (den 8 Nov. 1584) onder de **manslidmaten/huisvaders** een stemming, waaraan er 78 deelnamen: 49 stemmen werden op **DE LA DRÈVE** uitgebracht, 27 op **PHILIPPE DE LA MOTTE** en 2 op **CHRESTIEN DE LA QUEILLERIE** ²⁾. De eerstgenoemde was dus verkozen en de Waalse synode bekrachtigde de keus. Maar was de kerkelijke weg bewandeld? Op 14 Maart 1585 komt **DE LA DRÈVE** in het consistorie verklaren, dat, waar dit college zijn roeping nog steeds niet bekrachtigd heeft, hij zich aan de beslissing van dit college wil onderwerpen; en het eind is, dat **DE LA DRÈVE**, die reeds in Brugge moeilijkheden met zijn gemeente had gehad, Leiden verlaat. Men beroept nu **LUCAS TRELCAT**, zo juist geweken uit Brussel, welke stad zich op 10 Maart tevoren aan **PARMA** had overgegeven ³⁾.

In **TRELCAT** eindelijk heeft de gemeente een zorgvuldige en getrouwe herder gevonden. Zij gaat zich nu rustig ontwikkelen. Wanneer de Leicesterse troebelen van 1587 met **SARAVIA** ook de hele groep Walen in opspraak **brenge**n ⁴⁾ heeft **TRELCAT** reeds zozeer het vertrouwen, dat juist hij wordt geroepen, als buitengewoon hoogleraar, het onderwijs der geheel verlaten theologische faculteit gaande te houden; hij doet dit zo tot aller tevredenheid, dat hij in 1591 gewoon hoogleraar wordt, hoewel hij geen **akademische** graad had. Zijn gelijknamige zoon zal dan de vader als predikant bijstaan en na hem eveneens hoogleraar worden. De **TRELCATII** kenmerken zich als aanhangers der Verbondsleer, door **BULLINGER** eerst en door **COCCEJUS** later verkondigd ⁵⁾. Betekent dit,

¹⁾ Naar de naam te oordelen was hij eigenlijk een Vlaamse Vlaming: „**VAN DEN DREVE**”.

²⁾ De grootvader **van JAN VAN RIEBEECK'S** echtgenote; vgl. W. C. **MEES**, *Maria Quevellerius* (1952), hoofdstuk 1.

³⁾ **PIRENNE**, a.w. blz. 191 en het daar aangehaalde.

⁴⁾ **P. J. BLOK**, *Eene Hollandsche Stad onder de Republiek* (1916), blz. 90.

⁵⁾ Men kan hierover algemene kerkhistorische werken (zoals **REITSMALINDEBOOM**) nazien; als niet-theoloog onthoudt schrijver **dezes** zich van uitweiding hierover. Men zie ook de bundels theses onder **TRELCAT Sr** verdedigd, in de Leidse bibliotheek voorhanden, en de *Opuscula Theologica omnia* der beide **TRELCATII**, ed. 1614.

dat zij èn **voor** de Arminianen èn voor de Gomaristen — **welker** tegenstelling kerkelijk Nederland welhaast zou verscheuren — enigszins aannemelijke figuren waren? **TREL CAT jr** althans heeft het als ambtgenoot tussen **GOMARUS** en **ARMINIUS** kunnen uithouden en schijnt, tot zijn vroege dood, een verbindende figuur tussen hen te zijn geweest ¹⁾. Hij heeft onder de beginnende troebelen de Waalse gemeente van Leiden in vrede geleid; niets bespeurt men van de strijd in haar acta. In het algemeen trouwens mag men betekenis hechten aan het gezegde van **COLVIUS** in het voorwoord der „*Règlemens synodaux*”, dat de Waalse gemeenten de verdeeldheden der Nederlandse kerk slechts in geringe mate hebben gekend. De herinnering aan **TREL CAT jr** als zielszorger is door zijn stichtelijke boekjes ²⁾ nog lang bewaard gebleven.

Nog een enkel woord over het geestelijke voedsel, dat de jonge gemeente ontving en begeerde. In een der eerste vergaderingen reeds hebben ouderlingen en diakenen het verzoek gedaan, dat er 's Zondags bij voorkeur uit de Evangeliën gepreekt zou worden: of hiermede de kalenderteksten van het kerkelijke jaar zijn bedoeld, blijkt niet duidelijk. Schoorvoetend ging men over tot de catechismusprediking op Zondagmiddag: de Waalse gemeenten gebruikten de Geneefse, niet de Heidelberger catechismus. Men zong de berijmde Franse psalmen (zonder orgelbegeleiding ¹⁾). In de weekdiensten, mag men denken, kwamen oudtestamentische en epistel-teksten aan de beurt. **TREL CAT sr** heeft als hoogleraar o.a. het Mattheus-evangelie verklaard, wat enig licht werpt op zijn eigen voorkeur.

We willen de lezer liever niet vermoeien met organisatorische bijzonderheden, huishoudelijke reglementen e.d. Men kan de hoofdzaken in de kerkorden en de *Règlemens synodaux* vinden, details in de successievelijke *Règlements particuliers*. Alleen willen we releveren, dat deze Leidse kerk een tijdlang de correspondentie onderhield met de *Eglise Réformée* van Canterbury. In Engeland was nl. aan de Waalse kerken geen hoger verband toegestaan. **SARAVIA** had superintendent dezer kerken willen zijn, maar hiertegen had men zich met alle macht verzet ³⁾.

* * *

¹⁾ **MOLHUYSEN**, a.w. blz. 417*.

²⁾ *Een Tegen-gift der Peste* (vert. uitg. 1655) ; *Afbeeldinge van de Cortheydt deses Levens* (1599). *Theses theologicae* van **TREL CAT jr.**, van 1590-1593, vindt men in het Senaatsarchief.

³⁾ **F. DE SCHICKLER**, *Les Eglises du Refuge en Angleterre* (1892), 1, 277.

Het sprak niet vanzelf, dat na de eerste golf van immigratie de Waalse gemeenten in stand zouden blijven. De zoon van de genoemde **DE LA QUEILLERIE** b.v. werd Hollands predikant. Verscheidene immigranten verlangden geen apartheid; zo b.v. die **RENÉ DE MONCHY**, die, als jongeman uit Picardië in Nederlandse militaire dienst gekomen, zich in Sluis bij de Hollandse gemeente liet aannemen, hoewel er in Staatsvlaanderen toch ook Waalse kerken waren ¹⁾. Maar hier te Leiden werkten vooral twee factoren tot de handhaving en groei der Waalse gemeente mede. In de eerste plaats bleef de toeloop van Calvinistische vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden, met name uit de Franstalige gewesten, krachtig aanhouden, zozeer, dat speciaal voor hen de stadsvergroting van 1611 — het stadsdeel ten Noorden van de Oude Vest — moest worden ondernomen ²⁾; en in de tweede plaats vormden deze vluchtelingen hier een gesloten gemeenschap. In een groot deel der textielbranche waren zij zowel werkgevers als werknemers. In meerderheid in één stadswijk gevestigd, kostte het hun geen moeite, ook in het dagelijkse leven het Frans als voertaal te blijven gebruiken. Men weet, welk een groot deel der Leidse bevolking ook nu nog in zijn eigennamen de afkomst uit Franstalige gewesten toont ³⁾; en merkwaardigerwijze juist het sterkst in dat noordelijke deel der oude stad, waar nog verscheidene textielfabrieken gevestigd zijn gebleven en waar zich vanouds de Lakenhal bevond.

Men zou neiging kunnen gevoelen de Waalse gemeente van Leiden te kiezen als een schoolvoorbeeld voor **MAX WEBER's** stelling aangaande het verband tussen het Calvinisme en de kapitalistische ontwikkeling. In zoverre ten minste als de tijd van het meest intensieve leven dezer gemeente samenvalt met de hoogste bloei van de bedrijven, door de leden dezer gemeente hoofdzakelijk uitgeoefend.

De periode tot 1672 wordt gekenmerkt door een consciëntieuze uitoefening der gemeentetucht. Het wekelijks bijeenkomende

¹⁾ Latere afstammelingen van hem hebben zich, te Rotterdam, weer bij de Waalse gemeente aangesloten, niet zonder herinnering aan de herkomst.

²⁾ **M. Z. BOXHORN**, *Theatrum Hollandiae* (1632), blz. 232: „in sessa fere a Flandris & Walonibus, qui texturam exercent”.

³⁾ We hopen, dat eens een naamkundige zich opgewekt zal gevoelen deze namen te verzamelen en te verklaren; de vergaande verbastering vereist deze verklaring, welke echter aan de hand der fiches in de Bibliotheque wallonne gemakkelijk moet zijn.

eonsistorie nam nauwgezet kennis van alle ongerechtigheden: zedenkwesties, familieverbanden, maatschappelijke tekortkomingen, wanbetaling enz. Geen misstand werd in de gemeente geduld; onverdroten werd getracht naar correctie en naar verzoening. De ernst van het streven, een gemeente van ware Christenen voor het aangezicht des Heren te vormen, moet erkend worden, ook door hem die meer aan het individuele geweten zou willen zien overgelaten. Het tuchtmiddel was dan alleen de ontzegging van het avondmaal (d.w.z. onthouding van het bewijsje, de „mereau”, zonder hetwelk men niet werd toegelaten), maar het was voldoende; de openlijke afkeuring voor de eigen groep, zo nodig geruime tijd volgehouden, bracht ook een hardnekkige zoals PIETER DE LA COUR(T) er toe, het hoofd te buigen.

Zonder twijfel heeft de Waalse gemeente in de tijd van de massale immigratie een hoogst belangrijke maatschappelijke functie vervuld door aan al die vreemdelingen een geestelijk en maatschappelijk kader te verschaffen waarin ze zich thuis konden gevoelen. Voor de ouderling en de diaken van de wijk was het geen sinecure, al de gemeenteleden in de wijk te kennen en hun omstandigheden te volgen. Het getal der lidmaten steeg immers welhaast tot in de duizenden: let wel, allen trouwe kerk- en avondmaalgangers. Zulke massa's kon het preekruim van de Vrouwenkerk, op slechts enkele honderden gebouwd, bij lange na niet bevatten. Kerkmeesters deden wat ze konden door (in 1627) het oxaal, dat het koor van de preekkerk scheidde, te verplaatsen tegen de torenwand en de preekstoel tegen een pijler aan te brengen, zodat ook het koor — breed en ruim — toevoegingsruimte kon worden ¹⁾. Men stond veelal (in deze periode) ; de particuliere stoelen werden bepaald niet aangemoedigd en in het belang der staande toevoegers moest het consistorie de predikanten (want er kwamen er aldaar meerdere ²⁾) beleefdelijk verzoeken de „vrije” gebeden niet al te lang te maken. Vaste plaatsen vond men binnen het doophek, het „parquet”; hier ontstond alras zo'n gedrang, dat een aparte oppasser bij de ingang er van geplaatst moest worden.

Het „recht” op een plaats binnen het doophek werd o.a. taai verdedigd door de studenten van het Waalse College op de Groenhazengracht. Deze studenten stonden tot de gemeente in

¹⁾ Resolutie in het archief der kerkmeesters (archief N.H. gemeente)..

²⁾ Men vergelijk de predikantenlijst in de bijlage.

betrekking: het consistorie moest ter Synode testimonium aangaande hen geven en die predikanten, die tevens hoogleraar waren, zoals **POLYANDER À KERCHOVE** en **SPANHEIM**, waren misschien iets te veel geneigd de Leidse gemeente als het oefenterrein hunner studenten aan te merken, zodat men aan het preken door studenten enige rem moest aanleggen en een andere keer besluiten, dat de studenten niet van rechtswege steeds zitting in het consistorie zouden hebben.

Toen de magistraat, gezien de bevolkingsvermeerdering, tot de bouw van een nieuwe kerk (de Marekerk) in het noordelijke stadsdeel (de Walen-wijk) besloot, had onze Waalse gemeente enige grond te veronderstellen, dat deze kerk voor de Waalse gemeente bestemd zou zijn. Maar het kwam anders uit ¹⁾, tot onverholten ongenoegen van Waalse zijde. In het onmiskenbare ruimtegebrek voor de Waalse diensten voorzag men op andere wijze. Vooreerst kregen de Walen van de Marekerk („le temple rond”, zoals ze zeiden) althans enig medegebruik. Maar voorts werd hun een ruimer gebruik toegestaan van de Gasthuiskerk op de Breestraat. Dit aanvankelijk éénschepige kerkje, korte tijd dienstbaar gemaakt aan de Engelse gemeente ²⁾ — totdat deze naar de Jeruzalemskapel ³⁾ en later naar de Faliède-Bagijnkerk ⁴⁾ overging —, was in 1635 met een zijschip en een galerij vergroot ⁵⁾ en kon nu een groot aantal hoorders bevatten. Hier konden de Walen nu avondmaalsdiensten houden, in moeizame beurtwisseling met de Hollandse gemeente, en voorts ook gewone diensten, zozeer, dat in de tijd van de hoogste bloei, toen de Waalse gemeente circa 5000 lidmaten telde, nagenoeg alle diensten dubbel, in de Vrouwen- en de Gasthuiskerk (respectievelijk „le temple vieux” en „l'Hôpital”) tegelijkertijd, werden gehouden.

Het saamhorigheidsgevoel, de collectieve verantwoordelijkheid van deze grote groep, kwam in de sociale zorg daadwerkelijk tot uiting. Terwijl onder de lidmaten de vermogenden gering in aantal waren (we spreken nog steeds over de periode vóór 1672)

¹⁾ M. D. OZINGA, *Protestantsche Kerken hier te lande gesticht 1596—1793* (1929), blz. 79, noot 7.

²⁾ Bij de stichting dezer gemeente in 1609: Gem.-arch. *Secr.* 11 2148, Register kerkelijke zaken tot 1614, fol. 43 verso. In 1608 had de Waalse gemeente een Engelsman tot lidmaat aangenomen, tot de tijd dat een aparte Engelse gemeente gesticht zou zijn.

³⁾ **BLOK, a.w.** blz. 29.

⁴⁾ *Tegenw. Staat der Ver. Ned.* IV (1742), blz. 542.

⁵⁾ **TER KUILE**, *Monumenten* (als aangehaald), blz. 92.

brachten de collecten aanzienlijke bedragen op, met name de halfjaarlijkse collecten aan huis voor de diaconie en voor de scholen.

De diaconie stelde een eer er in, de eigen behoeftigen behoorlijk te verzorgen. Dit gebeurde voornamelijk door ondersteuning in natura: brood, brandstof, kledingmateriaal. Het stedelijke subsidie kon in gewone tijden geacht worden datgene te dekken, wat nodig was voor ondersteuning van niet-gemeenteleden van Frans-talige herkomst, voornamelijk Rooms-Katholieken uit het Luikerland. In buitengewone nood vroeg en verkreeg de diaconie soms hulp voor ondersteuning van eigen leden, voornamelijk in perioden van werkloosheid en van epidemieën. Deze laatste teisterden Leiden soms hevig, zoals men weet; meer dan eens bleek het nodig een aparte ziekentrooster voor pestlijders in dienst te nemen. Ook in dergelijke tijden werd de broederplicht der gemeenteleden voorop gesteld. Met recht mocht het consistorie eens aan de magistraat berichten, dat men in deze gemeente steeds aan de lidmaten de roeping tot een nijver, sober en ingetogen leven en tot een milddadig Christendom had voorgehouden en dat hieraan naar mogelijkheid werd voldaan.

Bij de bedenkelijke staat van het volksonderwijs in deze periode maakten de Waalse scholen vergelijkenderwijs een goede indruk. De diaconie der Hollandse kerk kwam eens bij haar Waalse zusterinstelling informeren, hoe men het hier toch aanlegde ook aan de kinderen der behoeftigen het nodige elementaire onderwijs bij te brengen en hen tegelijk in de waarheden des geloofs te onderrichten, zodat men telken jare grote scharen goed voorbereide jongelieden tot de gemeente zag toetreden. De Waalse gemeente stelde dit onderwijs zeer op prijs. Terwijl de reeds genoemde collecten het hoofdkomen van het schoolfonds uitmaakten, werd dit ook uit een aantal legaten gevoed. Ook tot de opleiding van jongelieden voor het predikantsberoep droeg men geregeld bij, van den beginne af reeds.

Nu de Waalse gemeente gaandeweg ook meer vermogenden onder hare leden was gaan tellen, zag men door hen liefdadige stichtingen tot stand brengen. Drie Waalse hofjes, in de zeventiende eeuw gesticht, bestaan nog heden; dat van PIETER LORIDAN, gesticht in 1656 ¹⁾, het Jean-Michelshofje van het jaar 1687 ²⁾ en

¹⁾ Hierover het uitvoerige opstel van Mr VERBURGT in het *Leidse Jaarboekje* 1932; FR. v. MIERIS, *Beschr. van Leyden*, deel 1, blz. 319-32 1.

²⁾ FR. VAN MIERIS, *alsv.*, deel I, blz. 152 vlg.

het Jean-Pesijnshofje van het jaar 1683 ¹⁾). In de stichtings- en bloeitijd konden deze instellingen voldoen aan de bestemming, aan oudelieden gratis onderdak en een tamelijk onbezorgd bestaan te verschaffen; en het tekent het belang aan deze sociale functie gehecht, dat, ook waar de keus vrij was, men voor deze hofjes een tamelijk goede stand, niet een der achterstraten uitkoos. Voor het overige besteedde de Waalse diaconie in deze periode haar verzorgelingen bij particulieren uit.

* * *

De Franse inval van 1672 schijnt op de Waalse gemeente van Leiden een ongunstige invloed te hebben gehad. In de eerste plaats betekende deze oorlog met zijn gevolgen een slag voor het economische leven van Leiden en speciaal voor de textielindustrie. Maar ook het geestelijke leven is niet onaangetast gebleven. 1672 bracht een anti-Franse stemming in het land; en hoezeer de al lang hier gevestigde Walen als Nederlanders mochten en moesten worden aangemerkt, iets van die stemming zullen ze hebben gevoeld. Het is althans opmerkelijk, dat een zekere matheid zich van de organisatie schijnt meester te maken. Met de frequentie der consistorievergaderingen is het ineens uit en ook de uitoefening der kerkelijke tucht verslapt. Niet dat er nieuwe leringen zouden zijn doorgedrongen! Prof. **SPANHEIM** althans, voor-aanstaand lid der gemeente, had als een der eersten **DESCARTES** bestreden. In 1664 keerde het consistorie zich tegen Dr (med.) **LOUIS DE BEAUFORT**, die onder een schuilnaam een boek van twijfelachtige rechtzinnigheid had geschreven ²⁾).

Dat een instelling na een eeuw iets van haar eerste frisheid en veerkracht verliest is te begrijpen. In 1668 had men in de Waalse synode een naar het schijnt niet ongefundeerde uitval kunnen vernemen tegen de kliekgeest, het nepotisme en het institutionalisme. Terwijl de ijver om te dienen was verslapt (in 1667 voor het eerst ziet men een tot diacre verkoren lidmaat voor de eer en de last bedanken), schijnt men onder de druk van 1672 te zijn gaan be-seffen, dat het isolement niet steeds kracht betekende. Men zocht steun in regentenkringen. Vanouds had wel de magistraat, in

¹⁾ VAN **MIERIS** alsv., deel 1, blz. 323. In de hier afgedrukte tekst van het testament is het woord Waalse vervangen door stippen, niet bij ongeluk, want er was getracht dit hofje aan de Waalse bestemming te onttrekken.

²⁾ Het werk: *Tractatus de concordia Christiana*, „sous le nom de **Bellane**”.

overeenstemming met de Kerkorde, een of twee zijner medeleden als gecommitteerden ook in het Waalse consistorie aangewezen: deze verschenen echter zelden ¹⁾ (een gunstige uitzondering als Mr **VAN BAERSDORP**, 1654, daargelaten). Maar nu, in 1680, zocht men een regent, Mr **RAVENS** ²⁾, die n.b. lidmaat van de Hollandse gemeente was, voor het Waalse consistorie te winnen, hetgeen na enige moeilijkteit met het stadhuis ook gelukte. Een wederzijdse belangstelling tussen de Waalse gemeente en de maatschappelijke bovenlaag der stadsbevolking is van nu af op te merken; de oude homogeniteit der Waalse gemeente begint kennelijk te verslappen.

Nu ook gaat men een nieuwe golf van immigratie tegemoet, ditmaal uit Frankrijk. Eerst waren het, als voorboden, bekeerde Katholieken, die door Gereformeerde consistories uit Frankrijk waren voortgeholpen om hier een bestaan te vinden. Men ondersteunt dezen (1637), maar voelt zich al ras zeer bezwaard hierdoor en zint op middelen om deze ijver der Franse kerken te matigen (1659).

In 1684 merkt men de eerste tekenen van de Refuge; in 1686 zet deze goed door ³⁾. Het getal dezer inwijkelingen is in Leiden niet zeer groot; ongeveer 100 lidmaten worden als uit Frankrijk afkomstig ingeschreven, wat tegenover het getal der eigen lidmaten in het niet zinkt. Wèl zijn er 6 van de uitgewezen Franse predikanten aan Leiden toebedeeld. Daar deze dienst moeten doen, stelt men daarvoor aparte Vrijdagavonddiensten in.

Deze gerefugieerde predikanten werden gaandeweg voor het grootste deel als gewone Waalse predikanten in functie gebracht, waartoe de grote uitbreiding van het getal der Waalse gemeenten, door de Refuge veroorzaakt, medewerkte. Ook Leiden beriep verscheidene hunner; de gemeente had nu 6 predikantsplaatsen. Met een hunner gaf dit nog moeilijkheden, nl. met **BERNARD**, die tegen het „droit divin” geschreven had ⁴⁾ en dus moeilijk kon verwachten bij de Koning-Stadhouder **WILLEM** 111 en zijn getrouwen persona grata te zijn; ook het consistorie trouwens was ten aanzien van dit beroep verre van eenstemmig (1701). In 1705, na **WILLEM'S** dood, kon een nieuw beroep doorgaan.

Er rees ook wel verzet tegen de invloed der Fransen; de oude Walen waren zich van hun apartheid te dezen opzichte bewust.

¹⁾ *Tegenw. Staat Vereen. Ned.* **IV**, blz. 541.

²⁾ Vgl. *Leids Jaarboekje* 1936, blz. 7.

³⁾ Vgl. **BLOK** en **BIJLEVELD** in *Leids Jaarboekje* 1915 en 1943.

⁴⁾ Zie **BERNARD'S** levensberichten aangehaald in de bijlage.

De Waalse kerken beleefden haar gezangensrijd toen het ging om de invoering van de nieuwe Franse psalmbundel (1714) ¹⁾ ; en bij deze gelegenheid sprak het Leidse consistorie het gevoelen uit, dat men er tegen moest waken zich door de ingekomen Fransen, die zo bescheiden begonnen waren, te laten overheersen. Dat de Waalse gemeenten zich, wat het zingen betreft, gunstig van de Hollandse onderscheidde, is door anderen opgemerkt ²⁾.

Een eerste symptoom van verminderend ledental en dalend kerkbezoek is op te merken als in 1698 besloten wordt de avonddiensten niet meer in de „temple rond” te houden, maar in de „grand temple” (de Vrouwenkerk), waar nu banken en stoelen zijn aangebracht en waar ieder zijn vaste plaats heeft. In 1707 wordt het getal-predikanten teruggebracht tot vier en de Zondagmiddagdiensten in de Gasthuiskerk vervallen, behoudens de hoge feestdagen en de avondmaalsdagen. In 1709 worden ook de „mereaux” voor het avondmaal afgeschaft; wel beloven de predikanten het huisbezoek voor het avondmaal „zoveel mogelijk” te zullen voortzetten. De Zondagochtendiensten in de Gasthuiskerk worden in 1733 opgeheven, daar de gemeente zich gemakkelijk in de Vrouwenkerk kan verzamelen; in 1747 vervallen de Waalse avondmaalsdiensten in de Gasthuiskerk, waar nog slechts zeer weinig communicanten plachten te komen.

Men ziet wel, dat de Refuge veeleer een achteruitgang voor de Waalse gemeente van Leiden heeft betekend. Ook numeriek was de daling scherp gemarkeerd. Telde de gemeente circa het jaar 1700 nog steeds meer dan 5000 lidmaten, enkele tientallen jaren later waren het er nog geen 2000 en tegen het eind der 18de eeuw telde men er 575.

De aanvulling door toevoer van elders ging niet meer zo gemakkelijk. Had men aanvankelijk de *réfugié's* terstond genaturaliseerd ³⁾, wat dus mede gold voor hun predikanten, later wilde men ook op Waals verzoek niet afwijken van de regel, dat predikanten uit den vreemde niet beroepbaar waren tenzij Nederlanders in het land van herkomst op gelijke wijze toegelaten konden worden ⁴⁾ wat dus Franse predikanten moest uitsluiten. Van de Waldenzen, waarvoor de Leidse predikant LEGER belangstelling had ge-

¹⁾ Bull. Hist. Egl. Wall. 2 IV, blz. 121.

²⁾ L. KNAPPERT, *Godsdienstig Nederland* (1928), blz. 108 ; ook ald. blz. 105-109 in het algemeen.

³⁾ Groot Placaatboek V, blz. 73, 87.

⁴⁾ Groot Placaatboek VII, blz. 662 (1741).

vraagd ¹⁾), ontving men hier (1733) een groep landverhuizers, die zich evenwel niet bleken te kunnen adapteren; zij hadden landbouwgrond verlangd (die hun niet gegeven kon worden) en waren niet bruikbaar voor industrieel emplot. Over het algemeen trouwens was men niet zeer gelukkig met immigratie van verdrukte Protestanten ²⁾), die zich veelal van de toestanden in het legendarisch-rijke Nederland een verkeerde voorstelling hadden gemaakt. In al deze opzichten is er een groot onderscheid tussen de binnenkomst van buitenlandse Protestanten vóór 1672 en na die tijd.

Het was de Leidse predikant **BENION** die de nieuwe catechisme schreef welke nu lange tijd (ter vervanging van de oude Geneefse catechismus) in onze Waalse kerken gevolgd zou worden. De reeds genoemde **BERNARD** had invloed ook buiten Waalse kring met zijn zeer verspreide werk over de Uitnemendheid van de Christelijke Godsdienst ³⁾.

Het wezen der 18de eeuw deed zich ook in deze Waalse gemeente gelden door nadruk op comfort en gezelligheid, wat doelmatigheid niet uitsloot. Een orgel moest nu in de kerk komen (1742) : men liet er een maken voor circa f2000 en het werd „voor die prijs redelijk goed” bevonden (het doet nog steeds dienst). Nu men niet meer zulke massa's had te stouwen, kon men de kerk, met banken en stoelen, alsmede stoven in de winter, wat comfortabeler inrichten; de Waalse gemeente, niet de kerkmeesters, beheerde de zitplaatsen en verzorgde daartegenover de avondverlichting. Een Waals weeshuis kwam er nu (1703) met een apart regentessencollege (waarin nogal vaak predikantsvrouwen zaten) ; de inrichting vond eerst plaats op de St Jacobsgracht ter plaatse van het huidige Van der Werffpark ⁴⁾), ging vandaar in 1766 over naar het deftige gebouw op de Oude Vest ⁵⁾) — zo deftig, dat er enig zwak protest tegen de uiterlijke staatsie

¹⁾ J. LEGER, *Histoire générale des églises évangéliques des vallées de Piémont* . . . (1669) ; vertaald als: *Gedenck-schrift aengaende de voorvallen der Evangelische Kercken van de valleyen van Piemont* ('70).

²⁾ Vgl. over de Salzburgers: Tegenw. Staat der Ver. Ned. 11 2, 47 1-74.

³⁾ Dit tegen de deïsten gerichte boek is in de Franse taal uitgegeven 1714 en 1732, in het Nederlands 1725.

⁴⁾ Op de kaart van het in 1807 door de ontploffing verwoeste stadsdeel is „het voormalige Walenweeshuis” aan de westzijde der gracht, tussen Raamsteeg en Steenschuur, aangegeven.

⁵⁾ Thans de Kweekschool, Oude Vest 35.

werd vernomen ¹⁾ —, tot men in 1817 dit gebouw verruilde met het eerste gebouw van het Nosocomium Academicum op **Pieterskerkhof 40**, met een toegift van *f* 20.000. Nog enige fondsen dateren van dit tijdperk: de studiebeurs ingesteld door de bekende postmeester **NICOLAS CLIGNET** (1727) ²⁾, het fonds voortgekomen uit de nalatenschap van **PHILIPPE MÉRICHEAU** (1741) en bestemd voor een proponent-catechist en voor de predikantsweduwen, en de fondses door de gebroeders **MANET** (1743), bestemd voor de ziekentroosters, voor het vrijkopen van Protestantse galériens en voor behoeftige kerken.

Terwijl de Waalse kerk enigszins een élite-kerk begon te worden, **welker** diensten geprefereerd werden door iemand als **ABRAHAM BLANKAART** vanwege de korte duur er van („die kokette abbeetjes maken het in een uur knaphandig af”), was er verval in het sociale aspect harer functie. Ouderlingen deden zelf geen huisbezoek meer, evenmin de diakenen, die de gaven nu door de koster lieten uitreiken. De Waalse scholen raakten in verval; reeds in het begin der 18de eeuw weigerden verscheidene gemeenteleden bij te dragen tot die scholen, waar men niets leerde, zelfs geen Frans (typisch, dat de kinderen dit dus nu op school *leren* moesten); en tegen het eind der eeuw (1791) moet een commissie na onderzoek een zeer somber beeld er van ophangen, zodat men tot een splitsing besluit: de armenschool in het Waalse weeshuis, de school voor burgerkinderen in een hiervoor nieuw verworven huis op de Langebrug. Later zal de Waalse diaconieschool, tot haar einde, op de Stille Rijn gevestigd zijn.

De beroering der geesten van de 18de eeuw zou aan deze gemeente niet voorbijgaan. Het markante jaar 1748 deed zich dadelijk gevoelen doordat hier te Leiden, nog wel bij Luzac, de uitgave verscheen van **LA METTRIE'S Hamme Machine**, product van een *toen* zeer gedurfd materialisme, waardoor onze kerkeraad dan ook zeer gechoqueerd was. Men zou binnenkort ergere dingen beleven. Gelijk elders, was ook hier de Waalse gemeente een middelpunt van patriotisme, met mannen als **Mr LA PIERRE**. Geen wonder dat na de bloedeloze omwenteling van 1787 de magistraat het nodig vond in te grijpen door een van zijn gezaghebbende leden in het Waalse consistorie te brengen. Het was

¹⁾ Zie Bibl. Gem.-archief, oud nr 3638 (N. 28542).

²⁾ Over hem: **CH. M. DOZY**, *Nicolas Clignet, maître de poste à Leyde* (Bull. Hist. Egl. Wall. 2ème série 1, blz. 392) en **J. C. OVERVOORDE**, *Gesch. v. h. Postwezen in Ned.* (1902), blz. 340-343.

Mr JOHAN GAEL, burgemeester en secretaris van Rijnland, een taktvol en vreedzaam man. Het geluk wilde, dat men juist een zeer veelbelovende jongeman, RAU, als predikant aan de gemeente had kunnen verbinden; voor hem werd dispensatie van de leeftijdsgrens gegeven ¹⁾ (hij was nog slechts 21 jaar), wat bijna nooit was voorgekomen. RAU werd in 1787 tevens hoogleraar; in hem beleefde men weer na lange tijd, en nu voor het laatst, deze combinatie. De op 41-jarige leeftijd gestorven RAU schijnt een fascinerende persoonlijkheid geweest te zijn. De verdiensten van zijn lijkredenaar SOUCHAY lagen in een ander vlak; hem leert men in de documenten kennen als een nauwkeurig administrateur, die een nieuw lidmatenboek opmaakte en door wiens toedoen de Leidse gemeente de archief-bewarende kerk werd voor de Waalse synode zowel als voor de opgeheven gemeenten: allereerst de gemeenten der Rarrière-steden, opgeheven in 1787 na de vrede van Fontainebleau, maar alras ook andere, want met de -omwenteling van 1795 zou een beproevingstijdperk voor de Waalse gemeenten intreden.

* * *

Voor de Gereformeerde kerken in Frankrijk betekende de revolutie een bevrijding en het door haar ingeluide tijdperk (van het anti-godsdienstige intermezzo afgezien) een bloei-periode ²⁾. Geheel anders in Nederland. Hier verloor de Gereformeerde kerk haar karakter als bevoorrechte kerk; zij moest voor zichzelf zorgen en was hierop niet voorbereid ³⁾. Voor de Waalse kerken kwam hier nog bij de verdeelde loyauteit. Als bevrijders waren de Fransen gekomen, maar aldra leerde men hen anders zien. De Franse taaloverheersing begon mettertijd

¹⁾ Groot *Placaatboek IX*, blz. 242; vgl. ald. blz. 236. RAU was uit Hoogduitse ouders in Nederland geboren; als student was hij diaken der Engelse kerk te Utrecht en toevalligerwijs werd hij Waals predikant. Hij predikte te Parijs onder bijzondere goedkeuring van Ds MARRON en genoot de bescherming van Koning LODEWIJK NAPOLEON. Hij werkte mede aan de Waalse gezangenbundel; vgl. de *Psaumes et Cantiques pour le culte public des Eglises wallonnes*, nos. 34, 166. Zie het uitvoerige levensbericht door TEISSÈDRE L'ANGE in de Maatschappij der Ned. Letterkunde voorgedragen, met lijkdicht van BILDERDIJK, gedrukt in 1808.

²⁾ Zie b.v. J. GODECHOT, *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire* (1951), blz. 625 sq.

³⁾ In de algemene werken over de geschiedenis der Ned. Herv. Kerk kan men dit alles uitvoerig beschreven vinden.

te luwen, een proces nog versneld door de afscheiding van België ¹⁾ Dit alles kon op de Waalse kerken niet zonder invloed zijn.

Te Leiden was de situatie in 1795 als volgt. Een sterk **achteruitgegangene** stad, inwonertal nog slechts 28.000; een ten gronde neigende industrie, een wijd verbreid pauperisme; over de diep gezonken staat der arbeidersbevolking, de demoralisatie, bevat het rapport over de Waalse scholen, van 1791, welsprekende passages. Maar van de dunne maatschappelijke bovenlaag bevatte de Waalse gemeente een niet gering gedeelte.

Krachtens de constitutie van 1798 zou het uit zijn met de bevoorrechte kerk; elk „**kerkgenootschap**” zou voor zichzelf moeten zorgen. Nu moest men dan ook beginnen met het organiseren van eigen financiën; de Commission du Culte werd ingesteld (1799). De nieuwe grondwet van 1801 gaf nog respijt; de Overheid zou de traktementen blijven betalen en ook overigens bleef men leven in een provisorium, overigens wèl bedacht op bezuiniging. De buskruitramp van 1807 trof de Waalse gemeente, **welker** gebouwen vrijwel onbeschadigd waren gebleven, slechts zijdelings. Maar de wet van 1808 ²⁾ opende een perspectief van verdere inkrimping; de vrijwel failliete Staat kon de te ruime outillage der Waalse gemeenten niet in stand laten. En de inlijving van 1810 bracht èn staking van de betaling der **predikantstraktementen**, èn de tiërcering der Staatsfondsen, waarin ook de stichtingsvermogens onzer gemeente waren belegd. Men moest bezuinigen, o.a. door met twee predikanten te volstaan en de jongste daarvan, als propositant-catéchiste aangemerkt, uit het **fonds-MÉRICHEAU** te betalen.

Na de herstelde orde van zaken kon en mocht men niet meer tot de oude kerkelijke voet terugkeren. De liquidatie der kerkelijke gebouwen en goederen kwam tot stand. Eerst (1813) was aan de Waalse gemeente de eigendom der Vrouwenkerk en 1/5 gedeelte van het fonds der kerkelijke goederen toegekend. Maar de Vrouwenkerk was ruïneus en bovendien voor de geslonken gemeente te groot. In 1818 kende daarom het stadsbestuur de Gasthuiskerk, door de Hollandse gemeente vrijwel verlaten, aan de Waalse gemeente toe (van welk besluit het gasthuisbestuur zich tevergeefs op de Koning beriep), terwijl, krachtens nadere

¹⁾ **Vgl.** J. W. **MULLER**, *Verspreide Opstellen*, **blz.** 175-178.

²⁾ **J. VAN DE ROLL**, *Verzameling van Vaderlandsche Wetten enz.* 1798—1810, **blz.** 419-423.

overeenkomst van 1819, de Waalse gemeente de eigendom der Vrouwenkerk (voor sloop en verkoop) zou behouden, doch daartegenover afstand deed van haar aandeel in de kerkelijke goederen. Naar de Gasthuiskerk, voortaan dus de Waalse kerk, werd nu het orgel uit de Vrouwenkerk overgebracht; overigens moest het gebouw vrijwel nieuw worden ingericht, ten behoeve waarvan nu de collecte voor de eredienst (naast de collecte voor de diaconie, die er van het begin af was geweest) werd ingevoerd. De opbrengsten hiervan brachten de financiën der kerk in een betere staat.

Het Koninklijke besluit van 19 Aug. 1817 ¹⁾ kende aan de Waalse gemeente van Leiden één door de Staat te bezoldigen predikant toe, met de mogelijkheid van een tweede. In de bezuinigingsperiode onder Koning **WILLEM 11** bracht het Koninklijk besluit van 29 Juli 1843, nr 57, een verdere besnoeiing: Amsterdam 3 pasteurs, Rotterdam en 's-Gravenhage elk 2, Leiden, Groningen en Utrecht elk een (ook nu het belang der universiteiten!), de overige gemeenten op te heffen. Men weet, dat een beroep op „verkrege[n] rechten” hiertegenover succes heeft gehad ²⁾ ; het is hier niet de plaats, deze of andere rechtsvragen nader uit te werken.

Zo behield dus de gemeente haar twee predikanten, tot het vertrek van Ds **CLER** in 1927. Dit feit kreeg een nieuwe betekenis, toen tijdens de richtingsstrijd in de Ned. Herv. Kerk het vreedzame samenleven der richtingen in de Waalse gemeente ook nu mogelijk bleek. Ds **CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE**, de „stichter der Ethische richting”, ³⁾ werd de toevlucht der rechtzinnigen, ten tijde dat de Hollandse gemeente slechts moderne predikanten telde. Zulks verkeerde na de invoering van het gemeentestemrecht (1866) in zijn tegendeel en nu waren het vrijzinnigen, die in de Waalse gemeente stichting zochten bij Ds **CHAVANNES** en diens opvolgers. Het een met het ander bracht weer „keuzelidmaten” tot de Waalse gemeente en accentueerde het nieuwe karakter er van. Maar men ging hierover nu niet meer zo'n felle strijd voeren als in de periode **DANEAU**.

¹⁾ Bijvoegsel v. h. Staatsblad IV, blz. 630; vgl. ald. blz. 634 en VI, blz. 1842. Men zie het Bijzonder reglement voor de Waalsche kerken, Bijvoegsel alsv. IV, blz. 1097 en VIII, blz. 174, te raadplegen naast het Reglement voor de N.H. Kerk van 1816, Bijvoegsel 111, blz. 271.

²⁾ Weekblad van het Regt nr 885-888, 890; in 913 het arrest van de Hoge Raad, van 5 Mei 1848.

³⁾ Vgl. zijn werk: *La Crise Religieuse en Hollande*, 1860; en zijn tijdschrift *Ernst en Vrede*.

De periode van circa 1848 doet nog activiteit der gemeente. in tweeërlei richting zien. In de eerste plaats op sociaal terrein. De oude instellingen — diaconie, Hospice of weeshuis (vanwege een incidenteel motief van de diaconie afgescheiden ¹⁾), hofjes, school, armenbakkerij ²⁾ — stonden tijdens de crises die Leiden troffen, in de vorm van werkloosheid, bittere armoede en cholera, voor een zware taak en kweten zich loffelijk daarvan, waarlijk niet in beperking tot het slinkende getal der eigen gemeentelieden. In 1887 werd opgericht het Hôpital wallon, inrichting voor Pro-testantse ziekenverpleging, ouder dan het Diaconessenhuis en jarenlang in veler behoeften voorzienende, totdat de wijziging der omstandigheden en de verdere vermindering der Waalse gemeente successievelijk de armenbakkerij, de diaconieschool, het weeshuis en het Hôpital (1925) deden verdwijnen ³⁾.

Van Ds **CHANTEPIE** ging de opwekking tot de stichting der Bibliothèque wallonne uit; eerst (1852) gedacht als een bescheiden gestichtsbibliotheek kreeg zij spoedig een meer wetenschappelijk en bepaald historisch karakter, ook door de verbinding met het sedert **SOUCHAY** hier gevestigde archiefdepot der Waalse kerken. De bibliotheek behielp zich eerst; in de 1880-er jaren leek het een uitstekende oplossing, het zijschip van de Waalse kerk (**Gasthuiskerk** — toen alweer veel te groot) af te scheiden voor bibliotheekzaal. Maar het was een korte vreugd, opgeschrikt door de brand der Stadsgehoorzaal moest men voor de bibliotheek een vrijstaand pand zoeken en vond zulks in het leeggeworden Hospice (Pieterskerkhof 40), 1890. Thans is de Bibliothèque een instelling van de Waalse kerken in het algemeen, niet meer van de Leidse gemeente.

In verscheidene opzichten trouwens is de Waalse gemeente bij voortdurend een venster naar een ruimere wereld, een punt van

¹⁾ Nl. om te ontkomen aan de verplichting, de kinderen uit het diaconieweeshuis naar de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid en dgl. over te brengen.

²⁾ De armenbakkerij, tussen 1678 en 1691 gesticht, was gevestigd in het typische gebouw Stille Rijn 4 (thans firma Langezaal). De exploitatie er van is met het jaar 1858 geëindigd; daarna is het gebouw verhuurd en in 1868 voor f 3400 verkocht. In haar bloeitijd werkte de Waalse armenbakkerij ook voor de Rooms-Katholieke en andere armbesturen; na het beëindigen dezer samenwerking was haar lot bezegeld.

³⁾ Bijzonderheden van elk dezer instellingen te geven valt thans, buiten het kader van de schrijver dezes. Zij verdienen een meer gezette, behandeling.

contact met andere cultuur gebleven. Deze, haar eerste, roeping, waartoe zij door Prins **WILLEM DE EERSTE** is gewekt, behoudt de volle betekenis, ook nadat de basis, die zij gevonden had in een gesloten immigrantengroep, door de absorptie dezer groep in de Nederlandse bevolking ¹⁾ is verschrompeld.

Te schrijven over het jongste verleden en het heden van deze kleine, zwaar met historie beladen, gemeenschap kan niet de taak des geschiedschrijvers zijn. Hij wil alleen de aandacht der historici vragen voor de betekenis van de kerkgeschiedenis en ook van de kerkelijke archieven voor de geschiedschrijving van stad en land in het algemeen ²⁾. Tot slot mag worden herinnerd aan de tekst waarover bij het herdenkingsfeest der Bibliothèque wallonne werd geprekeerd en die elke geschiedschrijver zich mag voorhouden: „Want wij vermogen niets tegen de waarheid, maar wel voor de waarheid” ³⁾.

¹⁾ *Blak... Holl.* Stad IV, 215, wil, dat het specifiek Leidse gebruik van het woord „zot” van Waalse herkomst is. Als *dit* alleen aan het Waalse bestanddeel van Leiden moet herinneren . . . !

²⁾ We hebben ons onthouden van het sporadisch citeren van algemene kerkhistorische literatuur en bronnen. Aangaande de specifiek Waalse kan men vergelijken ons opstel over de *Archives des Eglises wallonnes* in het Ned. Archievenblad 1953.

³⁾ 11 Kor. 13 : 8.

BIJLAGE

LIJST VAN DE PREDIKANTEN DER WAALS-HERVORMDE GEMEENTE TE LEIDEN, MET KORTE VERWIJZINGEN

N.B. In het Bulletin de l'Histoire des Églises wallonnes 111 (1888) vindt men op blz. 36-40 de naamlijst door Ds GAGNEBIN opgemaakt, vooral uit de Actes synodaux; een hiernaar geheel gevolgde lijst hangt in de consistoriekamer der kerk. Wij hebben haar hier, vooral naar het archief der gemeente zelve, een weinig verbeterd en aangevuld.

1. GUILLIAUME DE FEUGERAY, van Rouen, hoogleraar, predikt ook in het Frans, 1575-1579. — Nieuw Ned. Biogr. Wdbk 111, 398.
2. LAMBERT DANEAU, van Genève, hoogleraar en predikant, 1581; vertrekt naar Gent 1582. — P. G. DE FÉLICE, Lambert Daneau . . . (1882); W. N. du Rieu, L.D. à Leyde (1881); Haag. La France Protestante, Ze éd. V p. 62 sq.; NNBW 1, 685; De Bie & Loosjes, Biogr. Wdbk Prot. Godgeleerden 11, 379.
3. HADR. SARAVIA, hoogleraar, doet dienst 1582-1584. — v. SCHELVEN in: NNBW IX, 934.
4. JACQUES DE LA DRÈVE, uit Brugge 1584, doet afstand 1585, overl. 1588. — H. Q. JANSSEN, *De Kerkhervorming te Brugge I*, blz. 267-271.
5. Luc. TREL CAT, van Brussel 1585, hoogleraar, † 1602. NNBW X, 1038.
6. Luc. TREL CAT, de zoon, van de kerk in Vlaanderen („l'Olive") 1595, hoogleraar, † 1605. NNBW X, 1039.
7. DANIEL CASTEL, proponent, 1605, † 162 1.
8. JEAN BULTEEL, proponent, 1610, ontslagen 1612.
9. JEAN POLYANDER A KERCHOVE, hoogleraar, pasteur extraordinaire 1613, † 1646. NNBW IX, 815.
10. ARNAUD DE LANNOY, uit Boulonnais 1619, † 1635.
11. ESAÏE DU PRÉ, van Delft 1621, † 1649.
12. ANDRÉ RIVET, hoogleraar, pasteur extraordinaire 1622, tot 1629. NNBW VII, 1051.
13. MAURICE AGACHE, van Groede 1636, † 1648.
14. JEAN LE SEC, veldprediker, 1639, emeritus 1645.
15. PIERRE CORDIER, van 's-Hertogenbosch 1645, † 1651.
16. FRED. SPANHEIM, hoogleraar en buitengewoon pred., gewoon pred. 1648, † 1649. NNBW X, 953.
17. ABRAHAM DE LANNOY, van Aardenburg 1648, † 1655.
18. JACQUES DU PRÉ, van Kampen 1649, † 1651.
19. PIERRE AGACHE, van Aardenburg 1649, † 1661.
20. PHIL. DIODATI, proponent, 1652, † 1659.
21. JEAN BEECK, van Delft 1652, † 1666.

22. **FRANÇOIS CUPIF DIT DE LA BERANDIERE**, veldprediker, 1652, † 1670.
23. **ISAAC GROMMÉ**, proponent, 1656, † 1669.
24. **JACQUES RENETTE**, proponent, 1660, † 1670.
25. **JEAN LEGER**, uit Piémont 1662, † 1671. De *Bie & Loosjes* V, 723.
26. **JACQUES GAILLARD**, van 's-Hertogenbosch 1666, hoogleraar, † 1688. NNBW VIII, 579. De *Bie & Loosjes* 111, 165. Haag 2 VI, 791-93.
27. **THÉODORE BIEL**, uit Wesel 1670, † 1700.
28. **JEAN SAUCHELLE**, proponent, 1670, † 1694.
29. **GODEFROI VAN KEMPEN**, van Goes 1670, † 1695.
30. **PAUL DU SOUL**, veldprediker, 1671, † 1682.
31. **ETIENNE LE MOINE**, hoogleraar, pred. 1682, † 1689. NNBW X, 634.
32. **ANT. GUÉRIN**, réfugié, 1689, † 1700.
33. **LOUIS FLEURY**, réfugié, 1689, † 1707. Haag 2 VI, 557.
- JEAN DE MALNOË**, proponent, 1695, † 1727. *Boekzaal* 1727 1, 364.
35. **LOUIS BENION**, proponent, 1695, † 1721. Haag 2 11, 259.
36. **JEAN BARBIN**, réfugié, 1701, ém. 1719, † 1727. Haag 2 1 799; *Boekzaal* '27 11, 621.
37. **GODEFROI DE CLERMONT**, proponent, 1701, naar Amsterdam 1705.
38. **JACQUES BERNARD**, réfugié, 1705, hoogleraar wis- & natuurkunde, † 1718. NNBW 111, 101. De *Bie & Loosjes* 1, 436.
39. **DANIEL DE LOCHES**, van Brielle 1719, ém. 1752, † 1754.
40. **JEAN BODDENS**, van Londen 1719, naar Rotterdam 1724.
41. **ISAAC-SAMUEL CHÂTELAIN**, van Dordrecht 1721, naar R'dam 1725. Haag 2 IV, 116.
42. **SAMUEL-LOUIS CHANGUION**, van Utrecht 1724, † 1739. Haag 2 111, 1072.
43. **PIERRE BOBINEAU**, van Dordrecht 1725, † 1753. Haag 2 11, 646; *Boekzaal* 1753 11, 679.
44. **WOLFGANG DU MOULIN**, van Kassel 1728, † 1745. *Boekz.* '45 11, 625.
45. **JEAN-JACQUES BRUTEL DE LA RIVIÈRE**, van Middelburg 1744, † 1763. Haag 2 111, 339. *Boekzaal* 1763 11, 496.
46. **JEAN-HENRI CHÂTELAIN**, prop., 1752, † 1763. *Boekzaal* alsv.
- JEAN-LOUIS FLOURNOY**, prop., 1753, † 1783. *Boekz.* '83 11, 217.
48. **JACQ.-ABEL BRUNIER**, van Frankfurt 1764, † 1798. Haag 2 111, 32 1-24.
49. **SAM. DE CHAUFÉPIÉ**, van Dordrecht 1764, naar A'dam 1771. BL 11, 41.
50. **JEAN-SAMUEL ROBERT**, van Vlissingen 1770, naar A'dam 1786, † 1821. Van der Aa, Biogr. Wdbk XVI, 374.
51. **JACQ.-CHARLES SOUCHAY**, van Naarden 1783, † 1808. Van der Aa XVIII, 866; *Boekzaal* 1808 11, 321.
52. **SEBALD FULCO JEAN RAU**, van Harderwijk 1786, hoogleraar 1787, † 1807. NNBW IX, 842; gedrukte lijkrede door **SOUCHAY**.
53. **JEAN-FRÉDÉRIC FAURE VAN DER WILT**, van Arnhem 1799, † 1809. *Boekzaal* 1809 1, 400.
54. **JEAN-BAPT. MOQUETTE**, van Zierikzee 1809, emeritus 1846, † 1855. *Boekzaal* 1855 1, 686.
55. **DANIEL MOUNIER**, van Zutphen 1809, emeritus 1848, † 1850. *Boekzaal* 1850 1, 250.
56. **FRANC.-CORN.-JEAN VAN GOENS**, van Rotterdam 1847, emeritus 1873, † 1892. De *Bie & Loosjes* 111, 280.

57. DAN. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, van Leeuwarden 1848, naar Rotterdam (**Holl.** Gemeente) 1862, hoogl. Gron. 1872, † 1874. A. M. BROUWER, diss. over hem, 1905; NNBW IV, 412.
58. JOOST ADRIAAN VAN HAMEL, van Groningen 1863, emeritus 1880, † 1885. **Bull.** Hist. Egl. Wall. **II**, 401.
59. CÉSAR-GUSTAVE CHAVANNES, van Leeuwarden 1874, emeritus 1907, † 1909. NNBW V, 110.
60. JOSEPH-JEAN-NICODÈME NARDI, van Genève 1890, vertrokken 1895, † 1930.
61. SAMUEL CLER, van Jonzac 1896, emeritus 1927, † 1940. **Bull.** Hist. Egl. Wall. IV, 12 (1941), 5.
62. LOUIS-GEORGE-AURICE BRESSON, van Gros 1907, † 1939. L. Jb. 1940, 54.
63. ROBERT BLOMMAERT, van Middelburg 1941, naar Rotterdam 1948.
64. CHARLES CABANIS, van Mâcon 1948.

N.B. De nauwkeurige lezer zal in deze lijst missen de naam van DANIEL COLONIUS, die als „Pastor Ecclesiae Leydensis et Regens Collegii Gallo-Belgici in Academia „Leydensi” de besluiten der Dordtse Synode van 16 19 mede-ondertekend heeft. COLONIUS was **pasteur extraordinaire**: in onze lijst zijn alleen de **ordinaires** opgenomen. Van de vijf regenten die het Waalse studenten-college tussen 1606 en 1703 heeft gehad (cf. Album Scholasticum Acad. Lugd. Bat blz. 237) is slechts één, nl. GAIL-LARD, **pasteur ordinaire** der Waalse Gemeente geweest.

Foto Gemeente-archief

GASTHUISKERK. RECHTS-DE IN 1635 AANGEBOUWDE
ZIJBEUK. (Aquarel 1787. Gem.-archief Leiden.) Vergelijk de
afbeeldingen van dit gebouw in Leids Jaarboekje 1952.

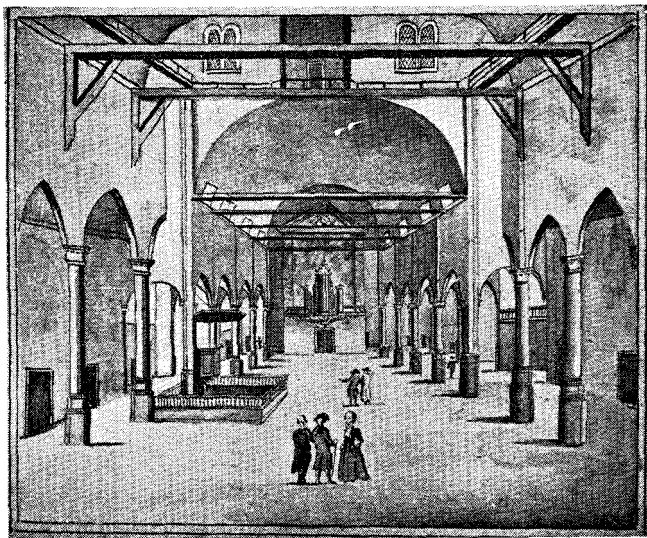

Foto Gemeente-archief

VROUWEKERK IN GEBRUIK BIJ DE WAALS
HERVORMDE GEMEENTE. Aquarel 1788.

HOFJE VAN LORIDAN. Boog boven de ingang.

Foto Jan Terwen

ENKELE NIEUWE GEGEVENS OMTRENT HET LORIDANSHOFJE

Nu wij in 1955 het 300-jarig bestaan van het hofje van Loridan zullen herdenken, lijkt het gepast met enkele opmerkingen het vele reeds bekende omtrent deze stichting aan te vullen.

Daar men in het zeer uitvoerige artikel van de heer VERBURGT betreffende de geschiedenis van het Loridanshofje in het Leids Jaarboekje van 1932 (p. 97-131) geen architectennaam vindt, lag het voor de hand de archieven hierop nog eens na te lezen. Men vindt ze, keurig geordend, maar verre van volledig, in het gebouw van de Bibliothèque Wallone. Voor de bouw zijn belangrijk de Rekeningen van de bekende notaris CAERL OUTERMAN (in nr 748 & 757), die in de eerste jaren als rentmeester voor Regenten optrad. Nauwkeurig heeft hij inkomsten en uitgaven, eerst van het sterfhuis, daarna vooral van de bouwerij genoteerd. In de Reekeninge van 1655-1656 (nr 748) vindt men op fol. 59:

„15 July 1656, Betaelt aen Jan Dirxsz. Vermij timmerman de somme van seventijen Gulden voort maken van verscheijden teyckeningen, mitsgaders het bestec van timmerwerc tot het bouwen van het Hoffgen.”.

Deze VERMIJ zal uit Noordwijk afkomstig zijn. Bij de huwelijksproclamaties van de Hervormde Kerk te Leiden (Gem. Archief) trof ik aan op 5 Mei 1646: „Jan dirxsz. timmerman, jongman van Noortwijck, woonende op de Nieuwe Rhijn”. Wanneer dit inderdaad onze VERMIJ is, was hij op dat ogenblik nog niet volleerd, want in het Timmermans-gildeboek (Gem. Archief) leest men (p. 52) : „Jan Derrecksen vermij heeft zijn proef gedaen ende is voor Mr. timmerman in het gilde gecomen op den 10 Dec. 1650.” In de rekeningen komt VERMIJ verder niet voor.

Uit verschillende posten blijkt dat het werk was aangenomen door JAN JANSZ. VAN ACKER en JAN JANSZ. SWART als timmer-

lieden, **JAN PASCHIERSZ. VAN DALEN** als metselaar, **WILLEM WYMOT** als steenhouwer, **JAN EVERTSZ.** als smid en **ADRIAAN VAN NES** als loodgieter. Van de naam **JAN JANSZ. SWART** zijn er in die tijd vader en zoon, beiden timmerlieden, die hun gildeproef respectievelijk in 1635 en 1653 deden. (De laatste is dus een tijdgenoot van **WILLEM VAN DER HELM**, die zijn proef in hetzelfde jaar aflegde.) Beiden komen in de Rekeningen van Loridanshof voor, maar het is de jonge **SWART** die aanneemt, terwijl zijn vader een enkele keer (nr 757, fol. 64, 4 Aug.) voor geleverd hout en arbeidsloon uitbetaald krijgt. **JAN VAN ACKER** zal in leeftijd tussen beiden in gestaan hebben; het Gildeboek vermeldt hem in 1645. Merkwaardig is het nu dat op 21 November 1656 wordt

„Betaelt aen Jan van Acker timmerman voor 't maken van eenige teyckeningen en andere gedaene moeyten ten dienste van 't hoffge: f. 20 : 15 : 12”,

(nr 757, fol. 61), een bedrag dat ongeveer gelijk is aan dat hetwelk **VERMIJ** even eerder ontving. Beiden schijnen dus aansprakelijk gesteld te kunnen worden voor het ontwerp. Alleen het feit dat **VERMIJ** ook een bestek maakte zou er op kunnen duiden dat hij de eigenlijke architect is, terwijl **VAN ACKER** dan als aannemer aanvullende tekeningen gemaakt zou kunnen hebben. Als er in 1657 arbitrage nodig is omdat **JAN SWART** (Jr.) een meerderwerk-rekening gepresenteerd had waarmede Regenten niet accoord gingen, te meer omdat zij beweerden dat **SWART** slecht werk en ondeugdelijk materiaal geleverd had, terwijl hij bovendien over tijd was, zijn het **VAN ACKER** en **VERMIJ** die nu als „Roymeesters deser Stede” de Verklaring ondertekenen waarbij **SWART** nog 95 gulden moet ontvangen (Archief Loridanshofje) .

Bijna vanzelfsprekend is het dat **WILLEM WYMOT** het steenhouwerswerk aannam. Steeds meer blijkt mij uit bouwrekeningen die uit deze tijd in Leiden bewaard zijn dat **WYMOT** (ook gespeld **WILLEMOT**) een belangrijke werkplaats had, waarvan de invloed op het ornament in onze stad tot het eind der 17de eeuw merkbaar is. Voor het Loridanshofje hebben wij te maken met **WILLEM JANSZ. senior**, die bij zijn eerste huwelijksproclamatie (24 Sept. 1642) „blauwsteencooper, jongman van Dordrecht, woonende op het Rapenburg” genoemd wordt. Van **PETRONELLA JANSDR. VAN HOORN** schijnt hij geen kinderen ontvangen te hebben. Spoedig (9 Nov. 1645) tekent hij, nu als weduwnaar, opnieuw

aan met **MARYTGIEN JANS VAN NETTESSENNE**, jongedochter van Amsterdam, bij wie hij negen gedoopte kinderen krijgt, waarvan het zesde **WILLEM** junior is (gedoopt 5 Juni 1657), die later de zaak van zijn vader zal voortzetten. Op dit zo belangrijke atelier hoop ik later te kunnen terugkomen. Het steenhouwerswerk aan het Loridanshofje, met name de decoratie van de ingangspartij, is nog wat zwaar en onhandig en vertoont nog niet die beheersing die het werk van de **WILLEMOTS** later zal kenmerken (zie afbeelding).

Een enkele post in de rekeningen geeft nog aanleiding tot een opmerking. Op fol. 76 van nr 757 is vermeld:

„16 Dec. 1658: Betaelt aen Jacobus van der *Merck* schilder voor de contrefeytsels van de Regenten en item het *douc* met de vracht mitsgaders voor het conterfeytsel van Pieter Loridan Sa. 't welck op de lijst staet tsamen **f**. 333 : 8 : —”,

hetgeen wel als sterke aanwijzing mag gelden dat het laatstgenoemde grijs in grijs geschilderde portret, dat in de Catalogus van de Lakenhal als niet geheel zeker van de hand van **VAN DER MERCK** genoemd wordt (uitg. 1949, p. 173, nr 300 b), toch ook zijn werk is. De letters op de lijst van het grote stuk zijn geschilderd door **ABRAHAM VAN THOORNVLIET**, die er op dezelfde datum drie gulden en drie stuivers voor ontving.

J. J. TERWEN

EEN BLOEMLEZING UIT LOTERIJVERSIES TE ZEGWAART

Tussen 1650 en 1750 verkeerde **Zegwaart** in bittere armoede. Niet alleen werd het geteisterd door brand, maar ook door dijk-doorbraak van de Binnenwegse polder. Er was echter geen geld voor herstel, want de schuld was al groot en over kapitaal beschikte de Gemeente niet. Twee jaar bleef het land onder water totdat Rotterdam uitkomst bood door geld te lenen. Daar niet altijd aan de verplichting van betaling van rente en aflossing kon worden voldaan, werden Schout en Schepenen meermalen in gijzeling gesteld, waardoor de schulden nog groter werden.

Het enige redmiddel was een loterij, die door het hof van Holland werd toegestaan. Ver buiten de Gemeente werden loten verkocht, die uiteindelijk een winst van 12.000 gulden opleverden. Iedere deelnemer was verplicht een spreuk of versje in te zenden. Daarvan bieden wij u een bloemlezing aan.

Dit doen wij met verblijden om haat en nijd te mijden.

Die wil hebben al, die krijgt niemendal.

Is 't waart of **onwaart** Segwaart?

Overal gewaagd en niet gekregen.

Lang gevischt en niet gevangen

nu **sal** ik **sien**, of hier misschien

een vischje aan mijn aas blijft hangen.

Zegwaart heb ik goede moet, **Zegwaart**, gij moet geven.

Een kuyper op een tonnetje

Een Paap op een nonnetje

Een monnik op een **Bagijn**

Wat salder voor deze lifhebbers zijn?

Hier siet men 't avontuurlijk rat.

van onderen na boven **drayen**,

de hoogste prijs, dus laat fortuyn

syn goud en syde wimpels swayen.

Klaasje Lollepot, die **gaaren** had het groot-lot.

Tandem bona causa triumphat.

Amo pecuniam.

En **Dieu** mon Esperance.

Je mette un petit poisson pour en avoir un gris.

Die den Heer sijn wil doet, hoeft niet te **vreesen**.

't Sijn maar tijdelijke goederen, die niet en baten.

Aan des **Heeren** zegen is 't al gelegen.

Al wat God wil, dat **sal** geschieden.

Op den eersten April verloor **Duck** Dalf zijn Bril,
hy wou se wel opvatten, maar hy most gaan stappen.

't Groeien en bloeien van ● myn Beurs.

Als de koe maar melk geeft.

Wat geeft de **Lotery** tot pillegift?

Door zout en zeep te betalen hoop ik een groote Prys te halen.

Meester Jan, wat seg je er van?

Nooit sterft de Vryheid **deser** Landen.

Rachel beweende haar kind, hier verkoopt men melk by de pint.

De wereld is een speeltoneel.

Doe wel en siet niet om.

Dit geld is mijn gegeven om in te leggen en geen niet te seggen.

Het is geen gekken soo een kies uit te trekken.

Als niet komt tot iet, dan is 't allemans verdriet.

De onnosele **sal** 't gelag betalen.

Ik ben vergenoegd met mijn lot.

Het is een juffrouw, die de lokken heeft van **vooren**
en die van agteren is op de kam geschoren.

't Zijn doorgaans de grootste Gekken, die de beste **pryzen** trekken.

Niemand gelukkig voor sijn dood.

Nooit **Lotery** maakt gij mij bly.

De eerste verdeling der Loterye in **Zegwaard** vond plaats op Woensdag 1 July 1705, bestaande in 35332 loten, yder Lot tot 3 gulden, hetwelk in geld bedraagt 105996 gulden.

5166 pryzen en 50 premiën F. 102840; in totaal 5216 prijzen F. 3150. Te samen: F. 105990.

De tweede verdeling op 4 October 1705, bestaande in 14668 loten. 2272 prijzen en 22 premies: F. 450100.

Er waren: een prijs ad F. 3000. een ad F. 1500, 7 ad F. 1000.— 8 ad F. 500— 19 ad 100.— 30 ad F. 50— 50 ad F. 30.— 60 ad F. 20— 2096 ad F. 10. premiën: 4 ad F. 100— 2 ad F. 150— 14 ad F. 50.

8 % van de prijzen was ten voordeel van de Geoctrooyeerden.

De schout was directeur van deze loterij en diende een zware rekening van onkosten in voor hem en zijn vrouw ten bedrage van F. 4000.

Na betaling der schulden en sterke inkrimping van de onkosten-rekening bleef nog 160 gulden over, waarmede de brandspuit werd opgeknapt.

De Binnenwegse polder is kort daarna drooggelegd.

Het voorbeeld van het buitenland, de geldnood als gevolg van de voortdurende staat van oorlog en de verslapping van de zedelijke kracht der natie hadden ten gevolge, dat de door de Overheid georganiseerde loterijen veel ingang vonden.

In 1711 bracht de door de staat uitgegeven loterij 16 miljoen gulden op, in 1712 was de opbrengst F. 12 miljoen.

De speelzucht is altyd een gevaar voor een gezond volksleven.

Groen van Prinsterer verhief zijn waarschuwende stem aldus: „Men spanne niet meer een valstrik aan de ingezetenen door het behoud van een loterij. Men stijve de schatkist niet door aanmoediging van een verderfelijke speculatiegeest.” En Dr A. Kuyper in 1877: „De loterij is zondig, wijl ze den wortel van den godsdienst ondermijnt door het Fortuyn in plaats van den levenden God als **Beschikker** te aanvaarden van onze bestaansmiddelen. Deelname aan de staatsloterij is daarom voor den Christen uitgesloten.”

Zoetermeer.

J. J. WOLDENDORP

SIMON EIKELENBERG (1663-1738), OUD 67 JAAR. Tekening van CORN. PRONK (1730) VOOR de gravure van J. HOUBRAKEN VOOR de uitgave van *Alkmaar en deszelfs geschiedenis* (1739). Gem.-archief, Alkmaar.

EEN BRIEFWISSELING OVER DE LEIDSE SCHILDERSACADEMIE EN OVER SCHILDER¹ JENHANDEL

SIMON EIKELENBERG EN JACOBUS VAN DER SLUYS

In het Alkmaarse Gemeente-archief wordt een groot aantal papieren bewaard van de plaatselijke geschiedschrijver SIMON EIKELENBERG (1663-1738). Het zijn niet alleen vele delen historische aantekeningen, waaruit hij en, na zijn dood, GJSBERT BOOMKAMP de gegevens putten voor hun Alkmaarse geschiedenissen, maar ook vele bundels notities over schilderkunst, schildertechniek, natuurwetenschappen, filosofie, voorts fragmenten van een autobiografie, familiepapieren en brieven. Deze stukken werden tot dusver nimmer gepubliceerd. Slechts de Alkmaarse archivaris C. W. BRUINVIS maakte er gebruik van voor de levensbeschrijving van EIKELENBERG in zijn publicaties *Over Alkmaarse Geschiedboeken en Geschiedschrijvers 1892*, en *Levensschetsen van en mededelingen over beeldende kunstenaars die te Alkmaar geboren zijn*, aldaar gewoond of voor die stad gewerkt hebben, 1905. Toch bevatten deze paperassen veel belangwekkend materiaal, speciaal voor de geschiedenis der schildertechniek in de 17de eeuw ¹⁾.

EIKELENBERG was zeker een merkwaardige figuur. Op 16 Maart 1663 werd SIMON te Alkmaar geboren, zoon van de borstel-maker ALBERT HARMENSZ en van KLAASJE KLAASDR. Hij bezat een goed verstand en enige litteraire begaafdheid, die tot uiting kwam in jeugdige proeven van dichtkunst. Terwijl hij vóór zijn zestiende jaar al werkzaam was bij de Alkmaarse kaartenmaker JAN DIRCKSZ SOUTMAN deed hij vele pogingen om zijn geest te ontwikkelen, hij leerde Frans en Latijn, verdiepte zich in godsdienst, geschiedenis, tekenen. In 1688 opende hij een borstelwinkel, doch toen reeds was hij meer geïnteresseerd in kunst en

¹⁾ De huidige archivaris van Alkmaar, de heer TH. WORTEL, vestigde mijn aandacht op deze stukken. Dank zij zijn medewerking hoop ik ook gedeelten van de technische geschriften te kunnen publiceren.

wetenschap dan in zaken. Uit zijn notities blijkt hoe groot zijn weetgierigheid was en hoe veelzijdig zijn belangstelling. Aan zijn vaste gewoonte om alles op te tekenen en te bewaren hebben wij te danken dat zoveel inlichtingen over zijn persoonlijkheid ons ter beschikking staan.

Na zijn huwelijk met KATALIJNTJE MOERBEEK in 1690 besteedt hij steeds meer tijd aan studie en onderzoek. Toen in 1697 het schilderscollege werd opgericht nam EIKELENBERG geregeld aan de kunst oefeningen deel. Het plan rijpte om schilder te worden en hij kreeg enige raad van NICOLAAS DE VREE, Amsterdams schilder, vriend en geestverwant van JAN LUYKEN, die in Alkmaar was komen wonen. De borstelhandel werd opgedoekt, een bloemenzaak begonnen, en ten slotte probeerde hij van 1699 af alleen met het schilderen zijn boterham te verdienen. In December 1702 deed hij zijn intrede in het gilde. De tijden waren echter slecht en zijn succes in de kunst was zo gering dat hij in 1703 gretig de hem aangeboden betrekking van opziener der stadswerken aanvaardde. Dit ambt schonk hem de gelegenheid om voortaan zorgeloos zijn artistieke en wetenschappelijke liefhebberijen te beoefenen. Naast het verzamelen van wetenswaardigheden op scheikundig en kunst-technisch gebied, begon hij nu ook ijverig materiaal voor een geschiedenis van Alkmaar bijeen te brengen. Weinig heeft hij tot uitvoering kunnen brengen van zijn talrijke groots opgezette plannen. Tijdens zijn leven zag slechts zijn Gedaante en *Gesteldheid van Westvrieslandt voor den jare 1300* het licht (1714), zijn grote *Alkmaar en deszelfs geschiedenis* werd eerst na zijn dood in 1747 door de zorg van GIJSBERT BOOMKAMP uitgegeven. Maar de reeds vroeg ontworpen *Aantekeningen over Schilderkunst* en de *Verhandeling over de Verlichterij-kunde*, waaraan hij vele jaren werkte, werden zelfs nooit tot een voor publicatie geschikte vorm samengevat.

Hij stierf in 1738 en liet al zijn papieren na aan het stadsbestuur van Alkmaar ¹⁾.

Hoewel in 18de en 19de eeuwse veilingcatalogi schilderijen

¹⁾ *Portretten van Eikelenberg*. Voor de uit te geven *Historie van Alkmaar* werd in 1730 EIKELENBERGS portret getekend door CORNELIS PRONK. Naar deze tekening, die in het Gemeente-archief te Alkmaar berust en hierbij is afgebeeld, vervaardigde JACOB HOUBRAKEN de uitstekende gravure, welke de posthuum uitgekomen *Geschiedenis van Alkmaar* siert. Maar PRONK schijnt ook enige jaren tevoren E.'s portret geschilderd te hebben. In EIKELENBERGS testament van 6 November 1727

en waterverftekeningen van zijn hand verscheidene malen vermeld worden, zijn mij heden slechts twee stukken bekend. Het zijn zorgvuldig maar wat droog geschilderde landschapjes in de trant van **GRIFFIER** en **MOUCHERON**, welke schilders, zoals uit zijn geschriften blijkt, ook inderdaad zijn meest directe bronnen van inspiratie waren.

Het gebeurt zelden dat men van schilders uit **EIKELENBERGS** tijd een epistolarium heeft, waarin niet alleen de ontvangen brieven, maar ook de afschriften van de eigen missives aanwezig zijn. Slechts uit een bepaalde periode van **EIKELENBERGS** leven is de correspondentie tot ons gekomen. Het meeste is uit de jaren 1699-1705, toen er moeilijkheden waren in de familie en toen hij alles in het werk stelde om zijn schilderijen te verkopen.

Die moeilijkheden en die verkooppogingen vormen het onderwerp van een bundel brieven, gewisseld tussen de Alkmaarder en enige Leidse verwanten en relaties.

Nadat **SIMONS** moeder vier jaar na zijn geboorte gestorven was, hertrouwde zijn vader in 1671 met **MAARTJE JANS DR. DE WIT**. Vermoedelijk was deze een nicht van **MARGARETHA PIETERS DR. DE WIT**, die de derde vrouw was van de Leidse greinfabrikant **JACOB LE POOLE** ¹⁾. Tot deze neef **LE POOLE** wendt **SIMON** zich in 1699 om hulp, wanneer het wangedrag van zijn halfbroer **JAN (MAARTJE% zoon)** de familie in Alkmaar in een onhoudbare situatie brengt. **LE POOLE** wil hem niet als arbeider hebben, want „... goetwilige vrouw mense schrije bijna langs de huysse om werck, alsoo het alhier met alle wolle werck soo miserabel slecht

(Gem.-archief, Alkmaar) staat nl. de volgende merkwaardige passage:

„Voorts verklaarde den Testateur te willen ende begeeren dat zijn afbeeldzel, geschilderd door den Konstschilder Cornelis Pronk, zal werden gebracht in 't kooper, geëst oft gesneeden, door Pieter van Gunst, Jacob Houbraken, oft eenigh ander braaf meester, tot uitvoeringe van het welke ende daarover het bestel en toezicht te hebben, verklaarde hij Testateur te verzoeken, stellen en committeren den heer Christoffel Beudeker en de voorn: konstschilder Cornelis Pronk beyde tot Amsterdam woonagtigh, alsmeede omme wanneer de plaat sal sijn gemaakt ten eerste daarmede tweehonderd stuks te doen drukken, alle op goed papier, sullende alle de Costen, die daer omtrent moeten worden gemaakt door des Testateurs erfgenaemen voldaan moeten werden ende met de voorz. tweehonderd afdrukzels en de plaat zodanigh gehandeld als de testateur bij zijne nadere dispositie. . . zal komen te ordonneren”.

¹⁾ Getr. 29. 12. 1689. Inlichtingen over het geslacht **LE POOLE** dank ik aan mejuffrouw F. A. **LE POOLE**.

is als bijna ooyt gesien is". Met vereende krachten lukt het ten slotte **JAN** als soldaat naar Oost-Indië te sturen. Wanneer **EIKELENBERG** dan in 1701 tracht van de kunst te leven, doet hij weer een beroep op **LE POOLE** om hem te helpen zijn werk in Leiden aan de man te brengen. Eind October van dat jaar reist hij naar Leiden over Haarlem en keert terug over Amsterdam. In November begint de correspondentie over de schilderijenhandel. **LE POOLE** koopt zelf wat, toont de schilderijen aan liefhebbers, hij laat zijn neef een uithangbord met de Amsterdamse Beurs opschilderen en brengt hem o.a. in contact met de kunsthandelaar **JAN BERKHEY**, grootvader van moederskant van Dr **LE FRANÇOIS VAN BERKHEY**¹⁾. Ook met deze worden brieven gewisseld. **LE POOLE'S** schoonzoon **JACOB SCHMIDT**²⁾, lakenkoopman, afkomstig uit de Elzas, bestelt eveneens een uithangbord „... met de Straatsburger Toren". Een ogenblik overweegt **EIKELENBERG** of hij zich in Leiden als schilder zal gaan vestigen, maar door zijn benoeming in Alkmaar laat hij dit voornemen varen. Na **LE POOLE'S** dood in November 1704 schrijft hij nog enkele malen aan diens weduwe.

Dan begint een correspondentie met de schilder **JACOB VAN DER SLUYS**³⁾, tot wie **EIKELENBERG** zich richt om inlichtingen te verkrijgen over de Leidse schilderskamer. **VAN DER SLUYS**, de Leidse weesjongen, weinig ervaren met de pen, maar vol bewondering voor zijn Academie, beschrijft geestdriftig de voordelen dezer instelling. Hij grijpt deze gelegenheid aan om door **EIKELENBERG** twee van zijn eigen schilderijen te laten aanbieden aan de Alkmaarse liefhebbers, maar door onvoldoende belangstelling komt er geen koop tot stand.

Uit de jaren 1690-91 zijn er enkele brieven van en aan de in Leiden vertoevende **CORNELIS HILDERNIS**, vermoedelijk een familielid (broeder?) van de vrouw van **JAN EIKELENBERG**, **TRIJNTJE HILDERNIS**. Het gaat over boeken die men over en weer voor elkaar tracht te kopen en over het pericardium bij vogels, naar aanleiding van een sectie die **EIKELENBERG** op een ijsvogeltje had verricht. Voorts vraagt onze Alkmaarder inlichtingen over

¹⁾ *Leidsch Jaarboekje* 1944, blz. 184.

²⁾ Getr. 28. 3. 1702 m. **SARA LE POOLE**, dochter uit **JACOBS** 2de huwelijk met **SUZANNE DAVIDTS**.

³⁾ Zie over deze schilder **W. 1. C. RAMMELMAN ELSEVIER** in *Nederlandsch Archief voor Kunstgeschiedenis*, V, 1883-83, blz. 339-342 en **E. PELINCK** in *Leidsch Jaarboekje*, 1948, blz. 133 e.v.

het experiment van een Leids professor, die door middel van een luchtpomp het kwik in een buis tot 30 duimen had doen opklimmen ¹⁾).

Ook is er een 1701 gedateerde notitie (later doorgehaald), bevattende namen en adressen van kunstkopers en liefhebbers te Amsterdam, Haarlem en Leiden. Bij Leiden worden vermeld: „LOURENS DISPER, VERMAAS de bode, QUESIER DE MULDER, LAURENS MISPER (S), de heer LA COURT (S) ²⁾ en BASSE.” Vermoedelijk betekent de letter S dat deze personen belangstelling hadden voor schilderijen.

Een keuze uit EIKELENBERGS briefwisseling met Leidenaars wordt de lezer hierbij aangeboden. De brieven met kunsthistorische bijzonderheden schenen mij voor publicatie van meer belang dan de correspondentie over familiekwesties en over de steun aan JAN. De oorspronkelijke orthografie en interpunctie is overal gehandhaafd, hoewel dit in het geval van JACOB VAN DER SLUYS het begrijpen wel eens moeilijk maakt!

In de eerste plaats worden hier de zeven brieven van en aan VAN DER SLUYS afgedrukt. Bij een volgende gelegenheid zal aandacht worden besteed aan het dertigtal dat gewisseld werd met de LE POOLE's en hun kring.

A. v. S.

Aan Van der Sluys schilder tot Leyden.

Alk. 10 Nov. 1704.

MONSR,

Op 't verzoek van de Alkmaarse liefhebbers der Schilderkunst heb ik mij bewogen gevonden u.E. te verzoeken te moeite te nemen ons van zekere zaken te berigten. Ons is gezegt dat de stat Leyden ten dienst van de schilderkunst een kamer met zekere voordeelen geeft, en wij zouden gaarne eens weten of het waar is, en welke de voordelen, bijvoegselen en vrijheden zijn die de liefhebbers neffens de kamer komen te genieten.

¹⁾ De luchtpomp van BURCHARDUS DE VOLDER of van WOLFERD SENGUARD?

²⁾ Verm. PIETER DE LA COURT VAN DER VOORT (1664-1739), grondlegger van de bekende kunstverzameling. Zie DRIESSEN, *Leidsch Jaarboekje* 1945, blz. 152-164.

Indien u.E. ons daarvan eens beliefte te onderrigten, 't zoude de liefhebbers verpligten. Den brenger dezès zoude gaarne u.E. antw. terug brengen en u.E. zout hem kunnen. zeggen 't gene te veel mogt zijn om te schrijven. Hopende dat u.E. zooveel ten gevalle van de konst zult doen, blijve., onder aanbieding van mijn dienst in diergelijke gelegenheit,

U E D
S. EIKELENBERG.

Sr Sr EIKELENBURG

Konstschilder tot Alkmaar.

Leijden, 3 Desember 1704.

Sr EIKELENBERG,

Ick hebbe den inhoud van u.E. brief den 10 November gedateerd verstaan ick vinde mijn verpligt u.E. een kort verhaal te doen onse hooge loffelyck ooverheden hebbe de vermarde pictuëraa geseetelt binne onse vermaarde stad van Leijden op de Reinsburgse poort ¹⁾ met de treffelijckste uitsigte soo in de stad als buite de singels tuine en oouen boomen velde lover dit vermaak twee vermaarde meesters de hr Carel de Moor en de hr Willem van Mieris waarlyck manne van groote dienstbaarheijdt in het onderwijse in de Teickenkonst ordeneeren ick moet u.E. bekend maaken met Plaato die hem geluckig agte in de eeuw van Sokraates te leeven Carel van Mander in de eeuw Colsius ick in de eeuw van twee sulcke groote manne en onse hooge aaghbaren hooverheeden die de goedheydt hebbe van dit Ackademy met een Jaarlyckse pensoen waar uit betaalt wat tot ons gemack en profijdt sitter kacgel vrij turf belde om naar te tekenen soo gegooten als geboeseerde / ick venste met den houden Ison iongh te werde de liefde tot de konst en dit heerliik genoet doet in mijn weeder een nieuw vier ontstecken ick moet nog verder gaan Pallas schamt aar niet pictuëraa bij de hant te neemen en aar suster te noemen en met aar een gemeense ommeghagh te maake voornaa-melijck die de latijnse taal of de argeteckt bij aar kome

¹⁾ In 1701 was de academie verhuisd van de Saaihal naar de Rijnsburgse Poort.

leere of eenege andere vrije konste sij versiese met vrij achsijs.

Niet meer als sijt van harte gegroet ick **u.E.** dienstwilge dienaar **JACOBUS VAN DER SLUYS** ick **sal** mijn **gelukkig** hage **u.E.** dienst te doen.

Sou **u.E.** mij wel een **vrienschap** wille doen dat is dit als ick **u.E.** een **stuckje** schilderij toe sont of gij **E.** het aan de liefhebbers **soude** presenteren voor die prijs die ick met het ooversende van-het **stuckie** **soude** noemen.

Alkmaar den 14 Dec. 1704.

MONSR VAN DER SLUYS,

Hertelijk dankbaar ben ick neffens de liefhebbers voor 't berigt dat **u.E.** ons in den uwen van den 7 dezer hebt believe te geven, en gelijk ik **u.E.** met regten Ernst mijn diensten heb aangeboden zoo is 't mij ook aangenaam gelegenheyt te hebben **u.E.** enig vermaak te kunnen doen. 't Gelieve U derhalven een, of zoo veel stukjes als 't u beliest, over te zenden. Ick wilse gaarne aan de liefhebbers aanbieden; en hoewel **u.E.** door den **slegten** tijt niet zoo veel hoop kan geven als ik wel **zoude** willen, zoo 't U behaagt de kosten van 't zenden te dragen, ik zal zoo veel in mij is mijn best doen om die aan de man te helpen; (dog **u.E.** believe **indagtig** te zijn mij te schrijven) of 't u beliest dat ik maar alleen de **konst** die gij mij zend aan de liefhebbers zal voordragen, en zoo niet verkoop terstont weer te rug te **senden**, dan of ik die enige tijt na een **kooper** zal bewaren.) en dit des te meer om dat ik desgelijks van **u.E.** **zoude** verwagten, indien ik besluynen mogt **u.E.** ook van mijn **lantschapjes** om te verkoopen te zenden. 't Welk misschien met u **goetvinden** **zoude** kunnen gebeuren, schoon ik al voor meer dan een half jaar van de oefening der **konst**, hoewel niet van de liefde voor deselve, ben afgetreden ¹⁾, en ten hoogste niet

¹⁾ Op 23 April 1703 was **EIKELENBERG** benoemd tot opziener der stadswerken in Alkmaar. In een brief van 3 Juli 1704 aan zijn vriend **JACOB ZONNEMAN**, koperslager of zilversmid te Alkmaar, die toen in Moskou vertoefde, schreef hij: „Wat mij aan gaat, zeker geval heeft een merkelijke verandering in mijn voornemens gemaakt. Pieter Hendriksz. Roskam baas der werklieden onzer Stat in April laatsleden overleden

meer dan nog 2 stux zoude kunnen missen, in zulk geval zoude ook ik mijn eygen onkosten dragen. Ik verheug mij met u.E. over de voordelen die de konstbeminners tot Leyden genieten, en hopende dat desgelijks ook hier eens te zien, en teffens een volkomene herstelling der vervallende konst, niet alleen in haar zelve, maar voornamelijk in de regtschape beminners en oefenaars ten eynde zij die nu de knevelarij der onkunde en eygenbaat moeten ondergaan, na haar waarde erkent, gezogt, betaalt en geeert mogen werden, en dus met vermaak en voordelige voortgang aan den ploeg van deze onwaardeerlijke konst mogen zweeten. Zal pogen te zijn en blijve

(S. EIKELENBERG)

MONSR S. EIKELENBERG

*Konstschilder in de Sint Annastraat tot Alkmaar.
Vracht en port betaalt.*

Leijden den 21 Januarij 1705.

MONSR S. EEKLEBURG,

Ick hebbe den inhoud u's brief verstaan en ick vinde mij verpligt u.E. hetselve werckstelligh te maake zoo veel als in mij is gelieft de naaste prijs te schrijve van het gene u.E. gelieft te sende op dat wij het selve voors aan weerskante sonder weeder te schrijve voor de gestelde prijs te verkoopen het naaste is tien duckatons dit paar met gesneede lijstje waar in geschildert is Meester en Gek den Meester met een Wijn Roomer in de hant en sijn Medekamente bij hem en agter hem sijn quacksalvers wijnckel en voor sijn beseegelde brieven daar in hij roemt sijn kuure gedaan te hebbe de Gek koomt mee van sijn kraam hij heeft voor hem in het nisjie een Brandewijnsflessie met twee pestelleties dit is voor

zijnde, zoo heeft het de Fabriekmr. te weten de heeren Jan Schagen en Daniel Ras belieft mij in sijn plaats aan te stellen. 't Welk mij een mate-lijke inkomste toebrengeende, mij in staat stelt van de keelbeulen, pesten en verwoesters der konsten, van welker schelmerijen ik alreede een voorwerp begon te worden na mate ik in de konst toenam, te kunnen ontberen, en in mijn vaderland en stad een liefhebber der brave konsten en wetenschappen te blijven."

een quaaide maagh taback met sijn pipiee geroockt is goet voor tantpijn sinckenge en watter nog meer is sult agter en voor vinden Ick soude u.E. al heer oover hebbe gestierdt maar de schipper en heb ick niet vernooten met tijt vriessent de vraght weer Niet meer als sijt van harte gegroet en w. u.E. een G. betaalt en S. N.Jaar.

JACOBUS VAND SLUYS.

Alkmaar den 15 Maart 1705.

MONSR VAN DER SLUYS,

Om u.E. ten leste eens bescheyt te doen ik hebbe U stukjes even voor 't vriesen ontfangen en die seer goet en konstig gevonden. Ik hebbe die ook ten eerste en daarna verscheyde malen den liefhebbers aangeboden, en zooveel in mij was gearbeyt om die te verkoopen. De meeste prijzen U konst, maar sonder klinkende redenen, 't gene mij verpligte mijn schrijven van week tot week uyt te stellen om u.E. niet vrugteloos briefloon te doen betalen, ten eerste is eerst in de voorleden week daar voor geboden 20 guld. 't Welk ver beneden de gestelde prijs zijnde heb ik daarmede geen voordeel voor U kunnen doen. Nu zoude ik gaarne weten of de stukjes ook lager zal presenteren, en anders of ik die nog wat zal bewaren of U die weder laten toekomen.

Dat ik tot nog toe niet van mijn eygen wat heb overgesonden is omdat ik hoope heb hier daarmede nog eerst een ruyling te drijven, en ook om dat ik zulx tegen de maij-tijt best agte, en daar neffens dat mij bekend is dat de schilder-konst ook tot Leyden niet het behoorlijk geluk heeft, ende 't mij zooveel niet verscheelt, de wijle tegenwoordig een voordeeliger gelegentheyte hebbe. Dit met haast. Blijve na groetenis.

S. E.

MONSR EIKELBURG

*tot Alkmaar in de Sint Annastraat.
pordt betalt.*

Leyden 18 Maart 1705.

MONSR EICKELBURG,

Ick hebbe den inhoud uwes briefs versaen maar niet tot mijn genoegen het waar beter hetselve niet gesunde te hebbe

nu dat is gedaan het is mijn van herte leet u.E. die moeite aangedaan te hebbe dog sijt daar voor geda(ncht). Ick sal mijn gelukkig hagte u.E. weederdienst te doen u.E. segt daar is twintig guldens voor gebooden daar is mijn vierentwintig guldens voor gebooden heerse gelijst waarre dog ick salse voor 2 ducketons laate soo den liefhebber se niet en blyeft tenemen soo verwaght ick se weeder tuis met de eerste gelegenheydt niet meer als siet van herte gegroet en wens u geluck met 't offisij dat nog een lange reegs van jaare het selve met gesontheit en pleysier te bediene,

U.E.D.

JACOBUS VAN DER SLUYS.

Alkmaar 22 Maart 1705.

MONSR JACOBUS VAN DER SLUYS,

De stukjes
daarneffens
gezonden
door schipper
PIETER.

Dewijle ik niet meer dan in mijn laatste gemeld is, zende ik volgens u.E. orders uwe stukjes, die wel beter lot verdienden, wederom. Al den Troost die ik u in deze gelegenheydt kan geven is, u te zeggen dat ook mij diergelijk is wedervaren, en dat ik ook te verdrietiger over dit ongeluk van u konst ben, omdat mij nog gedenkt, hoe onvermakelijk het is de ijver die men in de konstoefening heeft door zulke gevallen te zien uytblussen.

Indien mijn naarstigheyt iet had konnen uitregten, ik hadse zekerlijk verkogt: maar niemant kan hier meer verkoopen. De jonge VOORHOUT ¹⁾ is hier al voor de winter geweest en is er nog, maar heeft geen aftrek, zulx dat ik mij gelukkig mag rekenen 't penseel (dat ik nogtans lief heb) te konnen missen.

Ik bedank u voor u gelukwensen en d'aanbieding van U dienst, van welke ik mij misschien eens zal bedienen; maar ik heb u in mijn laatste gesegt waarom ik u nog niet van mijn werk heb gesonden. Iets ondertussen van U dienst zijnde gelieft maar te gebieden.

U.E.Dw.
S. E.

¹⁾ JOHANNES VOORHOUT DE JONGE, geb. te Amsterdam in 1677, zoon van de schilder JOHANNES VOORHOUT. Huwde met MARIA KEUN. Gaf in 1704 in Alkmaar muziekles. Zie BRUINVIS, *Levensschetsen ent.*, blz. 33.

EEN VERDWENEN GEVEL AAN HET STEENSCHUUR

HET HUIS VAN **Mr THEODOOR SNAKENBURG** EN ZIJN
BOUWMEESTER **JACOB VAN WERVEN**

Het aanzien van de „deftige” straten en grachten van het oude stadsdeel van Leiden wordt behalve door de gevels uit de 17de eeuw ook voor een belangrijk deel bepaald door gevels uit het begin en het midden van de 18de eeuw, de periode waarin weliswaar de grote bloei op het gebied van de textielindustrie reeds lang voorbij is, maar waarin nog een aantal zeer vermogende lieden in deze stad woonachtig is.

Kenmerkend voor deze gevels is een zekere eenvoud. Het is dikwijls alleen de middenpartij, die door een typische regence- of rococo-omlijsting een zeker accent vertoont. Dat is meestal de enige plastische versiering. Derhalve geen beelden, noch rijke balustrades of andere sierlijke bekroningen.

Een uitzondering in dit opzicht werd gevormd door de fraaie gevel, welke eertijds stond aan 't Steenschuur op de hoek van de Nieuwsteeg (aan de zijde van het Kamerlingh Onnes-laboratorium), gekenmerkt door een ingangspartij met bijna vrijstaande zuilen en een balkon met sphinxen, alsmede het jaartal 1740. Dit huis werd bij de buskruitdamp van 1807 dermate beschadigd, dat het gesloopt moest worden, maar aan diezelfde gebeurtenis danken we tevens een aantal afbeeldingen.

Bij het doorwerken van de „onbekende” tekeningen in de topografische atlas ten Gemeente-archieven waren wij reeds vroeger getroffen door enige in de jaren 1738-1740 door **JACOB VAN WERVEN** gemaakte ontwerpen voor een gevel (thans alle geordend onder nr 31376), waarvan één (oud nr 3286, afb. 2) liet zien, dat we met een hoekhuis te doen hadden. Deze omstandigheid, alsmede de herinnering aan de markante decoraties van het huis, dat we van de afbeeldingen van de ramp kenden, gaf ons samen met de afmetingen, de datering in de kroonlijst en de verdere gegevens de nodige zekerheid, dat het de gevelontwerpen waren voor de woning, welke **Mr THEODOOR SNAKENBURG** hier liet neerzetten.

Aan de hand van de verschillende ontwerpen is te zien, dat de bouwheer enigszins heeft geaarzeld omtrent de aard van deze nieuwe gevel. Het ontwerp van 1738 (oud nr 3290, afb. 1) vertoont namelijk een gevel van drie ramen, hoog en breed, met naast de in het midden geplaatste voordeur twee bijna vrijstaande zuilen, waarboven een ondiep balkon gesierd met twee sphinxen. Het geheel is bekroond met een terzijde van een rijke middenkuif inzwenkende balustrade. Een monumentaal hek loopt ook door in de Nieuwsteeg.

Een ontwerp uit 1739 (oud nr 3291) toont een vereenvoudigd plan, terwijl in ditzelfde jaar blijkbaar ook een gevel met *vijf* ramen in de breedte, zowel eenvoudig als wat rijker werd overwogen (oud nr 3285 en 3286), waarvan het laatste ons ook de zijgevel aan de Nieuwsteeg laat zien ¹⁾.

Nadat VAN WERVEN nog een in 1740 gedateerd variant met sphinxen had vervaardigd (oud nr 3287), behoudens pilasters in plaats van zuilen bij de ingang, vrijwel gelijk aan het ontwerp van 1738 en nadat ook nog een zekere G. VAN DER LAAN een ontwerp (oud nr 3288) had ingeleverd, dat grotendeels met dat van VAN WERVEN overeenstemde, werd ten slotte het oorspronkelijke plan van 1738 blijkens de afbeeldingen van het Steenschuur vóór en na de ramp vrijwel geheel uitgevoerd (zie afb. 4).

Wie was deze VAN WERVEN, die wij ook reeds kenden uit een aantal andere tekeningen, deels fijne (waaronder de minutieuze copie uit 1744 naar LIEFRINCK's kaart van Leiden uit 1578 ²⁾), voor welk werk hij reeds onze uiterste dankbaarheid verdient), deels ook wat grovere, zowel ontwerpen als opmetingen ³⁾ ?

Hij werd 9 September 1696 te Leiderdorp gedoopt ⁴⁾ . 18 Augustus 1732 liet hij zich inschrijven in het Album Studiosorum „Artem pictoriam excercens” ⁵⁾. 5 October 1733 kocht hij zijn

¹⁾ Oud nr 3298 is een vereenvoudigd variant voor de bovenste verdieping. Oud nr 3324 is een variant voor de ingangspartij.

²⁾ Zie L. Jb. 1948, blz. 96 e.v., afb. 1.; zie ook PLEYTE, *Leiden voor 300 jaar*.

³⁾ Nr 13524, 16002, 16705-16707, 25352, 26100, 26450, 32076 e.v., 32 114, 34702.

⁴⁾ De ouders waren ARI CORNELIS VAN DER WERVE en MARIJKE GROENENDAAL. Hij huwde met MAARTJE DE KLERK.

⁵⁾ Zie ook OBREEN's Archief voor kunstgeschiedenis V, blz. 271.

Ook zijn zoon, JACOB junior, „liberal. Art. studios. ten huize van zijn Vader JACOB VAN WERVE in de stadt metselwinckel” liet zich inschrijven, 29 Febr. 1748. Hij was opzichter van de stadspuinvoerders.

gild ¹⁾ en nadat hij dan deze tekeningen voor de heer SNAKENBURG had gemaakt, volgde hij 22 Juni 1741 HENDRIK SLINGERLAND op als Mr metselaar van de stad ²⁾. Hij kwam, naast PIETER VAN DRONGEN de stadstimmerman ³⁾, te staan onder de thesaurier extraordinaris ⁴⁾. VAN WERVEN was ook ijkmeester en leverde als zodanig enige interessante rapporten in ⁵⁾. In December 1777 staat bij zijn naam in het Dienstboek aangetekend: „sick” en 11 Maart 1778 overleed hij ⁶⁾.

Wij hopen ten stelligste, dat wij of anderen in de gelegenheid zullen zijn het „werk” van deze man, die evenals zijn collegae VAN DRONGEN en WARENDORP (en mogelijk ook nog DIRC VAN DER BOON) op velerlei wijze verantwoordelijk moet zijn voor het 18de eeuwse aanzien onzer stad, wat uit te breiden.

Na deze uitweiding over de ontwerper van de gevel (of hij het timmerwerk aan een ander overliet weten we niet; over de inwendige decoratie zo aanstonds nog iets) wenden we ons tot de bouwheer, Mr THEODOOR SNAKENBURG. Deze werd geboren te Leiden 6 Juni 1695 als zoon van de Med. Dr PETRUS SNAKENBURG en CATHARINA DES OBRY ⁷⁾ en oomzegger van de onge-

¹⁾ *Oud-Holl.* XXII (1904), blz. 189.

²⁾ Dienstboek 1740, Smalle diensten nr 71.

³⁾ Deze was Dec. 1727 MOSES GIJBENS opgevolgd, overleed 6. 5. 1757 en werd opgevolgd door JAN VAN WARENDORP, die tot 1792 in functie bleef. Deze gegevens eveneens te vinden in het Dienstboek. De zoon van JAN VAN WARENDORP, ANDRIES, die wij als architect van de nieuwe zaal van Kunst Wordt Door Arbeid Verkregen (1780) kennen, liet zich twee dagen vóór de jonge JACOB VAN WERVEN, op 27 Febr. 1748, als student inschrijven.

⁴⁾ Zie omtrent het bewind van de Stadswerken en gebouwen: VAN MIERIS-VAN ALPHEN, *Beschrijving van Leyden III*, Bijvoegsel, blz. 48*, waaruit blijkt, dat in 1768 het ambt van Thes. Extraordinaris werd opgeheven en DIRC VAN DER BOON tot „Fabriek en Opziender van alle stadswerken en gebouwen” werd aangesteld, daarin bijgestaan door JACOB VAN WERVEN, meester Metselaar, en JAN VAN WARENDORP DE JONGE, meester timmerman, beiden reeds lang in stadsdienst en woonachtig op de stadstimmerwerf.

⁵⁾ Zie Archieven der Gilden nr 257 en 1356.

⁶⁾ Zijn nalatenschap vindt men in de Weeskamer onder nr 4413 en voorts in de protocollen van notaris KLINKENBERG (not. archieven nr 2130, f. 158). Zijn inventaris vermeldt o.m. 63 schilderijen, een clavencimbel, een barometer, twee globes en 4 kasten met boeken.

⁷⁾ Dit echtpaar huwde te Voorschoten 3 October 1684. Hij werd geboren 10 Aug. 1661 te Valkenburg in den lande van Overmaze als zoon van Ds ISAAC SNAKENBURG en MARIA MISPELBOLLE, welk laatste echtpaar te Leiden aantekende 5 Oct. 1660. PETRUS overleed te Leiden

huwde HENRICUS SNAKENBURG (1674-1750, de laatste bekend als rector gymnasii en dichter ¹⁾). 7 Augustus 1704 werd THEODOOR ingeschreven als student en 7 Mei 1719 huwde hij met RACHEL WASTEAU, dochter van KAREL WASTEAU en ?, bij welke gelegenheid een bundel bruiloftsliederen gedrukt werd (Bibl. Gem.-arch. 13880). Uit dit huwelijk werden tussen 1720 en 1727 zes kinderen geboren, die echter allen jong moeten zijn overleden. Ook de moeder overleed nog jong op 28 December 1730 ²⁾), waarna de weduwnaar zijn geluk andermaal beproefde door reeds op 22 November 1731 aan te tekenen met FREDERICA ALBINUS, dochter van Prof. BERNARDUS ALBINUS en CATHARINA RINGH. Ook dit huwelijk werd met zes kinderen gezegend, waarvan echter slechts één jong overleed; de laatste twee waren tweelingen ³⁾).

Zijn eerste schoonvader, CAREL WASTEAU, die in 1726 overleed⁴⁾ had reeds in 1705 één huis aan 't Steenschuur, naast het hoekhuis, alsmede twee huizen om de hoek, aan de Nieuwsteeg van de erven SCREVELIUS gekocht. In 1719 en 1722 verwierf WASTEAU nog twee huizen aan de Nieuwsteeg en daar zijn dochter haar man tot universeel erfgenaam had benoemd ⁵⁾), was SNAKENBURG na op 14 Januari 1738 ook nog het hoekhuis te hebben verworven, in staat VAN WERVEN opdracht te geven een monumentale gevel met een breedte van ca 13 meter te ontwerpen ⁶⁾). Uit de omstandigheid, dat hier twee huizen werden samengetrokken en vooral uit de keuze tussen een gevel van 3 of 5 ramen breed blijkt wel, dat een geheel nieuw huis werd opgetrokken. De inwendige decoratie zal zeker eveneens rijk zijn geweest. We vonden ten minste een tekening voor een plafondschildering, welke niemand minder dan JACOB DE WIT in 1739 voor onze **SNAKENBURG** vervaardigde ⁷⁾). Zonder twijfel zullen er rijke

12 Mei 1746 (Verg. Cat. Schild. Lakenhal 1949, blz. 199 nr 334, alwaar onjuiste opgaven).

¹⁾ Verg. Cat. Schild. Lakenhal 1949, blz. 198 nr 331).

²⁾ Zie not. arch. (Not. Kreet) dd. 11 Maart 1731.

³⁾ Het waren: **PIERRE THEODORE** (geb. 13.9. 1732), **BERNHARD PIERRE** (1. 5. 1734-3. 10.1779), **CATH. SUSANNE** (2. 1.-17. 2. 1736), **CATH. SUSANNE** (geb. 9. 4. 1737) en **HENRI ALBIN** en **THEODORE FREDERIC** (geb. 26. 7. 1739, overl. 19. 3. 1765 en 24. 12. 1794).

⁴⁾ Begr. Vrouwekerk (6-13 Juli).

⁵⁾ Not. Kreet 29 Nov. 1730.

⁶⁾ Zie voor de eigendomsoverdrachten : **Bonboek** Sevenhuysen f. 44-46 vo.
⁷⁾ Städtisches Kunstinstitut Frankfurt; foto Rijksb. v. Kunsthist. Documentatie.

stucdecoraties en waarschijnlijk ook wel geschilderde behangsels zijn geweest. De eigenaar moet overigens ook een fraaie **schilderijen-**collectie hebben gehad, waarvan hij een deel in 1741 op de veiling **VAN SWIETEN** verwierf ¹⁾. Slechts tien jaar heeft **SNAKENBURG** van zijn nieuwe woning kunnen genieten, want op 22 Maart 1750 overleed hij reeds op 55-jarige leeftijd. Wat hij in zijn leven gedaan heeft? Wij weten het eigenlijk niet. Wel schijnt hij voor advocaat bestemd te zijn, maar de *Naamwijzer* noemt hem niet als zodanig. De enige openbare functies, welke hij bekleedde, waren, in 1720 en 1721, die van diaken der Waalse gemeente en in 1749 trad hij, waarschijnlijk in verband met de politieke omwenteling van dat jaar, op als secretaris en rentmeester van de schutterij. Hij heeft gedicht onder de initialen A. L. F. en gaf samen met Mr **JACOB ELIAS** (A. P. S.) uit: „Proeve van dichtoefening”, Leiden 1731; voorts was hij bevriend met **JUSTUS VAN EFFEN**, aan wiens „Spectator” hij meewerkte ²⁾. Aan zijn dichtkunst danken we in ieder geval zijn beeltenis door **HIERONYMUS VAN DER MY** in het Panpoëticon Batavum, thans in het bezit van Mr A. **STARING** te Vorden ³⁾. Waarschijnlijk was het verder een weinig ambitieus mens, levend in de kring van 18de eeuwse letteroefenaars, onder wie zijn oom **HENDRIK**, die hem slechts twee maanden in de dood voorafging, te Leiden eveneens een zekere rol speelde.

Nadat het huis eerst aan de jongste zoon **THEODOOR FREDERIC SNAKENBURG** had toebehoord, kwam het aan diens nichtje **ELEONORE DE MALNOE**, dochter van Mr **ANTHONY CORNELIS** en **CATHARINA SNAKENBURG** ⁴⁾. Deze **ELEONORE DE MALNOE** was gehuwd met W. J. **VAN NOORT**, die aldus eigenaar van het huis was op het tijdstip van de ramp van 1807.

In de treffende publicatie van de heer H. A. **HÖWELER** in ons Jaarboekje van 1933 (blz. 7) lezen we, dat het huis was ingestort, het kabinet met fysische instrumenten vernield en de

¹⁾ Zie C. **HOFSTEDE DE GROOT**, *Holländische Maler*, op **HUYSUM**, **POTTER**, **BERCHEM** en **WOUWERMANN**. Zijn voor de tijdsmaak typische collectie zou later ten dele in handen van de verzamelaar **VAN BUREN** zijn gekomen (Verg. **SAM. IRELAND**, *A picturesque tour through Holland*, 2de ed. 1796, 1 blz. 103).

²⁾ Verg. *Nw. Ned. Biogr. Woordenb.* I, 800 en II, 1333.

³⁾ Derhalve niet in het Rijksmuseum, zoals Moes, 1 B. 7335, opgeeft.

⁴⁾ Verg. *Cat. Schild. Lakenhal* 1949, blz. 236 nr 199 en blz. 186 nr 312.

bibliotheek zwaar beschadigd. De ruïne verkocht VAN **NOORT** voor **f** 6.000.— aan een sloper. Als schade declareerde hij o.m. **f** 17.000.— voor het huis, **f** 4.000.— voor meubilair en **f** 10.000.— voor zijn bibliotheek en instrumenten. Hij deed echter afstand van **f** 7.000.— ¹⁾. Zijn buurman, **JOOST ROMSWINCKEL**, die eveneens een fraaie bibliotheek moet hebben gehad en een dochtertje verloor, rept niet van zijn bezittingen, doch spreekt alleen van de belevenissen zijner kinderen.

Zo ging met dit stadsdeel een der fraaiste gevels, welke het Steenschuur slechts 58 jaar gesierd had, verloren. Zijn bouwheer, die zijn leven waarschijnlijk naast zijn gezin grotendeels aan de schone kunsten had gewijd, had de laatste stadsmetselaar, vóór diens benoeming als zodanig, de gelegenheid gegeven, te laten zien wat hij op het gebied van gevelordonnantie kon leveren.

E. PELINCK

¹⁾ Zie archief Buskruitramp nr 70, 73, 95, 104 (Lit. N.f. 4.). Zie ook L. **KNAPPERT**, *De Ramp van Leiden* (1906). Het gedeeltelijk blijven staan van de inderdaad zeer hecht gebouwde gevel speelde nog een zekere rol bij de bespiegelingen bij de godsdienstige vieringen (zie E. A. **BORGER**, *Iets over den brief* aan een *vriend* (1813), blz. 37.)

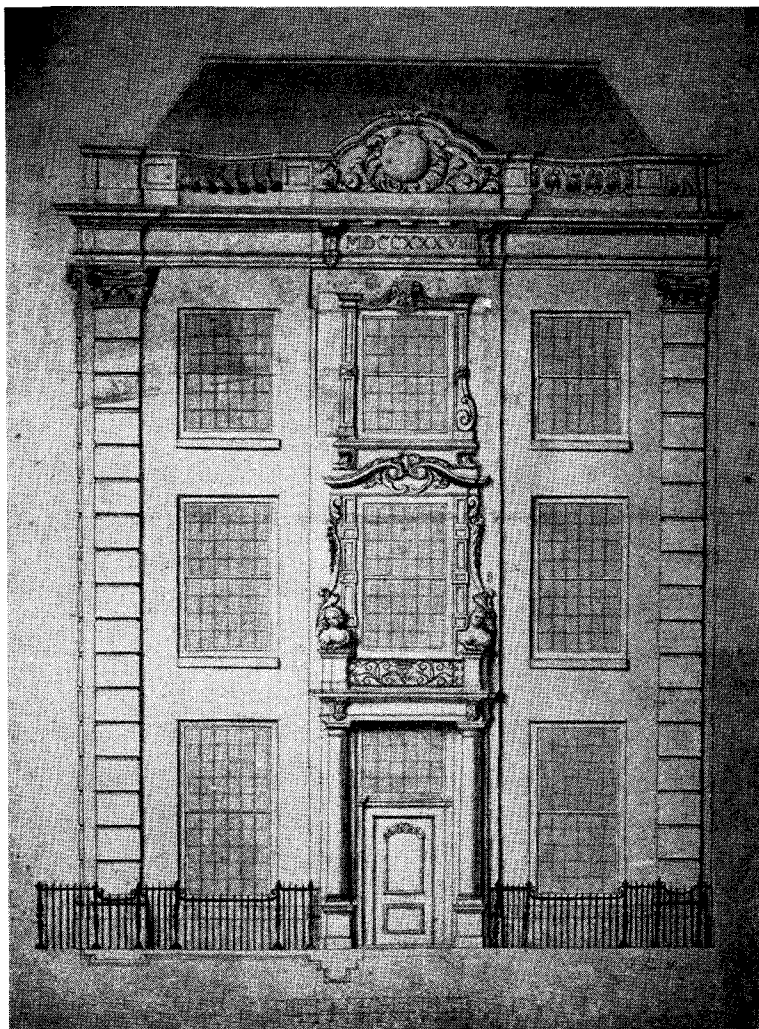

Foto Gemeente-archief

Afb. 1. JACOB VAN WERVEN. Het vrijwel ongewijzigd uitgevoerde, eerste ontwerp voor het huis van Mr **THEODOOR SNAKENBURG** (1738.)
(Tekening Gem.-archief Leiden nr 31376, oud nr 3290.)

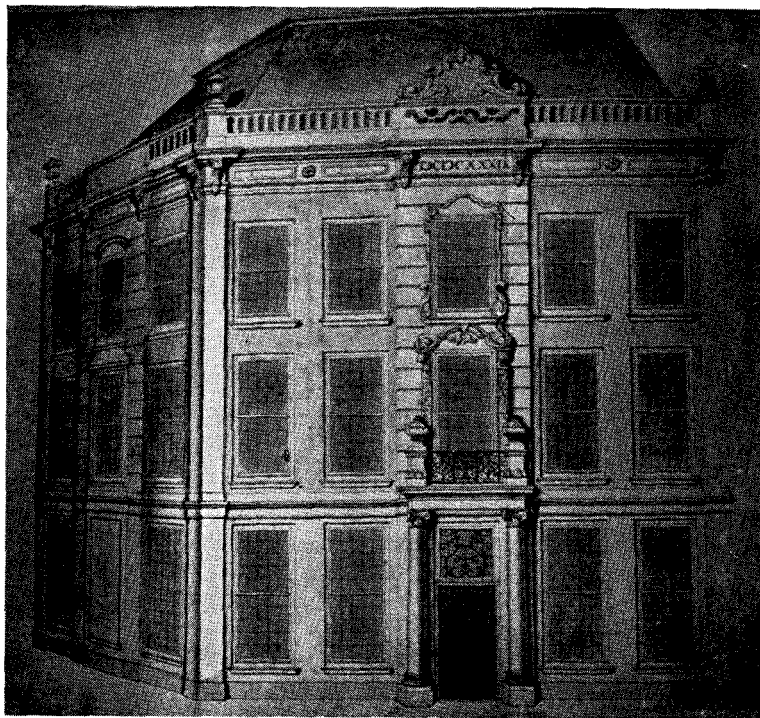

Foto Gemeentearchief

Afb. 2. JACOB VAN WERVEN.

Ontwerp voor het huis van Mr **THEODOOR SNAKENBURG** (1739.)
tekening Gem.-archief Leiden nr 31376, oud nr 3286.)

Afb. 3. **MR THEODOOR SNAKENBURG**
Miniatuurportret, afkomstig uit het Panpoëticon Batavum,
door **HIERONYMUS VAN DER MIJ**, A° 1743. — Verzameling
Mr A. Staring te Vorden.

Foto Gemeente-archief

Afb. 4. HET STEENSCHUUR VÓÓR DE RAMP.

Links het huis **van** Mr **THEODOOR** **SNAKENBUK**.

(Prent R. **VINKELES** naar H. **NUMAN**. Gem.-archief Leiden.)

DE „RAMP VAN LEIDEN” IN DE MEMOIRES VAN EEN NIET-LEIDENAAR

De hier volgende beschrijving van een bezoek aan de in 1807 geteisterde stad is een gedeelte uit de levensherinneringen, in de jaren 1855 tot 1858 opgesteld door CONSTANTIJN PIETER HOLST en werd welwillend ter beschikking van de Redactie gesteld door diens achterkleinzoon Mr M. H. VAN HOOGSTRATEN.

C. P. HOLST werd 14 Januari 1785 te Vlissingen geboren en overleed te Amsterdam op 8 Maart 1866. Zijn vader, omstreeks den tijd van zijn geboorte predikant te Vlissingen, was aldaar ten gevolge van de Prinsgezinde woelingen gedurende de z.g. restauratie van 1787 na den Pruisischen inval, onmogelijk geworden en eindigde zijn loopbaan als predikant te Zaandam. Hier woonde de schrijver in den tijd van zijn tocht naar de Leidse puinhopen.

Het geschrift heeft een omvang van $\pm$ 86 getikte foliovenen, waarvan het hier gepubliceerde deel er $\pm$ 4 in beslag neemt. Het zou alleszins waard zijn in zijn geheel gepubliceerd te worden als een bijdrage tot de cultuurgeschiedenis van het begin der vorige eeuw.

HOLST, naar zijn eigen idee een initiatiefrijk, doch ongelukkig zakenman en een verdienstelijk improviserend gelegenheidsdichter, geeft, op meer dan 70-jarigen leeftijd, ondanks allen tegenspoed, zelfverzekerd en niet onvoldaan op zijn loopbaan terugblikkend, een levensverhaal dat den indruk van echtheid maakt. Het beschrijft zijn moeilijkheden in zaken — na bij het houtzagersbedrijf en als grutter te zijn werkzaam geweest, eindigde hij als makelaar in oliën -, zijn beide huwelijken en verdere huiselijke lotgevallen benevens enkele werkzaamheden op sociaal en literair terrein. Van het grote wereldgebeuren geeft het slechts hier en daar den weerslag, dien het op het leven van een niet geheel onbemiddeld burger, met betrekkelijk beperkte sociale en literaire belangstelling, had.

Juist daarom lijkt de sfeer van het tijdvak hier meer voelbaar

te worden, dan in meer opzettelijk geschiedschrijving ten doel hebbende werken. De schrijver rangschikt zo veel mogelijk chronologisch en vertelt als belangrijk in 1807 het volgende:

„Den twaalfden Januari van dit jaar trof de stad Leiden een zware ramp.

Een schip met kruut geladen en bijna midden in die stad liggende, sprong des s'avonds ten halfvijf ure in de lucht; de oorzaak van dit ongeval verloor zich in gissingen, doch de gevolgen van hetzelfde waren verschrikkelijk, daar opeens een *goed*, en wel mag gezegd worden *het voornaamste* gedeelte dier stad, in een puinhoop veranderde. Hoeveel slachtoffers er bij omkwamen weet ik mij niet te herinneren, maar wat *ik* daarvan *gezien* heb, en daar *gevoeld* heb, herinner ik mij zoo duidelijk, nu na 50 jaren; even goed, als hadde dit ongeval in de loop dezes jaars (1857) plaats gevonden.

Vader en moeder zaten met mijne jongste zuster in de huiskamer <te Zaandam> tevreden bij elkander, toen opeens de glazen rammelden en de deur der kamer opensprong; een lichte schok van aardbeving dacht men algemeen, want bij vele inwoners van Zaandam werden dezelfde omstandigheden opgemerkt. Toen mijn broeder en ik weinige minuten daarna van de molens tehuiskwamen, verhaalden wij beiden een zwaren slag, als ware het een kanonschot, in de verte gehoord te hebben; ja, mijn broeder meende zelfs, min of meer een lichten schok te hebben gevoeld.

Des anderen daags, reeds des voormiddags, vernamen wij, dat Leiden geheel en al in puin lag, tengevolge van het in de lucht springen van een schip met buskruit geladen; wij namen dit gerucht echter niet voor de *algeheele* waarheid aan, overtuigd, dat men meestal bij zulke omstandigheden de zaken meer vergroot dan verkleint, doch daar wij in die stad nog familie en tevens verscheidene goede bekenden hadden, werd er besloten dat mijn broeder en ik ons derwaarts zouden begeven, en dientengevolge reisden wij spoedig af en kwamen zwaar vermoeid, laat na middernacht, te Leiden aan. Onze reize derwaarts kenmerkte zich door de volgende bijzonderheden:

Wij vertrokken ten een uur des namiddags van den 13den Januari en wandelden naar den Westzaander Overtoom, vanwaar wij op Halfweg tusschen Amsterdam en Haarlem overstaken, en aldaar geen gelegenheid tot vervoer vindende, wandelden wij naar Haarlem, vanwaar wij, met een der eerstvarende schuiten,

die niet op de gewone uren, maar zoodra zij volgeladen waren, afvoeren, onze reize voortzetteden, tot aan de eerste aanlegplaats, waar wij dezelve verlieten, en besloten, om te voet verder te gaan, want **toen** wij met de schuit aanlegden, en er even uitgetreden waren, om eenige verversching te gebruiken, vonden wij deze van onder tot bovenop, zoo vol met menschen beladen, dat wij er van terugdeinsden en liever onze **beenen** wilden gebruiken, **dan** gevaar te **loopen**, om met die schuit te zinken.

Daar stonden wij dan nu ten $1\frac{1}{2}$ à 2 uur na middernacht op de donkere straten der ongelukkige stad Leiden, en konden na $1\frac{1}{2}$ uur rondwalens in geen fatsoenlijk logement logies bekomen, zoodat wij ons vergenoegen moesten met in eene kleine of **boerenherberg** den nacht door te brengen. Dezelve was dicht bij de Hoogewoerdspoort gelegen op een gracht; wij konden er geen andere plaats vinden dan in de keuken, waar de meeste venster-ruiten stukgeslagen waren, en wij op een plank, die op twee ledige vaatjes rustte, in het hoekje van den haard een rustplaats vonden, bij een vuur, dat nu en dan door den wind, die van buiten in het vertrek viel, als door een blaasbalg werd aangeblazen. Welk een rust wij hier genoten voor onze zwaar vermoeide lichamen en welk genot wij er voor onze hongerige magen vonden, dit laat zich beter gevoelen dan beschrijven; nu en dan vielen **ons** de **oogen** dicht, van den slaap overmand, om na eenige oogenblikken weer te ontwaken, door het luid geraas van het niet zeer soliede gezelschap, waarmede wij willens of onwillens den ganschen nacht waren opgescheept; recht dankbaar waren wij, toen wij den dag zagen aanbreken, en ten $7\frac{1}{2}$ ure verlieten wij dit, ons logement, om in de eerste plaats naar den toestand van onze familie te vernemen.

Wij hadden des nachts een gids aangenomen, die ons langs de minst beschadigde grachten en straten geleidde, om naar een nachtverblijf om te zien; deze kwam ons afhalen en bracht ons langs den veiligsten weg naar het St. Pieterskerkhof; op den hoek van eene der op dat plein uitkomende straten woonde onze nicht, de weduwe van den boekverkooper **HERDINGH** ¹⁾). Alle de venster-ramen vonden wij er dichtgemaakt, met planken bespijkerd van onder tot boven, zoodat wij op het eerste gezicht dachten, dat wij het onbewoond zouden vinden, doch na te hebben aangescheld, werden wij binnen gelaten en vonden de familie *allen*

1) Hoek Pieterskerkhof-Kloksteeg.

onbezeerd aan het ontbijt zittende, men noodigde ons uit, om ook daarvan te profiteeren, hetgeen door ons volvaardig aangenomen werd.

Wij hoorden nu, dat het huis, waarin wij ons thans bevonden, bijna geen dakpannen behouden had, en dat alle de glazen aan de buitenzijde verbrijzeld waren, dat voorts hetzelfde weinig geleden had, en de muren bijna geen letsel hadden ondervonden; de drukkerij echter was zoo goed als geheel ingestort, eenige van het werkvolk waren verwond, doch er was geen enkele doode onder hen gevallen. Nicht **HERDINGH** verhaalde ons verder, dat het instituut van onzen neef **SNEITHER** ¹⁾ geheel was geruïneerd, waarbij drie jonge lieden het leven hadden verloren, doch dat alle andere huisgenooten er levend, ofschoon niet onbezeerd waren afgekomen; op onze vraag, waar wij die familie zouden kunnen vinden, konden wij geen voldoende antwoord bekomen, en hoeveel moeite wij ook deden met bij dezen en genen naar die familie te informeeren, het bleef ons onbekend waar zij een schuilplaats gevonden hadden.

Des voormiddags ten half tien ure begaven wij ons naar de ruïne, na de bollen onzer hoeden op raad van den jongen neef **HERDINGH** met scheurpapier gevuld te hebben, ten einde onze hoofden zooveel mogelijk tegen de nog altijd vallende dakpannen te beveiligen, waardoor reeds menig voetganger was bezeerd geworden.

Wij vonden alle de toegangen, welke tot de plaats der grootste verwoesting leidden, door militairen bezet, die er niemand door lieten dan alleen diegenen, welke een witten linnen band om den linkerarm droegen, waarop, als ik mij wel herinner, het woord *Ruïne* gedrukt stond, en welk teeken door iedereen die op dezelve werkzaam was, werd gedragen. Wij zouden alzoo er weinig of niets van gezien hebben, en even als duizenden andere nieuwsgierigen ons hebben moeten tevreden stellen met eene beschouwing in *de verte* van de puinhoopen, die zich aan ons oog vertoonden, indien het toeval ons niet den Heer **WILLEM 'T HART** uit Schiedam had doen ontmoeten, want door dezen heer, meester timmerman van beroep, en een der beste klanten

¹⁾ „de van ouds beroemde Kostschool van den verdienstelijken Schoolhouder **J. J. SNEITHER**, sedert *deszelfs* naauwelijks jarig overlijden, door zijne Weduwe met geen onvoorspoedig gevolg voortgezet, en aan de oostzijde van de Nieuwsteeg, niet verre van het Rapenburg gelegen.” W. Bilderdijk, M. Siegenbeek *Leydens* Ramp, A'dam 1808 pag. 14.

van mijn broeder, werden wij in de gelegenheid gesteld, om alles van nabij te bezien. Hij nam vervolgens ons op ons verzoek voor den ganschen dag onder zijn werkvolk op, bekleedde onzen arm met den witten band, voorzag ons van gereedschappen, en wees ons het werk aan, evenals waren wij zijne loontrekkende dienaren, met een dertigtal van welke hij reeds den vorigen dag was aangekomen, om ook naar zijn vermogen, mede te helpen tot leniging der rampen en tot hulpe in den nood.

Mijn broeder en ik waren niet de eenige fatsoenlijke lieden, die hier de handen uit de mouwen staken, neen, men zag er velen, die zeker voor het eerst in hun leven bijl, houweel of breekijzer in handen hadden genomen of met den kruiwagen het puin wegvoerden; niemand schaamde zich hier het laagste en zwaarste werk te doen, het gold hier immers mogelijk nog het leven van dezen of genen ongelukkige, die, als levend begraven, nog onder het puin om redding bad.

Zoo had dan ook de ploeg van den Heer 'T HART, onder wiens oppertoezicht wij werkzaam waren, het puin van een geheel ingevallen huis opgeruimd, en zouden wij beginnen met het opruimen van een anderen puinhoop, toen wij opeens den Heer 't HART zich zagen nederbuigen over een verwulft en dadelijk weder opstaande hem hoorden uitroepen: „Jongens hier, zoo spoedig doenlijk, maar toch vooral met voorzichtigheid een opening in dit verwulft gemaakt, want zoo ik mij niet bedrieg, hoor ik daaronder *hulp roepen*,” en spoedig werd de waarheid zijner veronderstelling bevestigd, want naauwelijks was er een gaatje ter grootte van een gulden in het verwulft gemaakt, of wij werden gewaar, dat er zich een *levend schepsel* onder dat verwulft bevond; de Heer 'T HART waarschuwde door dat gaatje de vrouw, die wij toen duidelijk konden hooren, zich naar het einde van hare gevangenis te begeven, teneinde zich voor het vallende puin te behoeden en spoedig was het gat groot genoeg, om de als opnieuw herlevende ongelukkige gered te zien.

De geredde was de dienstmaagd uit het huis, waarvan onze ploeg het puin had opgeruimd; zij had hetzelfde, volgens haar bericht, met een paar oude lieden, man en vrouw, bewoond, wier beider lijken door ons ook onder de puinhoopen gevonden waren. Deze dienstmaagd had op het oogenblik der ontploffing zich in den kelder bevonden, en had daaraan het behoud van haar leven te danken. Zij verhaalde ons gedacht te hebben, dat de wereld vergaan was, en zij zich levend begraven bevond, tot op

dien stond toe, dat zij door hamerslagen te **hooren** van het tegen-deel was overtuigd geworden. Deze slagen hadden haar uit een diepen slaap gewekt en haar aangespoord, om hulp te schreeuwen, hetgeen zeer gelukkig door ons was opgemerkt geworden; zij zoude het nog wel eenigen tijd hebben kunnen uithouden, want de kelder was wel voorzien van levensmiddelen; toen wij haar als aan haar graf onttoegen, had zij een grooten gelen tuinwortel in den hand, waarvan zij blijkbaar reeds gegeten had, en die in haar hand als bestorven was.

Na den ganschen dag bezig te zijn geweest kwamen wij, geholpen door den Heer **'T HART** in het logement „De gouden Engel” onder dak, en hoezeer wij dien nacht weder niet uit onze kleeren kwamen en op onze stoelen insliepen, waren wij toch in staat, om den volgenden morgen te voet van Leiden naar Haarlem te wandelen, en kwamen des avonds Donderdags den 15 Januari weder in de ouderlijke woning terug.

De ramp van Leiden, voor zooveel van noodlottige gevolgen, was weder voor anderen van een weldadigen invloed, want uit de nalatenschap der zoo ongelukkig omgekomen slachtoffers, werd er menig testament gemist, en menig bloedverwant, die voor de ramp geen uitzicht op erfenis of op eenig legaat had, werd later door den rechter als erfgenaam verklaard, en verkreeg rijkdommen, die nimmer, zonder die ramp, hem zouden zijn geworden.

Zoo hadden Ds. **STERK** en zijne echtgenoot een oude neef en nicht op het Rapenburg wonende, met twee volwassen dochters, van welke de oudste op het punt stond, om in het huwelijk te treden met een advocaat. Het huis door die oude lieden bewoond, stortte in, geraakte in brand, de inwoners waren allen omgekomen, en er was onder de puinhoopen van het huis geen spoor van een testament te vinden. Intusschen waren die oude lieden schatrijk, en hun bezittingen bestonden voor het grootste deel in vaste goederen, daar de oude heer op papieren bezittingen nimmer gesteld was geweest; aan wie van hun erfgenamen moest nu deze nalatenschap toegekend worden? Ook, gelijk in meer andere gevallen, ontstond er hier tusschen de naaste erfgenamen van den man en die der vrouw een proces, dat bijna twee jaren aanhield, en een zeer gewichtig proces kon worden genoemd.

Er werd namelijk niets ander gevonden, dan een Copy van het testament, hetwelk onder een notaris berustende was, en door die oude lieden gemaakt was tijdens zij zich in den echt verbonden,

hetgeen dus meer dan 25 jaren oud was, en waarin zij beiden elkander tot universeele erfgenamen verklaarden, indien zij **kinderloos** overleden; alzoo aan **den** langst **levende alles**.

Beiden waren tijdens hun echtverbintenis reeds zeer rijk, en in gemeenschap van goederen getrouwd; en beiden hadden een nogal talrijke en uitgebreide familie.

Nu waren de man en vrouw en de beide dochters bij de ramp **allen** omgekomen, en de wederzijdsche neven en nichten van de overledene oude lieden geraakten in proces.

Er waren hier drie partijen, welke elkander de nalatenschap betwisteden, als 1. de naaste erfgenamen van **den man**; 2. de naaste erfgenamen **der** vrouw; 3. de erfgenamen **der kinderen**, ab intestato. De advocaat **der eerste partij** beweerde onder andere, dat de man de langstlevende geweest was, op gronden, dat hij sterker van gestel dan de drie vrouwen, langer dan deze tegen pijn en smarten zoude gestreden hebben, daar er geen doodelijke wonden aan hem gevonden waren;

die der tweede partij grondde zijn gevoelen, dat de vrouw na den man was overleden op deze bijzonderheid, dat bij de schouwing der lijken, de vrouw minder bezeerd dan de man bevonden was geworden, en 10 jaren jonger dan deze was geweest;

die der derde partij bracht de jeugdige krachten der beide jonge dames te berde, en hield stijf en sterk staande, dat deze meisjes, hoe kort dan ook, al waren zij ook maar één minuut na hare ouders gestorven, beiden of één harer, erfgenamen van het ouderlijk vermogen geweest waren.

Omstandiger over dit pleidooi hier uit te wijden is mij niet doenlijk; Ds. **STERK** schreef aan mijne moeder in 1810, dat het zooveel geruchts gemaakt hebbende proces was geëindigd, en dat hem een twintigste deel der nalatenschap was toegekend; dit gedeelte werd door het meerendeel van zijne vrienden op 50 à 60 mille begroot.

De rechterlijke uitspraak was, dat in aanmerking moest genomen worden, dat de beide ouders door hun reeds gevorderden ouderdom van 60 en 70 jaren minder fysieke krachten bezaten op het oogenblik der ontploffing, dan hunne kinderen, tusschen de 25 en 30 jaren oud, en dat men dus in dit geval moest veronderstellen, dat de kinderen, hoe weinig tijds dan ook, erfgenamen hunner ouders geweest waren, en dat die kinderen, alzoo, na hunne ouders overleden zijnde, zonder over hunne nalatenschap te kunnen beschikken, alle hunne bezittingen hadden

nagelaten aan hunne wettige erfgenamen, ab intestato, volgens de bestaande wetten.”

Dit proces, waarvan de mededeling het slot vormt van het op de ramp betrekking hebbende gedeelte der memoires — aangenomen, dat de feiten, welke niet door gegevens uit andere bronnen gecontroleerd konden worden, juist zijn weergegeven, — zou onder de werking van ons tegenwoordig, sedert 1838 geldende, Burgerlijk Wetboek waarschijnlijk niet hebben plaats gevonden. Immers art. 878 geeft bij erfrechtelijke kwesties het vermoeden van het gelijktijdig overleden zijn van personen, die bij een zelfde ramp om het leven kwamen. Dit in tegenstelling tot het in 1809 ingevoerde Wetboek Napoleon voor het Koninkrijk Holland en de daarna geldende Code Napoléon, die resp. in hun artikelen 596 t/m 598 en 720 t/m 722 een reeks van vermoedens van overleven op grond van de personen geven, gelijk ze in dit proces ook door de verschillende partijen naar voren werden gebracht. Mogelijk, dat de huidige alle moeilijkheden van dien aard afsnijdende regeling door dit geval mede is geïnspireerd, al blijkt daarvan niet veel uit de geschiedschrijving van het tot stand komen van de wetgeving.

ENIGE OVERPEINZINGEN VAN EEN CORRESPONDENT VAN OUD-LEIDEN

Het was in het jaarboekje van 1920, dat de heer W. M. C. REGT, toenmaals archivaris van Alphen aan den Rijn, enige beschouwingen wijdde aan de verarming van onze Rijnstreek, wat natuurschoon betreft.

We zijn nu 35 jaar verder en het ligt in de rede, dat het er niet beter op geworden is; de twee machtige hedendaagse factoren: bebouwing als gevolg van de bevolkingsaanwas en de eisen van het wegverkeer, werken in de regel niet bevorderend voor behoud van natuurschoon of van landelijke tafereeltjes.

Het is uiteraard bij voorbaat tot mislukking gedoemd, indien men tegen deze stroom zou willen oproeien.

Hetgeen hierna volgt, wil dan ook niet het karakter hebben van een klaagzang, van een treuren om een verloren geluk, maar slechts het constateren van enkele eenvoudige feiten.

Uiterdijkjes. Zo noemen we de kleine stukjes grond, gelegen tussen de weg en de Oude Rijn. In de regel werden eertijds die perceeltjes weinig of niet in cultuur gebracht. De jeugd gebruikte ze tot haar „dédruit en geneuchte”. ‘t Was al mooi als het gras van tijd tot tijd eens gemaaid werd. In de eerste wereldoorlog is dat al veranderd door de toen zo nodige cultuurintensivering. Ook voor bouwterrein, opslagplaatsen en autokerkhoven blijken die uiterdijkjes zeer geschikt te zijn.

Wegverbreding heeft uiteraard het verdwijnen van grasbermen en boomgewas tot gevolg. En wat de bomen betreft, hier speelt ook de mindere behoefte aan hout in het boerenbedrijf een rol. Hoe kan het ook anders, in deze eeuw van ijzer en beton? Knotwilgen (hier en daar „kopstoven” genoemd) kunnen als een uitstervend ras worden beschouwd.

De Hoge Rijndijk. Een vijftigtal jaren geleden werd deze weg nog min of meer als waterkering tegen watervloeden uit het Noorden beschouwd. De nog aanwezige sluiswerken in de talrijke,

op de Oude Rijn uitmondende, watertjes hebben dezelfde doelstelling. Het eigenlijke dijkje, gelegen aan de noordzijde van de weg, moest dan ook door de aanwonende particulieren, „de verhoefslaagden”, op een hoogte van 1 dm boven N.A.P. worden gehouden. Hier en daar treft men nog resten van dit dijkje aan, o.a. bij het café „Ik leer nog” te Zoeterwoude en bij de kom van het dorp Zwammerdam.

Asschuren. Dit zijn etablissementen, waarin van gemeentewege de kachelas der burgerij verzameld werd. Men „zag” toen blijkbaar iets in die as voor bemestingsdoeleinden, hetgeen in de tijd, dat er veel hout en turf gestookt werd, niet onredelijk lijkt. (Of gebruikte men die as om bij gladheid uit te strooien?) Die asschuren nu waren onvriendelijke gebouwtjes met blinde muren, geplaatst aan de periferie van het dorp. Dit laatste blijkbaar met het oog op brandgevaar, hetwelk niet denkbeeldig was; immers, het is een bekend feit, dat gloeiende kolen het onder een aslaag zeer lang kunnen houden. In het huishouden maakte men van dit verschijnsel vroeger wel gebruik door ’s avonds enkele gloeiende kolen in de asla te conserveren met de bedoeling deze de volgende morgen bij het aanmaken van de kachel te benutten. „Rekenen” werd dat genoemd, ook door *Van Dale*. Schrijver *dezes* heeft asschuren gekend te Hazerswoude, Koudekerk aan den Rijn en Nieuwkoop.

De laatstbedoelde is in of omstreeks de tweede wereldoorlog afgebroken.

Walviskaken. Tegenover de boerderij „Ruimzicht” aan de Gemeneweg onder Hazerswoude heb ik gedurende ongeveer vijftig jaren een paar walviskaken zien staan, die daar als steunpalen voor een hek dienst deden. In de laatste oorlogsjaren zijn de resten van deze beenderen, waaraan de tand des tijds deerlijk geknaagd had, verdwenen. Ik ben er niet zeker van of het kaakbeenderen dan wel ribben zijn geweest.

Zijn er in deze contreien nog meer gevallen aan te wijzen van het gebruik dezer beenderen, bijvoorbeeld als schuurpaal voor het vee in weilanden? Op de Waddeneilanden werden ze eertijds veel benut.

Karnmolens. Sommige boerderijen bezitten of bezaten deze eigenaardige bijgebouwen, rond of veelhoekig van vorm, veelal van hout, met weinig verlichting, waarin een paard voor de

eigenlijke molen rondliep. De aldus opgewekte energie diende om in de karnton de boter te bereiden. Tot soulaas van de paarden, die dat lopen in de karmolen maar een corvée vonden, wordt de benodigde energie thans meestal door de elektrische centrale verstrekt.

Snuivers zijn kleine, vrijstaande stenen gebouwtjes, die nog maar zeldzaam bij oude boerderijen als stookgelegenheden ten behoeve van het bedrijf in gebruik zijn. Het efficiënte van zo'n installatie is voor de buitenstaander niet voor de hand liggend.

Hooibergen. Deze typische stofferingen van het landschap gaan ook al met hun tijd mede. De met riet gedekte kappen, gedragen door houten roeden, zijn vaak door metalen constructies vervangen. De schilderachtigheid van het geheel wordt hierdoor niet verhoogd, maar het op hoger of lager niveau brengen van de kap kan op een veel eenvoudiger wijze dan voorheen bewerkstelligd worden. Bij de oude methode maakte men met een windas, „heeft” genaamd, enkele rondgangen om de hooiberg; stopte bij iedere bergroe om met behulp van een lange paal, de „spil”, de kap telkens wat omhoog te duwen of wat te laten zakken. De manoeuvre werd (of wordt) „bargwinnen” genaamd.

Tussen haakjes, men stelt het vaak — ook ten plattelande — voor, alsof „barg” dialectisch is voor „berg”. Ik trek dit in twijfel. In het Rijnlands dialect ken ik niet de verbastering van de korte *e* tot *a*. Wel het omgekeerde: b.v. van hark tot herk. De mogelijkheid lijkt mij niet buitengesloten, dat hooiberg of hooibarg etymologisch niets te maken heeft met „berg” (montagne) .

Het doel van dit stukje is niet zozeer om de verschillende onderwerpen uitputtend te behandelen, maar meer om hen, die omtrent het een of ander iets in het midden weten te brengen, uit hun tent te lokken.

J. W. VAN OMMERING

DE LEIDSE KERMIS VOOR 70 JAAR

Dat was in die tijd, toen er nog geen grote winkels en warenhuizen in de stad waren, een evenement voor de Leidse kinderen en ook voor de ouderen.

De kermis was tamelijk uitgebreid en strekte zich uit van de molen de Valk tot de Grote Ruïne, het huidige Van der Werffpark.

Op de IJzerengracht of Draaimolengracht, thans de Lammermarkt, stonden de draaimolens, die toen nog door een man of een paard in beweging werden gebracht. Zij waren versierd met gitten lambrequins en men had als zitplaats de keus tussen kleine pluchen canapeetjes, leeuwen en paarden, welke zetels nog niet bewogen als in de tijd van het stoomcarrousel met zijn springende paarden. Zo'n ouderwetse draaimolen kostte maar 1 cent, terwijl er zelfs draaimolens voor minder met aardse goederen bedeelde kinderen waren met een tarief van een $\frac{1}{2}$ cent. Maar daar had men dan ook geen plankier onder de voeten en de beesten waren slechts door ijzeren stangen verbonden. In enkele speeltuinen kan men ze nog vinden.

Daar stonden ook een paar Turkse schommels en een spel van Spriet met steeds een paar clowns er voor als reclame. De voorstellingen waren ingesteld op kinderbezoek.

De gehele Beestenmarkt was rondom bezet met allerlei spellen en theaters, zoals het kleine paardenspel van Blanus, een hondenapentheater en een wassenbeeldenspel met beweegbare poppen, zoals twee ridders, die de degen kruisen en een jonkvrouw, die een ridder bekranst.

Op de Turfmarkt stonden de schietspelletjes met figuren, welke rondom met Goudse pijpen waren bezet; voorts werpspelletjes, waarbij men ringen moest gooien om messen welke met hun punt in een hellend vlak waren gestoken. Indien de worp lukte, wat nogal moeilijk was, mocht men het mes houden. Dan was daar ook de z.g. Kop van Jut. Ik heb zo'n herinnering, dat deze spelletjes veel bezocht werden door de leerlingen van de Kweekschool voor de zeevaart.

Foto verz. v. d. Zanden

DE LEIDSE KERMIS

De „spullen” op de Lammermarkt, gezien van de Nieuwe Beestenmarkt.

Foto verz. v. d. Zanden

DE LEIDSE KERMIS

Draaimolen met de gitten lambrequins op de Lammermarkt.

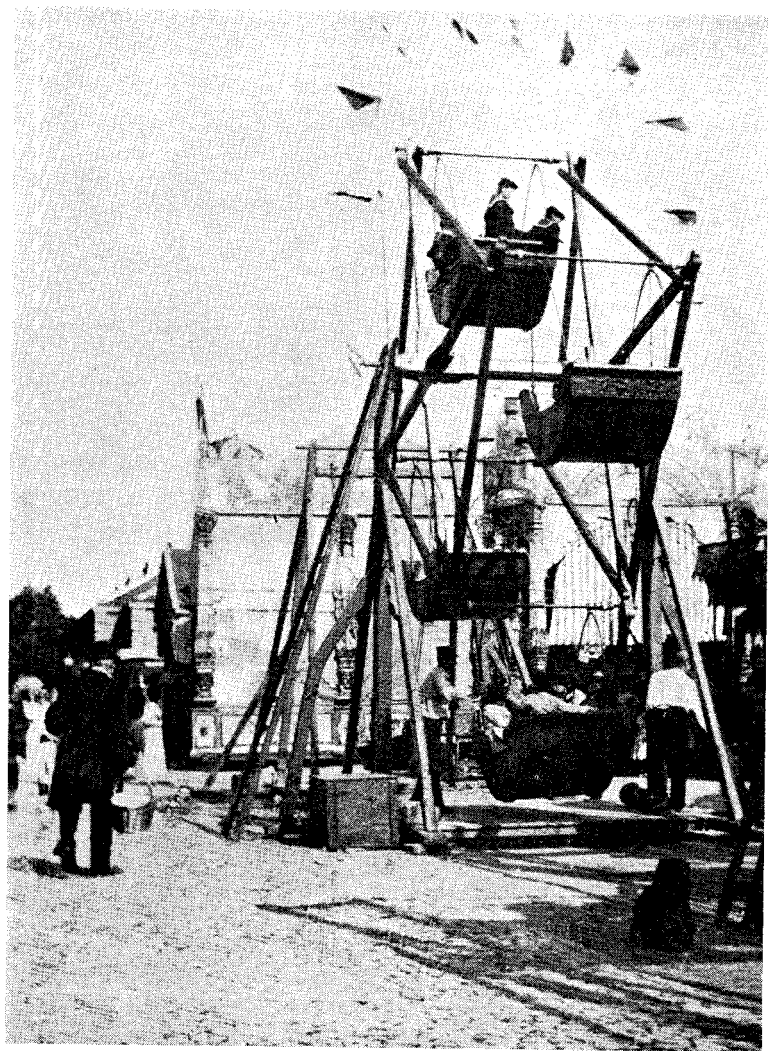

Foto verz. v. d. Zanden

DE LEIDSE KERMIS

De Turkse schommel op de Lammermarkt, gezien in de richting van de
v.m. school, thans gebouw G.G.D. (links.)

Foto verz. v. d. Zanden

LEIDSE KERMIS. Drukte op de Visbrug.

Aan het einde van de toen nog bestaande Paardensteeg bij de Blauwpoortsbrug had de man met de gedresseerde vogels zich opgesteld. Hij was reeds bejaard en waarschijnlijk een oud Frans of Belgisch koopvaardijmatroos, want hij doorspekte zijn verhaal met Frans en hij had het brede gezicht en de blik van een zeeman. Op een tafel stonden enige vogelkooien. Hij hield een vinger voor de geopende kooi, waaruit dan een gele kanarie op zijn vinger sprong. Het diertje kreeg dan een klein steekje op en een cape om en naar ik meen ook een sabeltje. De kanarie werd omhoog gehouden met de medeling: „Dit is monsieur Napoléon. Eh bien, monsieur Napoléon, faites vos compliments au messieurs et mesdames,” waarop Napoléon naar alle kanten boog. Een tweede kanarie werd als kanonnier opgetuigd en schoot met een kanonnetje de keizer dood. Deze, gewikkeld in een vlag, werd op een door twee duiven getrokken wagentje gelegd. „Napoléon is niet dood. 11 vivra toujours,” waarop het vogeltje uit de vlag kroop en vanaf de toegestoken vinger een buiging voor het publiek maakte. Deze man kon ook uit een rode ring allerlei hoofddeksels vouwen.

Bij de school van mejuffrouw JESSE (school Boommarkt) had men een hok met een paar beren, die met een stok in hun poten dansten en ook hun poot ophielden voor een lekkernij. Beren waren toen trouwens niet zo'n zeldzaamheid, want ik herinner me ook een berenleider op de Haagweg, die om centen vroeg.

De Boommarkt was bestemd voor de poffertjes- en wafelkramen en ook voor de poffertjes-, beignets- en koekkramen met de versierde koeken. Erg vers waren die koeken wel niet, want iemand zag eens, hoe de eigenaar van de kraam een aantal koeken op elkaar stapelde en er op ging staan om hoger te kunnen reiken. Er waren poffertjeskramen met zilver bestek en andere zonder zilver. In een van de eerste herinner ik me bordjes met bijbelse voorstellingen, zoals MOZES in het biezenkistje en JOZEF door zijn broeders verkocht. De wafelkraam van WESSELS en de poffertjeskraam met de bazuinengelen waren zeer bekend. In sommige kramen had men draaibare wijzers op een genummerde cirkel, waarmee men allerlei zoetigheden kon winnen.

Op de Vismarkt en de Botermarkt stonden kramen met goedkope snuisterijen en speelgoed. Ik heb eens een doos met een poppenameublement gehad voor 30 cent. Op de Korenbeurs vond men de poppenkast en ook aan de overkant op de Nieuwe Rijn stonden kramen, waaronder twee Franse nogakramen met

grote blokken rose en witte nougat. Op de toonbank stonden wassen bustes met Normandische klederdracht.

Voorts de handschoenenkraam van de Tiroler firma „Laimböck” met ceinturen, handschoenen en portefeuilles. Dan een kraam met Belgische kant, zakdoekjes enz. Ook glaswerk was te koop en men kon zijn naam in de glazen laten graveren. Ik heb nog een kleine glazen pauw met sleepstaart, geheel in natuurlijke kleuren, en een goudvissenkom met goudvisjes en ik herinner me ook vlinders van gespoten glas om aan een lamp te hangen.

In de speelgoedkraam was het een al mooier dan het andere: Poppen die „Papa” en „Mama” zeiden, poppennaaimachines, parasols en parapluies. Ik kreeg daarvan een poppenwagen met een klein poppetje. Er was een kraam voor wandplaten, zowel voor ouderen als voor jongeren. Van de laatste noem ik de voorstelling van een jongetje met ganzen, die zijn boterham willen opeten en van twee kindertjes, die voor hun bedje geknield hun avondgebedje zeggen.

Ten slotte bood het huidige Van der Werffpark plaats voor de comedietent van **VAN LIER** uit Amsterdam en ook wel de tent **BASCH**, een Cagliostro-theater.

Dit alles werd nog opgevrolijkt door Duitse muzikanten en Italiaanse en Franse orgels, „koperen manus” (een man met koperen instrumenten op zijn hoofd, aan zijn armen en voeten) enz. Met de grote trossen gekleurde ballons en de vrouwen van de orgeldraaiers in haar nationaal costuum werd het geheel wel zeer schilderachtig.

De Leidse kermis vond plaats in de laatste week van Juli. Zij werd bij raadsbesluit van 20 October 1910 afgeschaft.

C. KORSSE

BLADVULLING

WAS ALKEMADE EEN MOORDKUIL?

Als vervolg van het Reglement van Herbergiers en Tappers
„Tegens het vervoeren van Lichaamen van Neergeslaagene
en op weegen Dood gevonden Persoonen”

„Art. I”

„Niemand sal bestaan de Lichaamen van Neergeslaagene off
op Weegen en andere plaatsen Dood gevonden Lichaamen buyten
kennis en Goedvinden van Den Bailliuw, opdat behoorlijke
schouwe en informatie daer omtrend kan Geschieden, te ver-
voeren of verbergen, op de boete van Vijftig Guldens te Appli-
ceeren ten behoeve van onsen Balilliuw.

Recommaderende onse Bailliuw dat deese na Gewoonte voor
de volke worde Gepubliceerd en Geaffigeerd, op dat Niemand
hier van eenige ignovantie pretendeeren

Gelastende onse Secretaris Deze behoorlijk te registeren en
de orginee te Secretarije te bewaaren.

Aldus bij ons Gekeurd Geamplieerd en Gearrestreerd en ten
Oirconde met onse Handteekening en Aangebooren Adelijk
Cachet bekrachtigd.

Heden den 13de Augustus 1770”

Was getekend,,J. H. **BARON VAN WASSENAER VAN ALKEMADE**”

G. M. Z.

DE LEIDSE MONUMENTEN ¹⁾

DE VERANDERING IN HET STADSBEELD GEDURENDE HET JAAR 1954

Het Leidse stadsbeeld wijzigt zich steeds. Wanneer we oude foto's vergelijken met de tegenwoordige toestand, blijkt dit ten duidelijkste. Op zichzelf ontmoet dit geen bezwaar, immers stilstand betekent achteruitgang, en het onderhouden en, indien nodig, vernieuwen van de stad is een bewijs, dat Leiden leeft. Maar dat legt tevens een verplichting op, een belangrijke verplichting, nl. de zorg van de overheid, dat, uit kunsthistorisch of geschiedkundig oogpunt belangrijke panden behouden blijven en de veranderingen geen aesthetische achteruitgang betekenen. De stad heeft een belangrijke kern, een binnenstad met *een eigen karakter*, bekend buiten de landsgrenzen en bemind bij hen, die voelen voor historie en architectuur. Het is daarom verheugend, dat het Gemeentebestuur het afgelopen jaar naast de reeds bestaande Monumentencommissie een *Welstandscommissie* in het leven heeft geroepen, welke tot taak heeft Burgemeester en Wethouders van advies te dienen over de plannen tot het veranderen van bestaande en het bouwen van nieuwe panden. Moge deze Commissie veel nuttig werk verrichten.

Een verlies vormt ongetwijfeld het slopen van het uit 1645 daterende *Woudendorphofje*, Vrouwenkerkkoorstraat 17. De zeven huisjes waren klein, vochtig en tengevolge van verwaarlozing vervallen, zodat ze ongeschikt voor bewoning waren. Door woningverbetering en combinatie van twee huisjes tot één woning zou aan de bezwaren zijn tegemoet gekomen. Toen het hofje nog onderhouden werd, had het bekoring, zoals blijkt uit de hierbij afgebeelde oude foto. Ook de eenvoudige ingang uit ± 1924 met daarachter hoogopgaande struiken verlevendigde het straatbeeld in hoge mate. De cartouche met familiewapen (1645) werd voorlopig naar de Lakenhal overgebracht.

Dat een begin zal worden gemaakt met de restauratie van de St. Pancras- of *Hooglandse Kerk* is uitermate verheugend. Deze rijke, laatgotische kruisbasiliek is danig in verval geraakt en

¹⁾ Negentiende vervolg.

Foto Rijksgebouwendienst

Foto Rijksgebouwendienst

PAPEGRACHT Nr 21, VÓÓR EN NA DE RESTAURATIE.

Foto Dr I. de Klerk

HEK VAN HET WOUDENDORPHOFJE.

Foto G. van der Mark

**HET STADHUISPOORTJE IN DE
MAARSMANSTEEG VÓÓR DE AFBRAAK.**

HET WOUDENDORPHOFJE IN WELSTAND, VÓÓR 1908.

Foto G. van der Mark

DE STILLE MARE VÓÓR DE DEMPING MET HET „HUIS TER LUGT”. NAJAAR 1952.

slechts een ingrijpende en kostbare restauratie kan een einde brengen aan de gevaarlijke toestand, waarin zich het monument bevindt. Een vierjarenplan, omvattende de meest urgente werkzaamheden, zal thans worden uitgevoerd.

Een dit jaar aangevangen geringe verbouwing van de in 1657 gebouwde *Waag* is thans tot een zeer ingrijpend restauratieplan van de *Waag* en *Boterhal* uitgegroeid. Gebleken is nl., dat deze gebouwen in veel slechtere staat verkeren dan aanvankelijk werd vermoed.

De grote trapgevel van het *Rijnlandshuis* aan de binnenplaats is wegens bouwvalligheid herbouwd met gebruikmaking van oude materialen. Het is de bedoeling het volgende jaar de herstellingen op de binnenplaats voort te zetten.

De *Academietoren* werd van een nieuwe loodbekleding voorzien en enig houtwerk werd vernieuwd. Tevens werden twee nieuwe bronzen klokken, waarvan één een luidklok, in de toren opgehangen, ter vervanging van het tijdelijk aangebrachte Hemonyklokje (zie ook L. Jb. 1948, blz. 152).

De kleinste klok, „*Scientia*”, heeft tot opschrift: VERI VOX MAGIS INTONUIT RETICERE COACTA (De stem der waarheid klinkt te luider indien zij tot zwijgen wordt gedwongen) A^o DOM MCMLIV.

De grootste, „*Libertas*”, vermeldt: IPSA RECENS LAETOR DE LIBERTATE RECEPTA (Zelf nieuw, verheug ik mij over het herwinnen van de vrijheid) A^o DOM MCMLIV. Het vermelde Hemonyklokje is weer naar de Lakenhal overgebracht.

Tijdens de bouw van de nieuwe *Marebrug* kwamen de resten van de *muurtoren(s)* en muren *bij het voormalige Maregat* te voorschijn, waarover komend jaar wellicht wat meer kan worden medegedeeld.

Nu eindelijk een goede bestemming is gevonden voor het *Gravensteen* -Juridisch Centrum -, kon met de voltooiing van de restauratie van het complex (waartoe Oud-Leiden in 1937 het initiatief nam) worden begonnen. Het is verheugend, dat binnen niet lange tijd dit belangrijke ‘complex weer een nuttige bestemming zal verkrijgen.

De *Hartebrugskerk* ¹⁾ en -toren werden in het lopende jaar uitwendig geheel hersteld en geschilderd.

¹⁾ Ontworpen door TH. MOLKENBOER 1835-1836; Koor 1896-1897. De *Hartebrug* is genoemd naar de vroegere brouwerij 't Hert of 't Hart.

De rijk bewerkte houten omlijsting van deur en boven gelegen vensters van het 18de-eeuwse pand *Breestraat 72* was grotendeels vergaan. Het beeldhouwwerk wordt thans naar de oorspronkelijke vorm vervaardigd door de beeldhouwer P. W. OTTO.

De voorgevel van de R.K. Jongensschool *Rapenburg 48* (omstreeks 1650 gebouwd) kwam in restauratie. De zandsteen is reeds van de verflaag ontdaan. Het ligt in de bedoeling het hardstenen bordes met ijzeren balustrade nog te herstellen.

De uit 1693 daterende *fontein op de Vismarkt*, opgericht ten behoeve van de visverkopers, had sedert lange jaren een eigenaardig systeem van spuiten door middel van kleine, onregelmatig sproeiende instrumenten. Op verzoek van „Oud-Leiden” heeft de dienst der Gemeentewerken de oorspronkelijke staat, welke uit oude afbeeldingen bekend is, weer in ere hersteld. De originele uitmondungen van de spuw- en andere plastische ornamenten waren grotendeels nog aanwezig, zodat thans het water weer goed omhoog spuit.

De plannen voor restauratie van het belangrijke pakhuis met trapgevel *Herengracht 82* uit 1660, in eigendom toebehorende aan de Vereniging Hendrick de Keyser, zijn gereed; spoedig zal tot het zo hoog nodige herstel worden overgegaan.

Mede hierom is het in hoge mate te betreuren, dat „herbouw” van de gevel van het naast gelegen pand nr 84 op niet meer verantwoorde wijze is geschied. Oorspronkelijk vormden beide panden één geheel: woonhuis (nr 84) met kaaspakhuis (nr 82). De oorspronkelijke vorm van de gevel nr 84 werd dit jaar geheel gewijzigd ten behoeve van een confectiebedrijf.

Poortje Maarsmanssteeg 12-14. Dit „stadhuispoortje” werd op verzoek van een der belendende bewoners afgebroken. Het was een eenvoudig gepleisterd poortje, oorspronkelijk 17de-eeuws, met het opschrift: AF TE BREKEN / TOT WIL VAN BURGEMRN / 1578.

In 1647 verleende het stadsbestuur aan de toenmalige eigenaar van het pand Maarsmanssteeg 12 toestemming tot verhoging van het scheidingsmuurtje op het midden van de poort, zodat die scheidingsmuur daar vóórdien reeds aanwezig moet zijn geweest. Wellicht heeft deze „acte in steen” uit 1578 betrekking op een mogelijke verplichting tot afbraak van die muur indien het stadsbestuur dat wenste. Naderhand werd de halve poort overbouwd en getrokken bij nr 12. Deze toestand werd bij de instelling van het kadaster ± 1820 bestendigd. De andere poorthelft,

naast nr 14, was en bleef een vrije toegang tot de zijkant van het stadhuis en eigendom van de Gemeente. Kort na de herbouw van het stadhuis werd ook deze helft overdekt en getrokken bij het pand nr 14. Het merkwaardige steentje werd in de nieuwe gevelwand herplaatst.

De restauratie van het pand *Papengracht 21* — pakhuis van het Museum van Oudheden — (zie het vorige overzicht) is thans door de Rijksgebouwendienst geheel voltooid, waarmede een groot succes werd bereikt. De afgebeelde foto vertoont het pandje weer in hernieuwde schoonheid. De geplaatste stoeppalen zijn afkomstig van het pandje aan de Mare (nr 3 l).

Een verkeersverbetering in de binnenstad kwam tot stand door sloping van het pand Kort Rapenburg hoek Boommak, een niet belangrijk pand. De Oude Varkenmarkt verkreeg een goed verzorgde bestrating.

Gezien de toenemende, schijnbaar argeloze veranderingen en slopingen van eenvoudige, doch veelal goed in het stadsbeeld passende oude gebouwen, welke het karakter van Leidens stadsbeeld grotendeels uitmaken, is het nodig, dat een *gemeentelijke monumentenlijst* wordt vastgesteld. Daar het Gemeentebestuur in het afgelopen jaar door het in het leven roepen van een Welstandscommissie getoond heeft een open oog te hebben voor een goede welstandsverzorging van de stad en een ontwerp voor een *gemeentelijke monumentenlijst* is gereed gekomen, mogen we hopen, dat de monumentenlijst spoedig wordt vastgesteld.

Leiden,
Amersfoort, 31 December 1954

A. BICKER CAARTEN
G. VAN DER MARK

LITERATUUR BETREFFENDE LEIDEN VERSCHENEN IN 1954

J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Bonaventura Vulcanius en Leiden. In: *Varia Historica*, aangeboden aan A. W. BYVANCK, 1954, blz. 151-164.

A. VAN DER BOOM, Aertgen van Leyden en de glasruiten van het Leidse Anna-hofje (met repliek van E. PELINCK). *Oud-Holland* 69 (1954), blz. 180-182.

A. BIJL Mz., Vermaarde schilders en hun nageslacht. In: „De Navorscher” *Nederl. Archief voor genealogie en heraldiek enz.* Jaarg. 95 (1954), blz. 84-88. (Afstammelingen van LUCAS VAN LEYDEN uit het geslacht VAN OUTEREN.)

S. J. FOCKEMA ANDREÆ, Een verdwenen dorp? Zwieten bij Leiden, In: *Varia Historica*, aangeboden aan A. W. BYVANCK, 1954, blz. 121-128.

S. J. FOCKEMA ANDREÆ, Vikingenwijken in Nederland. Med. v. d. Ver. v. Naamkunde te Leuven en de Comm. v. Naamkunde te Amsterdam, XXX, 1954, blz. 81-87. (Katwijk en Beverwijk.)

SAMUEL W. GAADE, Chappuzeau, leermeester van Prins Willem 111, en enkele van zijn Nederlandse afstammelingen. *De Nederl. Leeuw*, 71 (1954), k. 14 e. v. (O.m. het verblijf van Willem III en Chappuzeau te Leiden).

H. A. ENNO VAN GELDER, Nederlandse dorpen in de 16e eeuw. *Verh. Kon. Ned. Ak. v. Wet., afd. Letterk. N.R., dl LIX, nr 2, 1953 § 6.* De dorpen tussen IJ en Nieuwe Maas (Warmond—Reeuwijk-Asperen), blz. 37—89.

Gemeentemuseum te Woubrugge (*Catalogus met voorwoord van [J. C.] VAN WAGENINGEN*). Stenc. 1953.

A. E. VAN GIFFEN, De Romeinse Castella in de dorpsheuvel te Valkenburg aan de Rijn II. (De opgravingen in 1942-1943 en 1946-1950). In: 33ste—37ste Jaarverslag v. d. Ver. voor Terpenonderzoek over de jaren 1949-1953.

A. F. DE GRAAFF, Dorrepaal. *De Nederlandsche Leeuw LXXI* (1954), k. 131 (zie ook *L. Jb.* 1954, blz. 181).

PH. J. C. G. VAN HINSBERGEN, Geschiedenis van de polder Nieuwkoop en Noorden. Met: Inventaris van het archief van de polder Nieuwkoop en Noorden. 1954.

Huisvesting van bejaarden, Rapport van de subcommissie Huisvesting uit de Commissie voor het Oude-liedenvraagstuk te Leiden (1953) (stencil).

J. H. DE JONG, De strijd tegen vuil en afval. Schets van de openbare reiniging der stad Leiden van de Middeleeuwen tot de huidige tijd. (Gedenkboekje t.g.v.h. 40-j. bestaan Gem. reinigings- en ontsmettingsdienst 1904-1954.)

K. VAN DER MEER, Geestgronden. Tijdschr. der Ned. Heide-maatschappij 65 (1954) blz. 93-97.

[R. VAN ROIJEN], Uit Rijnstreek en Merengebied. In opdracht van de beschreven gemeenten uitgegeven en gedrukt bij N. SAM-SOM N.V., Alphen a. d. Rijn, 1954.

B. RIJNDERS, Geschiedenis van het Leidse zweetkamertje. Toeristenkampioen, 1 Mei 1954, blz. 264-266.

J. TH. DE SMIDT, Rechtgewoonten, de gebruiken en plaatselijke gebruiken waarnaar het Burgerlijk Wetboek verwijst. 1954. Bijdragen en Meded. v. d. Comm. voor Rechtsgewoonten der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen, 1. (Hierin o.m. gegevens over Rijnland).

INHOUD

	Blz.
Woord vooraf	5
Vereniging „Oud-Leiden”	6
Bestuur en Commissies	6
Jaarverslag	9
Rekening en verantwoording over 1954	14
Overzicht Financiën „Leidsche Woonhuis”	16
Jaarverslag Commissie voor Volkskunde	17
Korte Kroniek van Leiden	18
In Memoriam	
J. Heringa, door Ir J. J. G. VAN HOEK	35
G. Burgersdijk-Elshout, door Dr CATH ^A HOVENS GRÉVE	37
Mr P. A. Pijnacker Hordijk, door Mr J. SLAGTER	39
Hugo van Poelgeest, door A. J. KROPHOLLER	41
Willem Hendrik van Oordt, door G. H./LANDZAAT	44
J. Dekker, door Mr F. M. A. SCHOKKING	46
G. H. L. Baron van Wassenauer van Catwijck, door W. A. A. J. Baron SCHIMMELPENNINGK VAN DER OIJE	49
Bijdragen	
Burggrafelijk Leiden, door Mr S. J. FOCKEMA ANDREÆ	50
De Oudste Bewoners van het Huis ter Does te Leiderdorp, door Mr J. W. GROESBEEK	59
De Ograving van het Huis ter Lips, door J. G. N. RENAUD	80
Bladvulling, medegedeeld door F. A. LE POOLE	89
De klokketoren van de Middeleeuwse kerk te Leiderdorp, door J. G. N. RENAUD	90
De grafstenen in de Nederlands-Hervormde kerk van Hoogmade door Mr J. BELONJE	93

	Blz.
Huizen met torens en hun bewoners, door E. PELINCR.	97
Het Koninginnehof, door E. PELINCK	107
Uit de geschiedenis van de Waals-Hervormde Kerk te Leiderdorp, door Mr S. J. FOCKEMA ANDRÆ	108
Enkele nieuwe gegevens omtrent het Loridanshofje, door Ir J. J. TERWEN	131
Een bloemlezing uit loterijversjes te Zegwaart, door Dr J. J. WOLDENDORP	134
Een briefwisseling over de Leidse schildersacademie en over schilderijenhandel, door Dr A. F. E. VAN SCHENDEL	137
Een verdwenen gevel aan het Steenschuur, door E. PELINCK	147
De „Ramp van Leiden” in de Memoires van een niet-Leidenaar († C. P. HOLST)	153
Enige Overpeinzingen van een Correspondent van Oud-Leiden, door J. W. VAN OMMERING	161
De Leidse kermis vóór 70 jaar, door C. KORSSE. . .	164
Bladvulling, medegedeeld door G. M. ZOETEMELK . .	167
De Leidse Monumenten, door A. BICKER CAARTEN en G. VAN DER MARK	168
Literatuur betreffende Leiden, verschenen in 1954 . . .	172